T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HADİS BİLİM DALI

SUYÛTÎ'NİN UYDURMA HADİSLER KONUSUNDA İBNÜ'L-CEVZÎ'YE YÖNELTTİĞİ ELEŞTİRİLER

Yüksek Lisans Tezi

MUSTAFA AVNİ GÖKDUMAN

İstanbul, 2018

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HADİS BİLİM DALI

SUYÛTÎ'NİN UYDURMA HADİSLER KONUSUNDA İBNÜ'L-CEVZÎ'YE YÖNELTTİĞİ ELEŞTİRİLER

Yüksek Lisans Tezi

MUSTAFA AVNİ GÖKDUMAN

Danışman: Dr.Öğr.Üyesi MUSTAFA MACİT KARAGÖZOĞLU

İstanbul, 2018

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı HADİS Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi MUSTAFA AVNİ GÖKDUMAN'nın SUYÛTÎ 'NİN UYDURMA HADİSLER KONUSUNDA İBNÜ' L-CEVZÎ'YE YÖNELTTİĞİ ELEŞTİRİLER adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 10.05.2018 tarih ve 2018-13/19 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 28/05/2018

Öğretim Üyesi Adı Soyadı			**İmzası**
1.	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi MUSTAFA MACİT KARAGÖZOĞLU	
2.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. HASAN CİRİT	
3.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. ZEKERİYA GÜLER	

ÖZET

Bu çalışma uydurma hadisler konusunda Celâleddîn es-Suyûtî'nin (ö. 911/1505) İbnü'l-Cevzî'ye (ö. 597/1201) yönelttiği itiraz ve eleştirileri konu edinmektedir. Tefsîr, hadis, fıkıh, tarîh gibi çeşitli alanlarda irili ufaklı yüzlerce eser telif eden İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevzû'âtu'l-kübrâ* adlı kitabı uydurma hadis literatürünün baş yapıtlarından sayılmaktadır. Eser tertip ve kapsamlılık açısından beğenilmişse de muhtevası yönüyle yoğun tenkitlere maruz kalmıştır. Tenkitlerin temelinde eserde uydurma denilemeyecek nitelikte hadislere yer verilmiş olması yatmaktadır. İbnu's-Salâh (ö. 643/1245), Zehebî (ö. 748/1347), İbn Kesîr (ö. 774/1372), Bulkînî (ö. 805/1402), İbn Hacer (ö. 852/1448) ve İbn Arrâk'ın da (ö. 963/1555) aralarında yer aldığı birçok hadis münekkidi eserin uydurma olmayan hadisler ihtiva ettiğini vurgulamışlardır. Belki de esere bu hususta en kapsamlı ve geniş eleştiriyi velûd âlim Suyûtî yöneltmiştir. O, *el-Mevzû'ât*'ın tehzîb ve ihtisârı niteliğindeki *el-Leâlî el-masnû'a fi'l-ehâdîsi'l-mevzû'a* adlı eserinde İbnü'l-Cevzî'yi eleştirmiş, birçok hadise uydurma hükmü verilemeyeceğini ileri sürmüştür. Daha sonra *el-Leâlî el-masnû'a*'daki tenkitlerini *en-Nüketü'l-bedî'ât ale'l-Mevzû'ât* adlı eserinde toplayarak müstakil bir kitap haline getirmiştir. Sonrasında da *en-Nüketü'l-bedî'ât*'ı ihtisar ederek *et-Ta'akkubât ale'l-Mevzû'ât* adlı eserini oluşturmuştur.

Suyûtî, *el-Mevzû'at*'ta geçen üç yüz kırk kadar hadise uydurma hükmü verilemeyeceğini savunmaktadır. Söz konusu hadislerin bir kısmını sahîh ve hasen olarak nitelerken çoğunun zayıf hadis kategorisinde değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bununla birlikte savunduğu birçok hadis hakkında hüküm belirtmemiştir. Ancak bu türden hadisleri en azından zayıf kategorisinde gördüğünde kuşku yoktur. O, İbnü'l-Cevzî'nin uydurma hükümlerine itiraz ve eleştiriler yöneltirken çeşitli gerekçe ve argümanlar ileri sürmüştür. Bu çalışmada Suyûtî'nin itirazlarında dayandığı gerekçeler ve eleştirilerinde ne derece isabetli olduğu hadis usûlü kriterleri ve diğer hadis alimlerinin yorumları ışığında tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İbnü'l-Cevzî, Suyûtî, *el-Mevzû'ât* eleştirileri, uydurma hadisler, *el-Mevzû'ât*, *et-Ta'akkubât*, *el-Leâlî el-masnû'a*.

ABSTRACT

This study analyzes the objections and criticism of Jalāl al-Dīn al-Suyūṭī (d. 911/1505) towards Ibn al-Jawzī (d. 597/1201) about fabricated hadiths. *al-Mawḍū'āt al-kubrā* of Ibn al-Jawzī, who also wrote hundreds of books and booklets in various fields of Islamic scholarship, is one of the masterpieces in this subject. It took great credit from scholars as well as intense criticism. The focus of criticism lies in the fact that numerous hadiths included in the book are not actually fabricated. Many scholars such as Ibn al-Ṣalāḥ (d. 643/1245), al-Dhahabī (d. 748/1347), Ibn Kathīr (d. 774/1372), al-Bulqīnī (d. 805/1402), Ibn Ḥajar (d. 852/1448) and Ibn 'Arrāq (d. 963/1555) emphasized this point. Perhaps the most comprehensive and widespread criticism of this book has been undertaken by al-Suyūṭī who authored dozens of valuable works in various branches of hadith. In *al-La'ālī al-maṣnū'a fī al-ahādīth al-mawḍū'a,* he claimed that many hadiths in this book cannot be considered fabricated. Then, he collected his criticism in *al-La'ālī al-maṣnū'a* into a book titled *al-Nukat al-badī'āt 'alā al-Mawḍū'āt*, a separate book on *al-Mawḍū'āt*. And finally, he produced *al-Ta'aqqubāt 'alā al-Mawḍū'āt* by summarizing *al-Nukat al-badī'āt*.

al-Suyūṭī argues that around three hundred hadiths in *al-Mawḍū'āt* cannot be considered fabricated. He emphasized that some of these hadiths are ṣaḥīḥ and ḥasan; whereas the majority should be evaluated in the weak hadith category. After all, he does not express any conclusive opinion about many hadiths he defends. However, there is no doubt that he sees these hadiths in the week category at least. al-Suyūṭī put forward various reasons and arguments while directing objections and criticisms to Ibn al-Jawzī. In this study, I have attempted to determine how accurate al-Suyūṭī's objections are, in light of the rules of hadith methodology and the opinions of other hadith scholars.

Key Words: Ibn al-Jawzī, al-Suyūṭī, criticism of *al-Mawḍū'āt*, fabricated hadith, *al-Mawḍū'āt, al-La'ālī al-maṣnū'a, al-Ta'aqqubāt.*

ÖNSÖZ

Muhaddisler, İslâm dininin temel kaynaklarından olan Sünnet-i seniyyenin/hadislerin tespiti ve sağlıklı biçimde nakledilmesi amacıyla rasyonel gerekçelere dayanan birtakım kriterler belirlemişlerdir. Hadisleri nakleden râvilerin güvenilirlik ve hafıza durumlarının tespiti bu amaca mebnîdir. Özellikle İslâm'ı içerden yozlaştırmaya çabalayanların ve başta Şîa olmak üzere sonradan türeyen bidatçı akımların yoğun hadis uydurma faaliyetleri isnat sistemini ve râvi tenkidini daha da elzem kılmıştır. Cerh tadil faaliyetleri hicrî birinci yüzyılın sonlarında başlamış, ikinci yüzyılın sonlarından itibâren tespit edilen hadis uyduran kişiler bilgilendirme ve sakındırma amaçlı cerh tadil kaynaklarında kayıt altına alınmıştır. Bu türden râvilerin hadisleri uydurma anlamına gelen "mevzû, bâtıl, lâ asle leh" gibi sözlerle nitelenerek reddedilmiştir. Hadis uyduranların dolayısıyla da uydurma hadislerin tespitine büyük önem verilmekle birlikte erken dönemlerde uydurma hadisleri bir araya getiren müstakil eserlere rastlanılmamaktadır. Hadislerin kabulü için isnat şartının koşulması ve hadis uyduran yalancıların tespit edilip kayıt altına alınması bu tür çalışmalara duyulan ihtiyacı erken dönemlerde büyük oranda gidermiş olabilir. Uydurma hadisleri içeren müstakil eserlerin, daha çok rical ve cerh tadil alanında yeterli bilgi ve derinliğe sahip olmayan kişilere klavuz olması amacıyla kaleme alındığı düşünülebilir.

Uydurma hadisleri toplamak amacıyla kaleme alınmış bilinen en eski eser Ebû Saîd en-Nakkâş'ın (ö. 414/1023) *el-Mevzû'ât*'ıdır. en-Nakkâş sonrasında telif edilen uydurma hadis edebiyâtı arasında İbnü'l-Kayserânî diye bilinen Muhammed b. Tâhir el-Makdisî'nin (ö. 507/1113) *et-Tezkira fi'l-ehâdîsi'l-mevzû'a*, Cûzekânî'nin (ö. 543/1148) *el-Ebâtîl ve'l-menâkîr*'i ve İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *el-Mevzû'âtu'l-kübrâ*'sı zikredilmektedir. İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevzû'ât*'ı uydurma hadisleri konu edinen kaynakların en sistemli ve kapsamlılarındandır. Hadisleri fıkhî konuları esas alarak ve her konuyu daha özel alt başlıklara ayırarak kategorize etmesi kitabı oldukça yararlı kılmıştır. Ancak o, kitabında zayıf, hasen ve sahih hadislere yer vermesinden ötürü birçok hadis münekkidince eleştirilmiştir. Söz konusu tenkitlerde haklılık payı olduğunda şüphe yoktur. Bu hususta İbnü'l-Cevzî'ye en sistemli, yoğun ve derli toplu eleştiriyi yönelten münekkit, hadis ilimlerindeki derinliğiyle temayüz eden Celâleddîn Suyûtî'dir. O, İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevzû'ât*'ında geçen üç yüz kırk civârındaki hadîse

uydurma hükmü verilemeyeceğini savunmuştur. Bu hadislerin çoğuna uydurma hükmü verilemeyeceği noktasında Suyûtî'nin haklılık payı bulunmaktadır. Ancak bazı hadislerin uydurma olmadığı yönündeki savunularının oldukça zayıf olduğu gözlenmektedir. Bu çalışmada Suyûtî'nin İbnü'l-Cevzî'ye yönelttiği söz konusu eleştirilerini ve gerekçelerini incelemek amaçlanmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde İbnü'l-Cevzî ile Suyûtî'nin kısa biyografileri, hadis ilmindeki konumları işlenmiştir. Burada İbnü'l-Cevzî ve Suyûtî'nin hadisçi kimliklerine ve birer muhaddis olarak onlara yöneltilen eleştirilere yoğunlaşılmış, çalışma süresince müşahede edilen İbnü'l-Cevzî'nin müteşedditliği ve Suyûtî'nin mütesahilliği mercek altına alınmıştır. Kuşkusuz Suyûtî'nin İbnü'l-Cevzî'ye yönelttiği tenkitleri anlamak ve anlamlandırmak her ikisinin de hadis tenkidindeki tutum ve eğilimlerini doğru anlamaktan geçmektedir. Nitekim İbnü'l-Cevzî ve Suyûtî'nin hadis tenkidindeki tavır ve eğilimleri bu çalışmanın konusu olan eserlerine doğrudan yansımaktadır.

İkinci bölümde Suyûtî'nin İbnü'l-Cevzî'ye yönelttiği eleştiriler incelenmiştir. Suyûtî'nin itiraz gerekçeleri tespit edilmiş, bunlar müstakil başlıklar halinde örnekleme yoluyla anlatılmıştır. Her başlığın sonunda konuyla ilgili genel bir çerçeve sunan özlü değerlendirmeler yapılmıştır. Sonuç bölümünde ise araştırma boyunca edinilen kanaatler özetlenmiştir.

Araştırma süresince rehberlik ve yardımlarını esirgemeyen, çalışmamı büyük bir titizlikle inceleyen Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Macit Karagözoğlu'na, bu ve gelecekte yapabileceğim çalışmaları borçlu olduğum küçük birikimin mimarları olan, ilmin yayılması noktasında büyük gayretler sarfeden üstatlarım Selahattin Yıldırım, Hüseyin Polat, Muhammednur Yusuf, Atik Aydın, Ahmet Köse başta olmak üzere emeği geçen diğer hocalarıma ve dostlarıma şükranlarımı ifade etmek isterim.

Mustafa Avni GÖKDUMAN

İstanbul - 2018

İÇİNDEKİLER

ÖZET I

ABSTRACT II

ÖNSÖZ III

İÇİNDEKİLER V

KISALTMALAR VII

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI 1

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ 2

III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI 3

IV. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ 5

BİRİNCİ BÖLÜM

İBNÜ'L-CEVZÎ ve SUYÛTÎ

I. İBNÜ'L-CEVZÎ'NİN BİYOGRAFİSİ, HADİSÇİLİĞİ ve *el-MEVZÛ'ÂT*'I 10

A. İbnü'l-Cevzî'nin Kısa Biyografisi ve İlmî Kişiliği 10

B. İbnü'l-Cevzî'nin Hadisçi Kimliği 11

C. *el-Mevzû'ât*'a Genel Bir Bakış 20

II. SUYÛTÎ'NİN BİYOGRAFİSİ, HADİSÇİLİĞİ ve *el-MEVZÛ'ÂT* ÜZERİNE ÇALIŞMALARI 27

A. Suyûtî'nin Kısa Biyografisi ve İlmî Kişiliği 27

B. Suyûtî'nin Hadisçi Kimliği 30

C. *el-Mevzû'ât* Üzerine Çalışmaları 38

İKİNCİ BÖLÜM

SUYÛTÎ'NİN İBNÜ'L-CEVZÎ'YE YÖNELTTİĞİ ELEŞTİRİLER

I. HADİSİN GEÇTİĞİ KAYNAĞI İLERİ SÜREREK YÖNELTTİĞİ TENKİTLER.....42

A. Hadisin *Kütüb-i sitte* Dışındaki Muteber Kaynaklarda Geçmesi.....47

B. Hadisin *Kütüb-i sitte*'de Geçmesi.....53

C. Değerlendirme.....62

II. HADİSİN METNİNİN BAŞKA TARÎKLERDEN NAKLEDİLDİĞİNİ İLERİ SÜREREK YÖNELTTİĞİ TENKİTLER.....68

A. Hadis Usûlünde "İtibar" ve Suyûtî'nin Kendine Özgü Kullanımı.....68

B. Hadisin Şâhidlerini İleri Sürmesi.....73

C. Hadisin Mütâbilerini İleri Sürmesi.....82

D. Değerlendirme.....88

III. İBNÜ'L-CEVZÎ'NİN RÂVİ DEĞERLENDİRMELERİNE YÖNELİK TENKİTLERİ.....89

A. Râvinin Aşırı Zayıf Olmadığını veya Tevsik Edildiğini İleri Sürmesi.....89

B. Râvinin *Kütüb-i sitte* Ricâlinden Olduğunu İleri Sürmesi.....99

C. İbnü'l-Cevzî'nin Râvileri Karıştırdığını İleri Sürmesi.....109

D. Değerlendirme.....116

SONUÇ.....118

KAYNAKÇA.....122

KISALTMALAR

Ankara ÜİFD : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

Atatürk ÜİFD : Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

Ankara ÜSBE : Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

b. : İbn

CÜİFD : Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

ÇÜİFD : Çanakkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

dp. : Dipnot

FÜİFD : Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

h. : Hicrî

İFAV : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları

NEÜİFD : Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

OMÜİFD : Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

ö. : Ölüm yılı

s. : Sayfa no

thk. : Tahkik eden

ts. : Tarihsiz

vd. : Ve diğerleri

vb. : Ve benzeri

yy : Yayın yeri yok

YYÜSBED : Yüzüncü Yıl Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Bu çalışma, Suyûtî'nin (ö. 911/1505) İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *el-Mevzû'âtu'l-kübrâ* adlı eserine yönelttiği eleştirileri konu edinmektedir. İbnü'l-Cevzî, uydurma hadislere dair ilk ve en kapsamlı kaynaklardan biri olan *el-Mevzû'âtu'l-kübrâ*'da uydurma denilemeyecek hadislere yer vermesinden dolayı birçok âlimin eleştirisine maruz kalmıştır. Söz konusu eleştirilerin bazıları genel ifadeler biçimindeyken bazıları uydurma hükmü verilmeyeceği savunulan hadisleri ele alan müstakil eserler olarak karşımıza çıkmaktadır.

el-Mevzû'ât'ın belki de en kapsamlı eleştirisini Suyûtî yapmıştır. O, *el-Leâlî el-masnû'a fi'l-ehâdîsi'l-mevzûa*'da *el-Mevzû'ât*'a yönelik tenkitlerde bulunmuştur. Daha sonra tenkitlerini *en-Nüketü'l-bedî'ât ale'l-Mevzû'ât* adlı eserinde müstakil olarak derlemiştir. Sonrasında da bu eserini ihtisar ederek *et-Ta'akkubât ale'l-Mevzû'ât* adlı kitabı telif etmiştir. O, *el-Mevzû'ât*'taki üç yüz kırka yakın hadise uydurma hükmü verilemeyeceğini savunmuştur. Bu rakam İbn Hacer'in tespitiyle *el-Mevzû'ât*'ın içerdiği hadislerin sayısına oranla az olmakla birlikte yine de azımsanmayacak bir yekun tutması ve birçok âlimin bu hususa dikkat çekmesi sebebiyle hadislerin incelenmesi önem arzetmektedir.

Bazı âlimlerin *el-Mevzû'ât*'ta "hasen" ve "sahîh" türünden hadislerin bulunduğu yönündeki açıklamaları bu çalışmayı gerekli kılan hususlardan bir diğeridir. Özellikle de şer'î hükmün *Kur'an*'dan sonra ikinci kaynağı olan sünneti/hadisleri ihtiva eden ana kaynaklarımız olan *Kütüb-i sitte*'de yer alan onlarca hadisin *el-Mevzû'ât*'ta zikredilmesi, bu meseleye açıklık kazandırmak üzere ciddi bir çalışma yapma ihtiyacı doğurmuştur. Bu yönüyle çalışmanın güncel hadis tartışmalarına da bir nebze olsun katkı sağlaması ümit edilmektedir.

Bu araştırma, Suyûtî'nin söz konusu hadislere uydurma hükmü verilemeyeceğini savunurken dayandığı gerekçeleri ve itirazlarında ne kadar isâbetli olduğunu müstakil ve detaylı bir çalışma ile tespit etmeyi amaçlamıştır. Bunu yaparken hadis ilminde yetkin ve söz sahibi âlimlerin değerlendirmelerinden hareketle yorumlarda bulunmaya çalışılmış, onların yorum dairesinden tamamen bağımsız yargılardan kaçınılmıştır.

Araştırmanın bir diğer gayesi müteşeddid olarak nitelendirilen İbnü'l-Cevzî ile mütesâhil olarak nitelendirilen Suyûtî'nin eğilimlerini pratik örnekler aracılığıyla mukâyese etmektir. Çalışmanın, uydurma hadis edebiyatını tanımaya ve muhaddislerin hadis tenkit yöntemine aşinalık kazanmaya elverişli olması da konuyu seçme sebepleri arasında yer almaktadır.

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmanın başlangıcında Suyûtî'nin *et-Ta'akkubât ale'l-Mevzû'ât* adlı eserinde yer alan hadisler tek tek incelenmiş, Suyûtî'nin itiraz gerekçeleri tespit edilmiştir. Daha sonra bu gerekçeler kategorize edilerek somut örnekler eşliğinde ele alınmıştır. Çalışmada Suyûtî'nin *el-Leâlî el-masnû'a fi'l-ehâdîs el-mevzû'a* adlı eserine de mutlaka mürâcaat edilmiştir. Zira *et-Ta'akkubât* aslında *el-Leâlî el-masnû'a*'daki İbnü'l-Cevzî'ye yönelik eleştirilerin müstakilleştirildiği *en-Nüketü'l-bedî'ât* adlı eserin ihtisarından ibarettir. Suyûtî, *el-Leâlî el-masnû'a*'da veya *en-Nüketü'l-bedî'ât*'ta zikrettiği birçok itiraz ve tenkitlerini *et-Ta'akkubât*'ta kaydetmemiştir. Dolayısıyla sadece *et-Ta'akkubât*'ı merkeze alarak yapılan bir çalışma son derece sağlıksız ve yanlış sonuçlarla dolu olacaktır. Bundan dolayı çalışmada bu husus dikkate alınmıştır.

Suyûtî, İbnü'l-Cevzî'nin ravîler veya hadis hakkındaki değerlendirmelerini çok kısa ifadeler biçiminde özet olarak vermektedir. Bundan dolayı bu tür durumlarda doğrudan *el-Mevzû'ât*'a müracaat edilmiş, daha bütüncül bir bakışla ve doğrudan birinci ağızdan İbnü'l-Cevzî'nin görüşleri değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Suyûtî ve İbnü'l-Cevzî'nin hadisler hakkındaki yorumları diğer âlimlerin de değerlendirmeleri dikkate alınarak incelenmiş, böylelikle daha isabetli sonuçlar elde edilmeye gayret gösterilmiştir. Bu anlamda mümkün mertebe uydurma hadis edebiyatı ve ikincil kaynaklar taranmaya çalışılmıştır. Hadis münekkitlerine ait elde edilen değerlendirmeler ve hadis usûlü kriterleri ışığında hadisler hakkında kanaat belirtilmiştir.

Tespit ve düşünceleri destekleyen örnek hadisler metinleriyle birlikte zikredilmiştir. İbnü'l-Cevzî'nin hadise uydurma hükmü verirken ileri sürdüğü gerekçeler belirtilmiş, ardından Suyûtî'nin itiraz, eleştiri ve yorumları kaydedilmiştir.

Sonra da her ikisinin yorum ve görüşleri hadis usûlü, cerh-ta'dil kaideleri ve diğer âlimlerin görüşleri eşliğinde değerlendirilmiştir.

III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Araştırmanın temel kaynakları uydurma hadislere dair kaleme alınmış ilk ve en kapsamlı eserlerden olan İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevzû'âtu'l-kübrâ*'sı ile onun tehzîb, ihtisar, tenkit ve tezyîli olan Suyûtî'nin *el-Leâlî el-masnû'a fi'l-ehâdîsi'l-mevzû'a* ve *et-Ta'akkubât ale'l-Mevzû'ât* adlı eserleridir. Çalışmanın başında sadece Suyûtî'nin İbnü'l-Cevzî'ye yönelttiği eleştiri ve itirazları içermesinden ötürü *et-Ta'akkubât* ana kaynak olarak belirlenmiş ancak muhtasar olması hasebiyle Suyûtî'nin tenkitlerini bütünüyle yansıtmadığı fark edilince *el-Leâlî el-masnû'a* da çalışmanın olmazsa olmaz başvuru kaynakları arasında yerini almıştır. *et-Ta'akkubât*'ın aslı olan *en-Nüketü'l-bedî'ât ale'l-Mevzû'ât*'ın matbû nüshasına ulaşılamadığından ondan doğrudan istifade edilememiştir. Âmir Ahmed Haydar tahkikiyle *en-Nüketü'l-bedî'ât ale'l-Mevzû'ât* adı altında 1991 yılında Dâru'l-Cinân tarafından yayımlanan baskının et-*Ta'akkubât* olduğu tespit edilmiştir. Aynı şekilde Abdullah Şaban tahkikiyle 2004 yılında Dâru Mekke el-Mükerreme tarafından *et-Ta'akkubât ale'l-Mevzû'ât ev en-Nüketü'l-bedî'ât ale'l-Mevzû'ât* adıyla yayımlanan baskısında ayrı ayrı kitaplar olmasına karşın aynı kitabın iki farklı ismi izlenimi verilmiştir. Her iki muhakkik de bu konuda hatalı davranmışlardır. Zira her iki baskının mukaddimesinde de Suyûtî bu kitabın "oldukça hacimli tenkitlerine has eserinin özeti" olduğuna açıkça işaret etmiştir. *el-Mevzû'ât, el-Leâlî el-masnû'a* ve *en-Nüketü'l-bedî'ât*'ın tehzîb, tertîb ve ihtisarı niteliğindeki İbn Arrâk'ın *Tenzîhu'ş-şerî'a fi'l-ehâdîsi'l-mevzû'a* adlı eserine de araştırma boyunca sıkça müracaat edilmiştir. Böylece *en-Nüketü'l-bedî'ât*'ın bırakmış olduğu boşluk *Tenzîhu'ş-şerîa* ve *el-Leâlî el-masnû'a* aracılığıyla doldurulmuştur. Söz konusu kaynaklar birinci bölümde daha geniş biçimde tanıtılacaktır.

Bunların dışında İbnü'l-Kayserânî'nin (ö. 507/1113) *Marifetü't-tezkira fi'l-ehâdîsi'l-mevzû'â*, Sehâvî'nin (ö. 902/1498) *el-Makâsıdu'l-hasene*, Fettenî'nin (ö. 986/1578) *Tezkiratü'l-mevzû'ât,* Şevkânî'nin (ö. 1250/1834) *el-Fevâidu'l-mecmû'a fi'l-ehâdîsi'l-mevzû'a,* Ahmed el-Gumârî'nin (ö. 1960) *el-Muğîr ale'l-Camii's-sağîr*'i gibi

uydurma hadis literatürüne ait çeşitli eserlerden istifade edilmiş, İbnü'l-Cevzî ve Suyûtî'nin hükümleri bu gibi eserler ışığında değerlendirilmiştir.

Çalışmada sıkça başvurulan eserler arasında ricâl ve cerh-ta'dîl kitapları da yer almaktadır. İbn Adî'nin (ö. 365/975) *el-Kâmil fî esmâi duafâi'r-ricâl*, Mizzî'nin (ö. 742/1341) *Tehzîbu'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, Zehebî'nin (ö. 748/1347) *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ, Mîzânu'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl, el-Muğnî fi'd-duafâ, el-Kâşif fî marifeti men lehû rivâye fi'l-Kütübi's-sitte*, İbn Hacer'in (ö. 852/1448) *Tehzîbu't-Tehzîb* ve *Takrîbu't-Tehzîb* adlı eserlerinden yoğun olarak yararlanılmıştır. Özellikle İbnü'l-Cevzî'nin râvilere yönelik tenkitleri ve Suyûtî'nin onun tenkitlerine itirazları söz konusu olduğunda ricâl ve cerh-ta'dîl kitapları en önemli başvuru kaynakları olmuştur. İbnü'l-Cevzî ve Suyûtî'nin râvi tenkitleri bu kaynaklar ışığında değerlendirilmiştir. Öte yandan Şiî râviler söz konusu olduğunda oldukça geç dönemlerde telif edilmeye başlanan İmâmiyye ve Zeydiyye Şîa'sının ricâl kaynaklarına da başvurulmuştur. İstifade edilen Şiî biyografi yapıtları arasında en-Necâşî'nin (ö. 450/1058) *er-Ricâl*'i, Ebu Cafer et-Tûsî'nin (ö. 460/1067) *el-Fihrist* ve *er-Ricâl*'i, İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin (ö. 728/1327) *Hulâsatu'l-akvâl fî marifeti'r-ricâl*'i, Mirzâ Muhammed b. Ali el-İsterâbâdî'nin (ö. 1028/1618) *Menhecu'l-makâl fî tahkîki ahvâli'r-ricâl*'i, Muhammed Bâkır el-Meclisî'nin (ö. 1111/1699) *er-Ricâl*'i, Abdullah el-Mâmekânî'nin (ö. 1351/1932) *Tenkîhu'l-makâl fî ilmi'r-ricâl*'i, Ebu'l-Kâsım el-Hûî'nin (ö. 1413/1992) *Mu'cemu ricâli'l-hadis ve tafsîlu tabakâti'r-ruvât*'ı, et-Tüsterî'nin (ö. 1415/1994) *Kâmûsu'r-ricâl*'i, Muhammed Bâkır el-Ebtahî'nin (ö. 1435/2013) *Mu'cemu ruvâti'l-hadis ve sikâtih*'i, Muhammed b. Ali el-Erdebîlî el-Hâirî'nin *Câmiu'r-ruvât*'ı, İnâyetullah el-Kahbâî'nin *Mecma'u'r-ricâl*'i, Zeydî âlim İbn Ebi'r-Ricâl'in (ö. 1092/1681) *Matlau'l-budûr ve mecmau'l-buhûr fî terâcümi ricâli'z-Zeydiyye*'si ve Abdusselam el-Vecîh'in *A'lâmu'l-müellifîn ez-Zeydiyye*'si yer almaktadır. Ancak müellifleri adâlet/güvenilirlik şartını sağlamadığından dolayı Şiî rical eserleri râvi değerlendirmelerinde ana bilgi kaynağı olarak görülmemiş, yalnızca onların naklettiği bir bilgiden hareketle yargıda bulunulmamış, sadece Sünnî ulemanın ve muhaddislerin görüşlerini destekler nitelikte bilgiler taşıdığında destekleyici yan unsur olarak değerlendirilmiştir. Öte yandan gerektikçe hadis usûlü, fıkıh usûlü, târih vd. ilimlere ait klasik ve çağdaş eserlerden de istifade edilmiştir.

IV. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Araştırma boyunca çokça yararlanılan literatür arasında İslâm aleminde ve Türkiye'de yapılan muasır akademik çalışmalar yer almaktadır. Enbiya Yıldırım'ın "İbnü'l-Cevzî'nin Hadisçiliğine Genel Bir Bakış" adlı hacimli makalesi, Recep Aslan'ın *Suyûtî'nin Hadis İlmindeki Yeri* adlı yayımlanmamış doktora tezi, *el-Mevzû'ât*'ın tahric ve tenkitli edisyon kritiğini yapan Nureddin Boyacılar'ın etüdü, Seyyid Bedî el-Lahhâm'ın *el-İmâm es-Suyûtî muhaddisen* adlı doktora çalışması, Ömer Fellâte'nin *el-Vad' fi'l-hadis* adlı eseri bu hususta örnek olarak zikredilebilir.

Enbiya Yıldırım, "İbnü'l-Cevzî'nin Hadisçiliğine Genel Bir Bakış" adlı makalesinde *el-Mevzû'ât* ve *el-İlel el-mütenâhiye* adlı eserlerinden hareketle İbnü'l-Cevzî'nin hadisçi kimliğini ortaya koymayı amaçlamıştır. Çalışmada bu makaleden çokça yararlanılmıştır. Konusu itibariyle oldukça geniş ve detaylı olan makalede İbnü'l-Cevzî'ye yöneltilen eleştirilerden genel hatlarıyla bahsedilmektedir. Çok az sayıda hadisin örnek olarak zikredildiği makalede *el-Mevzû'ât*'ta geçen *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim* hadislerine tafsilata girmeden değinilmiştir. Aslında söz konusu hadislerin ele alınış biçimi İbnü'l-Cevzî'nin sözlerini zikretmekten ve eleştirildiğine işaret etmekten ibarettir. Muhtemelen bu durum, makalenin İbnü'l-Cevzî'ye *el-Mevzû'ât* özelinde yöneltilen eleştirilere mahsus olmayışından kaynaklanmaktadır.

Yıldırım, İbnü'l-Cevzî'nin hadislere verdiği hükümlerin büyük çoğunluğunda isabetli olduğunu, Suyûtî'nin metin tenkidi yapmaksızın sadece senetlerine ve mütâbilerine dayanarak üç yüz civarındaki hadisi savunduğunu, itirazlarında pek başarılı ve isabetli olmadığını ileri sürmüştür. Ancak Yıldırım'ın bu tespiti pek isabetli görünmemektedir. Zira her ne kadar Suyûtî'nin isabet taşımayan birtakım itirazları olsa da eleştirilerinin genelinde haklılık payı bulunmaktadır. Kitabındaki bazı metin tenkidi uygulamalarından hareketle İbnü'l-Cevzî'nin Suyûtî'den daha tercîhe şayân olduğunu ileri sürmek, öne sürdüğü her iddiasının daha isabetli olacağını düşünmek genellemeci bir yaklaşım olacaktır. Suyûtî'nin savunduğu hadislerin metin tenkidinden geçemeyecek türden hadisler olduğu îması da tahmin izlenimi uyandırmaktadır. Söz gelimi Suyûtî'nin savunduğu *Sahîh-i Müslim* hadisinin herhangi bir metin tenkidi kriterine takılmayacağı ortadadır. Bu türden genellemeci ve tahmine dayalı yargılarda bulunurken mevzû hadis

kaynaklarında yer alan "uydurma hadislerin" yüzlercesine uydurma hükmü verilmesinin yegane sebebinin isnat kaynaklı olduğu da unutulmamalıdır. Hadis âlimlerinin isnad tenkidinden geçemeyen birçok uydurma hadisi değerlendirirken "bu hadis/söz uydurma ancak içerdiği anlam doğrudur" diye not düşmeleri de tahmin üzerinden herhangi bir hadisin metin tenkidinden geçemeceğini ima etmekten alıkoyması gereken hususlardandır. Bu durum Suyûtî'nin savunduğu hadislerin çoğu için geçerlidir.

Yıldırım, Suyûtî'nin verdiği hükümlerin nihaî sonuçlar olmadığına, değerlendirmelerinin "rivâyetlere karşı nasıl bir bakış açısına sahip olduğu" göz önünde bulundurularak tahlil edilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Ancak aynı uyarının İbnü'l-Cevzî'nin hüküm ve değerlendirmeleri için de geçerli olduğunu belirtmek gerekir. İbnü'l-Cevzî'nin Suyûtî'ninkinden tercihe şayan ve titiz bir tenkid metodu izlediğini söylemek oldukça zordur. Aksine Suyûtî'nin tesâhülünün karşısında İbnü'l-Cevzî'nin teşeddüdü, aşırılığı ve aceleciliğiyle muhatab olunmaktadır. Dolayısıyla her iki âlimin farklı kanaat belirttiği hadisler ele alınırken bu husus dikkate alınmalı, genellemeci ve peşin yargılardan kaçınılmalıdır.

Öte yandan İbnü'l-Cevzî'nin metin tenkitlerinin çoğu "isnat kaynaklı" uydurma hadislere yöneliktir. Çok az bir kısmı hariç Kur'ân'a, Sünnete, icmâya, vakıaya, akl-ı selîme, târihi sabitelere aykırılık bulunmayan, hüküm verme noktasında sadece isnat tenkit kriterlerine muhtaç olan hadislerin tahmin üzerinden uydurma olduğunu ima etmek pek isabetli görünmemektedir.

Bu araştırmada sıkça yararlanılan bir diğer akademik çalışma Recep Aslan'ın *Suyûtî'nin Hadis İlmindeki Yeri* adlı doktora tezidir. Aslan Suyûtî'nin hayatı, ilmî kişiliği, hadis ilmindeki yeri, hadis tenkitçiliği, sünnete yaklaşımı gibi konuları ele almaktadır. O, sekiz adet örnek ışığında Suyûtî'nin İbnü'l-Cevzî'ye yönelttiği tenkitlere de değinmiştir. Yedi sayfadan ibaret değerlendirmesi oldukça yetersiz görünmektedir. Suyûtî'nin tenkit gerekçelerini derinlemesine ve kategorize bir biçimde ele almamıştır. Bu durum Yıldırım'ın makalesinde olduğu gibi tezin ana konusunun Suyûtî'nin İbnü'l-Cevzî'ye yönelttiği eleştirilere mahsus olmamasıyla açıklanabilir. Tezden diğer konularda da çalışma boyunca yararlanılmıştır.

Murat Karayılan, bu çalışmanın bitimine doğru haberdar olduğumuz ve tedarik ettiğimiz *Suyûtî'nin Leâlî'deki Kaynakları ve Tenkit Metodu* adlı yüksek lisans tezinde Suyûtî'nin *el-Leâlî*'deki kaynakları ve tenkit metodunu konu edinmiştir. Çalışmasında Suyûtî'nin İbnü'l-Cevzî'ye yönelttiği eleştirileri ele almaktadır. O, Suyûtî'nin itiraz gerekçelerini "hadislerin başka kaynaklarda tahrîc edilmesi", "hadislerin başka tariklerinin olması", "hadisin şâhidinin bulunması", "hadisin mütâbisinin bulunması" ve "cerh edilen râviden meşhur muhaddislerin rivayette bulunması" diye beş başlık altında genel hatlarla ele almıştır. İlk bakışta da anlaşılacağı üzere "hadislerin başka tariklerinin olması" aslında "hadislerin mütâbilerinin ve -kısmen de- şâhitlerinin bulunması" ile aynı şeydir. Dolayısıyla bunları birbirinden farklı ve ayrı gerekçeler olarak sunması isabetli olmamıştır. Öte yandan İbnü'l-Cevzî'nin cerh ettiği râvileri savunarak Suyûtî'nin yönelttiği eleştiriler ise gözlerden kaçmış görünmektedir. Oysaki Suyûtî onlarca hadisin uydurma olmadığını tenkit konusu edilen râvisini savunmak suretiyle ispatlamaya çalışmıştır. Bu noktada Karayılan sadece "cerhedilen ravîden meşhur muhaddislerin rivâyet etmiş olmasına" değinmektedir. Ancak Suyûtî, *el-Mevzû'ât*'ta tenkit konusu yapılan râvileri sadece bu gerekçeyle savunmamıştır. Buna ek olarak hadisine uydurma hükmü vermeyi gerektirecek derecede zayıflık taşımadığını, tevsik edildiğini ya da İbnü'l-Cevzî'nin râvileri karıştırdığını ileri sürerek de râvi savunusu yapmıştır. Öte yandan "cerhedilen râviden meşhur muhaddislerin rivayette bulunması" tabiri bir nebze yanıltıcı görünmektedir. Bu ifadeyi "belirli eserlerinde" diye kayıtlamak daha uygun olacaktır. Zira zikredilen muhaddislerin çeşitli eserleri olabilmektedir. Örneğin Suyûtî bir râviyi savunurken "Nesâî'nin râvilerindendir/ricâlindendir, Nesâî onun hadisini tahrîc etmiştir" dediğinde Nesâî'nin herhangi bir eserini -mesela *es-Sünenü'l-kübrâ*'sını veya *Hasâisu Emîri'l-mü'minîn Alî b. Ebî Tâlib*'ini- değil, sadece *Kütüb-i sitte* eserlerinden olan ve *Sünen-i Nesâî* diye şöhret bulan *el-Mücteba*'sını kasteder.

Göze çarpan bir diğer husus ise Suyûtî'nin "bu hadisi filanca falan eserinde tahrîc etmiştir" sözünü Karayılan'ın, her örnekte İbnü'l-Cevzî'ye yönelik bir itiraz olarak algılamış, ya da okuyucuda böyle bir izlenim uyandırıyor olmasıdır. Suyûtî bu sözü her zaman hadisi savunmak için kullanmamaktadır. Aksine birçok yerde uydurma olduğu hususunda İbnü'l-Cevzî'ye muvafakat ettiği hadislerin başka hangi eserlerde

geçtiğine dikkat çekmek ve okuyucuyu haberdar etmek amacıyla kullanır. Bu sözlerinden hangilerinin hadisi savunmak ve İbnü'l-Cevzî'ye itiraz etmek, hangilerinin de hadisin geçtiği diğer eserlerden okuyucuyu haberdar etmek amaçlı olduğunu tespit etmek çeşitli karînelere başvurmayı gerektirmektedir.

Zikredilen çalışmalarda Suyûtî'nin İbnü'l-Cevzî'ye yönelttiği tenkitlere değinilmiştir. Ancak bu çalışmalarda söz konusu tenkitler sistematik biçimde ve müstakil olarak ele alınmış değildir. Bu da çalışmamızı gerekli ve faydalı kılmaktadır. Konuyu etraflıca ele alıp sistematik biçimde ortaya koyması bakımından bu çalışmanın hadis literatüne bir nebze katkı sağlamasını ümit etmekteyiz.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBNÜ'L-CEVZÎ ve SUYÛTÎ

I. İBNÜ'L-CEVZÎ'NİN BİYOGRAFİSİ, HADİSÇİLİĞİ ve *el-MEVZÛ'ÂT*'I

A. İbnü'l-Cevzî'nin Kısa Biyografisi ve İlmî Kişiliği

Dokuzuncu atasına nispetle tanınan İbnü'l-Cevzî, kuvvetle muhtemel 510/1115 yılında doğmuştur.[1] Tam adı, nesebi ve künyesi Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b. Ali b. Ubeydullah b. Abdullah b. Hammâdî b. Ahmed b. Cafer el-Cevzî b. Abdullah b. el-Kasım el-Bekrî el-Bağdâdî'dir.[2] Baba tarafından soyu Hz. Ebû Bekir'e (r.a) dayanır. Fıkıhta Hanbelî olan İbnü'l-Cevzî'nin itikadî mezhebi konusunda farklı görüşler bulunur.[3] Çok küçük yaşlarda Kur'an'ı ezberlemiş ve ilim tahsiline başlamıştır.

[1] İbn Abdilhâdî, *Tabakâtu ulemâi'l-hadis*, IV, 119; Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, XVIII, 110; Mehmet Sarı, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Hayatı, Eserleri ve Târih Metodolojisi", s. 168, *YYÜSBED*, Van, 2012.

[2] Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, IV, 1342.

[3] Fıkıhta Hanbelî olan İbnü'l-Cevzî'nin itikâdî mezhebi tartışmalıdır. Ahmed b. Hanbel'den günümüze dek Hanbelî alimlerin kahir ekseriyetinin itikatta Ehl-i sünnet-i hâssa/Selefiyye çizgisini takip ettikleri bilinmektedir. Selefîliği "ifrata" taşıyıp açıkça antropomorfizme/teşbîhe düşen Hanbelî alimler de olmuştur. Bundan dolayı İmâmu'l-Harameyn Cüveynî gibi ileri gelen bazı Ehl-i Sünnet kelâmcıları bir kısım Hanbelîleri "Haşvî" olarak nitelemişlerdir (Cüveynî, *el-Burhân fî usûli'l-fıkh*, I, 606). Haşviyye kavramı genelde antropomorfik düşünce taşıyan kişilere takılan bir lakaptır (Süleyman Salih el-Hirâşî, *Muhammed Amâra fî mîzâni Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a*, s. 676-681). Hanbelî olan İbnü'l-Cevzî, *Def'u şübehi't-teşbîh* adlı eserini antropomorfik fikirler taşıyan İbn Hâmid, Kâdı Ebû Ya'lâ ve İbnü'z-Zâğûnî gibi Hanbelî ulemanın ileri gelenlerine reddiye amacıyla yazmıştır (İbnü'l-Cevzî, *Def'u şübehi't-teşbîh* (thk. Zâhid el-Kevseri), s. 6-11; Saîd b. Mebrûk el-Kannûbî, *es-Seyfu'l-hâdd fi'r-reddi alâ men ehaze bi hadisi'l-âhâd fî mesâili'l-i'tikâd*, s. 193). O, söz konusu eserinde antropomorfizm/tecsîm izlenimi uyandıran hadisleri Hanbelî ulemanın genelince benimsenen Selefî doktrinin dışına çıkarak tevile çalışmıştır. Bu türden tevillerinden dolayı da birçok Hanbelî ulema tarafından Selef-i Salihîne muhalefet etmekle ve Eşarîliğe kaymakla itham edilmiştir. Nitekim "yed, mecî, vech" gibi bazı haberî sıfatları bir Eşarî gibi tevil ederken "istivâ" ayetlerini tefsir ederken "istîlâ" diye tevil etmekten kaçınıp Selefiyyenin tutumunu sergilemiş, dahası istîlâ diye tevil edenleri sert bir dille eleştirmiştir (İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, I, 225, III, 212-213, VIII, 113, 350-351). Bundan dolayı İbn Receb, İbn Teymiyye, Zehebî gibi Selef-i sâlihînin itikâdî anlayışını benimseyen ulema onu tenakuza düşmekle itham etmiştir. *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, *Mîzânu'l-i'tidâl* gibi biyografik eserleri incelendiğinde Mutezile, Şîa, Havâric, Kaderiyye gibi Ehl-i sünnete muhalif mezheplere mensup şahıslar hakkındaki tenkitlerinde itidal ve insaf eğilimi gözlenen Zehebî bile onu "itikadî konulardaki sözleri çelişkiler içeriyor, bazen sünnete uygun görüyorsun -tevilden uzak durmayı yani Selefiyyenin tutumunu kastediyor-, bazen de nasları tahrîf eden -tevîli tahrîf olarak ifade ediyor- bir Mütecehhim/hafif/gri tonlu Cehmî kesildiğini görüyorsun! Allah (c.c) onu affetsin, rahmetiyle muamele etsin." diyerek eleştirmiştir (Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XLII, 303). Meşhur bir Hanbelî alim olan Ebu'l-Vefâ İbn Akîl de benzer eleştirilere maruz kalmış ve İbnü'l-Cevzî'de gözlemlenen eğilim ve tutarsızlığın kaynağının İbn Akîl olabileceği ifade edilmiştir. (İbn Receb, *Zeylu Tabakâti'l-hanâbile*, II, 414) İbn Akîl'in kelâmî konularda müzâkerelerde bulunmak amacıyla devrinin ileri gelen Mutezilî kelamcılarıyla görüştüğü nakledilmektedir. Zehebî ilmî konumundan dolayı onu övmekle birlikte Ebu'l-Hüseyn el-Basrî'nin

Kendi anlatımına göre yaşıtları sokakta oyun oynarken o ilimle meşgul olmuştur.[4] Bu konuda "Allah vergisi" diye nitelediği ilginç bir istek ve rağbetinin olduğuna işaret eder. İlim tahsilinde belirli bir merhaleyi katettikten sonra en fazla istifade edebileceği hocaları seçmeye başladığını belirtir.[5]

O, vaizlik yönüyle meşhur, hitâbeti güçlü ve sözleri tesirli bir âlimdir. Vaazlarına on binlerce insanla birlikte döneminin halîfesi, vezirleri ve ileri gelen siyasîleri de iştirak etmiştir.[6] 597/1201 yılında vefat eden İbnü'l-Cevzî, deyim yerindeyse ansiklopedik bir âlimdir. Çocuk yaşta kendini ilme adamış ve bu gayretinin bir semeresi olarak tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf, kelam, târih vb. çeşitli ilim dallarında yüzlerce eser kaleme almıştır.[7]

B. İbnü'l-Cevzî'nin Hadisçi Kimliği

İbnü'l-Cevzî, rivâyet ve dirâyet ilimlerini bir araya getirmeye çalışmıştır.[8] Ancak ardında bıraktığı ilmî mirasta rivâyetçilik yönünün daha ağır bastığı söylenebilir. Nitekim tarih, vaaz, menakıb türü eserlerinin fıkıh ve kelâm eserlerine oranla daha fazla ve daha hacimli olması ve rivâyet ilimlerindeki eserleriyle daha fazla öne çıkması bunu göstermektedir.

---

talebelerinden Ebû Ali b. el-Velîd ve Ebu'l-Kâsım b. et-Tibbân'dan aklî ilimleri öğrendiğini, bu sebeple de sünnete aykırı fikirler benimsediğini ifade etmiştir. bkz. İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'l-kussâs ve'l-müzekkirîn*, s. 20-21; İbn Teymiyye, *Nakzu'l-mantık*, s. 139; İbn Teymiyye, *Mecmûatu'l-fetâvâ*, IV, 102; İbn Teymiyye, *Der'u teâruzi'l-akl ve'n-nakl*, I, 270, II, 263, VIII, 20-21; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXXVII, 407; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIX, 448; İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât* (neşredenin girişi), I, 38-42; Mahmud el-Kaysiyye, *el-İmam İbnü'l-Cevzî ve kitabuhu el-Mevzû'ât*, s. 235-239.

[4] Sarı, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî", s. 168; Y. Şevki Yavuz, "İbnü'l-Cevzî", *DİA*, XX, 543-549 .

[5] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât* (neşredenin girişi), I, 14.

[6] İbn Abdilhâdî, *Tabakâtu ulemâi'l-hadis*, IV, 119; Sarı, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî", s. 170; Yıldırım, "İbnü'l-Cevzî'nin Hadisçiliğine Genel Bir Bakış", s. 114, *CÜİFD*, X/1, 2006 Sivas.

[7] Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XLI, 289-291; Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, IV, 1443; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXI, 368-369, 374-375; Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, XVIII, 111-112. İbn Abdilhâdî, hocası İbn Teymiyye dışında İbnü'l-Cevzî'den daha fazla eser telif eden birini görmediğini belirtir. Çağdaş araştırmacılardan Abdulhamid el-Alûcî yaptığı araştırma sonucunda ona ait irili ufaklı 519 eser tespit etmiştir. bkz. İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât* (neşredenin girişi), I, 28; İbn Abdilhâdî, *Tabakâtu ulemâi'l-hadis*, IV, 121.

[8] Zehebî, onun herhangi bir alanda derinlik kazanamamasını çok çeşitli ilim dallarına yönelişine ve belirli bir ilim dalına ağırlık vermeyişine bağlar. İbn Teymiyye ise kelâmî konulardaki çelişik tutumunu eleştirmekle birlikte birçok alimin aksine İbnü'l-Cevzî'nin sahih ve uydurma hadisleri ayırma konusunda "titiz davrandığına" ve "çeşitli ilim dallarında" bilgi sahibi olduğuna dikkat çekmiştir. bkz. Mahmud el-Kaysiyye, *el-İmâm İbnü'l-Cevzî*, s. 113-114; Yıldırım, "İbnü'l-Cevzî'nin Hadisçiliğine Genel Bir Bakış", s. 100-101.

O, hadis alanında da birçok eser telif etmiştir. Menâkıb, fezâil, nâsih-mensûh, şerh, cerh-ta'dil, mevzû hadisler ve ahkam hadisleri konularında birçok eseri bulunmaktadır.[9] Öğrencilerinden ed-Dübeysî (ö. 637/1240), onun hadisçiliğine ilişkin şunları söyler: "Hadis ilimlerinde ve sahihini zayıfından ayırmada zamanının yegane mercii olmuştur. Müsned, ricâl, ahkam hadisleri, uydurma ve aşırı derece zayıf hadislere dair eserler telif etmiştir."[10]

Hanbelî âlimlerinden İbn Teymiyye (ö. 728/1327), birçok âlimin söylediğinin aksine İbnü'l-Cevzî'nin sahih ve uydurma hadisleri ayırma kabiliyetinin bulunduğuna ve çeşitli ilim dallarında bilgi sahibi olduğuna dikkat çekmiş ve şunları söylemiştir:

> "Üstad Ebu'l-Ferec'de başkasında olmayan hadislerin sahîhi ile zayıfını birbirinden ayırabilme kabiliyeti vardı. Bütün ilimlerden nasiplenmişti ama tefsîr alanının en seçkin âlimlerdendi. Hadis alanında ise hafız olarak nitelenecek türden bir âlimdi... Çeşitli alanlarda eserleri vardır. Hadis alanında da dengi bulunmaz eserler kaleme almıştır."[11]

Ne var ki onun ilmi mirasını yakından inceleyen birçok âlim, hadisçiliğine dair bir takım eleştiriler yöneltmişlerdir.[12] Zehebî, tarih, tefsîr ve vaaz alanında sahip olduğu yetkinliğe hadis alanında sahip olmadığını şu sözleriyle ifade eder: "O tefsîr, vaaz ve târih alanında seçkin, fıkıh alanında orta seviyede biriydi. Hadislerin metinlerine tam anlamıyla vâkıf idi. Ancak hadis tenkidi konusundaki tutumu muhaddislerinkine benzemiyordu."[13] Başka bir defasında onun yetkin bir hadis münekkidi olmadığına işaret etmiş, hadisçi kimliğine ilişkin şunları söylemiştir: "İbnü'l-Cevzî, hadisçilerin terminolojisindeki anlamıyla 'hâfız'[14] (hadis ilminde yetkin ve titiz bir münekkit) diye

---

[9] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât* (neşredenin girişi), I, 21-23, 30-32.

[10] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât* (neşredenin girişi), I, 19; Mahmud el-Kaysiyye, *el-İmâm İbnü'l-Cevzî*,s. 114.

[11] Mahmud el-Kaysiyye, *el-İmâm İbnü'l-Cevzî*, s. 113-114. el-Kaysiyye, bu sözü İbn Receb'in *Zeylu Tabakati'l-hanâbile* adlı eserinden tasarrufta bulunarak nakletmiştir. Ancak işaret edilen sayfalarda "tefsir alanında en seçkin alimlerindendi, hadis alanında hafız diye nitelenecek türden biriydi" ifadesi bulunamamıştır. Bu ifadeyi Muvaffakuddîn Abdullatîf (ö. 629/1318) kullanmıştır. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, XXI, 377.

[12] Mahmud el-Kaysiyye, *el-İmâm İbnü'l-Cevzî*, s. 115

[13] Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XLI, 300; İbrahim b. Mansur el-Hâşimî, *el-Musannefât elletî tekelleme aleyhâ ez-Zehebî nakden ve senâen*, I, 446.

[14] İbn Hacer'e göre bir kişinin "hafız" diye nitelendirilebilmesi için üç şartı sağlamış olması gerekir: 1) Hadis öğrenmeye yönelik gayretiyle tanınmış ve ilmini kitaplardan değil hocalardan almış olmak. 2)

nitelendirilemez. Aksine o, sadece metinlere muttalî oluşu ve ezber dağarcığının genişliği bakımından bir hafızdır."[15] Zehebî'nin bu sözlerinin hocası İbn Teymiyye'nin İbnü'l-Cevzî'nin hadisçi kimliğine ilişkin ifade ettiği düşünce ve tespitlerle pek örtüşmemektedir.

Telif ettiği eserlerin tolere edilemeyecek derecede hatalar içermesi, İbnü'l-Cevzî'ye yöneltilen eleştirilerin başında yer almaktadır.[16] Bu hususa ilişkin dönemin ileri gelen âlimlerinden Seyfüddin İbnü'l-Mecd (ö. 643/1246)[17] şu tespitlerde bulunmuştur:

> "Onun çokça hataları var. Çok küçük hacimli olmasına rağmen *el-Meşyaha*'sı hatalarla dolu. Söz gelimi bir hadis hakkında 'bunu Buhârî, Muhammed b. el-Müsennâ → Fadl b. Hişâm → A'meş tarikinden tahric etmiştir' der. Oysaki isnattaki râvi Fadl b. Müsâvir'dir! Bir başka hadis hakkında 'bunu Buhârî, Abdullah b. Munîr → Abdurrahman b. Abdullah b. Dînar tarîkinden tahric etmiştir' der. Ancak ikisinin arasında Ebu'n-Nadr bulunmaktadır, onu isnattan düşürmüştür! Başka bir hadiste "bize Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed tahdîs etti" demiştir. Doğrusu Muhammed b. Ahmed'dir! Bir başka hadis hakkında "bunu Buhârî, Uveysî → İbrahim → Zührî tarîkinden tahric etmiştir" der. Fakat doğrusu İbrahim b. Sad → Salih → Zührî biçimindedir. Bir başka örnekte "Kuteybe → Hâlid b. İsmail" demiştir. Ne var ki doğrusu Hâtim'dir. Başka bir hadiste 'Muhammed b. Ali el-Uşârî' demiştir. Doğrusu Ebû Tâlib'dir. Başka bir örnekte 'Humeyd b. Hilâl → Affân b. Kâhil' der. Fakat doğrusu Hassân b. Kâhil'dir. Yine bir yerde "Buhârî, Ahmed b. İyâs tarîkinden tahric etmiştir" der. Oysaki doğrusu Adem'dir. Ayrıca Yahyâ b. Sâbit, İbn Hadîr ve İbnü'l-Mukarreb'in -ki kendi hocalarıdır- vefat târihlerine dair başkalarınınkiyle çelişen bilgiler vermiştir."[18]

Hadis râvilerinin tabakalarını/devrelerini ve mertebelerini bilmek. 3) Cerh-ta'dil bilgilerine vakıf olmak, sahîh ile zayıfları birbirinden ayırabilmek ve bu bilgilerin ve hadis metinlerinin çoğunu zihninde tutabilmek. bkz. İbn Hacer, *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh*, I, 268; el-Gavrî, *Mu'cemu'l-mustalahât el-hadisiyye*, s. 206. Ayrıca bkz. Abdullah Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 109.

[15] Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXXVII, 407.

[16] Mahmud el-Kaysiyye, *el-İmâm İbnü'l-Cevzî*, s. 239.

[17] Adı geçen alimin biyografisi için bkz. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 118-119.

[18] Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXI, 382; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XLI, 301-302; İbrahim b. Mansur el-Hâşimî, *el-Musannefât*, I, 445.

Zehebî, İbnü'l-Mecd'in yukarıdaki tespitini naklettikten sonra "sadece iki ciltlik bir eserde bu kadar kusur bulunması dehşet verici bir şey!" diyerek şaşkınlığını ifâde etmiştir. Çağdaşı olan İbnü'l-Ahdar'dan (ö. 611/1215)[19] İbnü'l-Cevzî'nin hatalarına cevap vermesi için talepte bulunulduğunda, "Üç beş hatası olanın hataları tespit edilir. Onun bir sürü hatası var!" diye yanıt verir.[20] İbn Hacer de İbnü'l-Cevzî'nin doğrusunu yanlışından ayırt etmeksizin nakillerde bulunduğunu ifade etmiştir.[21]

Hadis alanında yetkin âlimlerin söz konusu tespitleri ve açıklamaları onun eserlerinde tolere edilemeyecek oranda hataların bulunduğu ve eserlerine gereken itina ve titizliği göstermediği izlenimini uyandırmaktadır. Zehebî, İbn Receb (ö. 795/1394) ve İbn Hacer onun hatalarını çokça eser telif etmesi, bitirdikten sonra kontrol etmemesi ve uzman bir hoca denetiminden uzak doğrudan kitaplardan ilim öğrenmesine bağlarlar.[22] *el-Mevzû'ât* muhakkiki Nureddin Boyacılar da bu konuda Zehebî, İbn Receb ve İbn Hacer'in görüşünü teyit etmiştir.

İbnü'l-Cevzî'ye yöneltilen bir diğer eleştiri ise isnat tenkidi yaparken yalnızca râvi hakkındaki cerh hükümlerini dikkate alması ve tadilleri görmezden gelmesidir.[23] O, söz konusu yaklaşımından dolayı hadislerine uydurma hükmü verilemeyecek türden birçok râvinin hadislerine uydurma hükmü vermiştir. Harun Özçelik, İbnü'l-Cevzî'nin her türlü cerh lafzını râvinin hadisine uydurma hükmü verme gerekçesi olarak addettiğini ileri sürmüştür.[24] Nitekim o, bir kısım hadisleri *el-Mevzû'ât*'ına alırken ravilerinin "zayıf, la yuhteccu bih, münkeru'l-hadis, meçhûl" gibi lafızlarla cerh edilmelerini gerekçe göstermiştir. Bu tutumun, cerh-ta'dil açısından isabetli olmadığı aşikardır. İbnü'l-Cevzî'nin "müteşeddid" hadis münekkitleri arasında

[19] Adı geçen alimin biyografisi için bkz. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXII, 31-32.
[20] İbrahim b. Mansur el-Hâşimî, *el-Musannefât*, I, 446.
[21] İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, II, 400.
[22] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât* (neşredenin girişi), I, 121; İbn Abdilhâdî, *Tabakâtu ulemâi'l-hadis*, IV, 122; Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, IV, 1443; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXI, 378; Alparslan Kartal, "İbnü'l-Cevzî'nin Cerh-Tadil Değerlendirmeleri (el-İlelü'l-mütenahiye fi'l-ehâdîsi'l-vâhiye adlı eseri ışığında)", *FÜİFD*, 21:2, 2016; s. 185-186, 195; İbrahim b. Mansur el-Hâşimî, *el-Musannefât*, I, 446; İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, I, neşredenin mukaddimesinin "م" rumuzlu sayfası.
[23] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât* (neşredenin girişi), I, 120; Ömer Fellâte, *el-Vad' fi'l-hadis*, III, 423-424.
[24] Harun Özçelik, "Mevzû Hadisleri Tesbitte Metod Farklılıkları", *Atatürk ÜİFD*, sayı: 22, 2004, s. 213.

değerlendirilmesinin başlıca sebeblerinden biri de kuşkusuz ilmî titizlikten uzak ve ifrâta kaçan söz konusu tutumudur.[25]

İbnü'l-Mecd, onun tenkitteki aşırılığına ilişkin şunları söylemiştir:

> "İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*'ı kaleme alıp aklî ve naklî delillere aykırı birçok uydurma hadis hakkında isabetli hükümler vermiştir. Ancak onun isabetsiz yargılarından biri de herhangi bir hadisin bir râvisi hakkındaki sadece bir âlimin cerhine dayanarak uydurma hükmü vermesidir. Râvinin "zayıf", "leyse bilkavî" veya "leyyin" diye nitelenmiş olması gibi. Öte yandan bu türden hadisler, ne uydurma olduğu düşüncesi uyandırmakta ve ne akla, ne Kur'ân'a, ne Sünnete, ne de icmaya aykırılık taşımaktadır. Hadise uydurma hükmü vermek için bir âlimin (hafif) cerhinden başka bir sebep yoktur. Bu, sözün tam anlamıyla aşırıya kaçmadır."[26]

İbnü'l-Mecd, bu hususu somutlaştırmak adına şu örneği verir: "İbnü'l-Cevzî, tek başına nakleden râvisi Muhammed b. Himyer hakkında Fesevî'nin "leyse bi'l-kavî"[27] sözünü ileri sürerek "*Kim her namazın ardından Ayetü'l-kürsîyi okursa onunla cennet arasında ölümden başka engel kalmaz*" hadisini *el-Mevzû'ât*'ına almıştır.[28] İbnü'l-Mecd ise Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde onun hadisine yer verdiğini ve Yahya b. Ma'în'in "sika", Ahmed b. Hanbel'in "onda hayırdan başka bir şey görmedim" diyerek onu tevsik ettiğini belirtmiştir.[29] Söz konusu örnekte görüleceği üzere İbnü'l-Cevzî'nin hadisi *el-Mevzû'ât*'ına alma gerekçesi Fesevî'nin tazîf ettiği râvisi Muhammed b. Himyer'in teferrüd etmesidir. Oysaki Muhammed b. Himyer'i bütün hadis münekkitleri "leyse bi'l-kavî" diye nitelemiş olsalar bile teferrüdüyle birlikte hâricî bir karîne

---

[25] Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-daîfe,* XII, 180.

[26] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât* (neşredenin girişi), I, 120; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XLII, 300; Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 68.

[27] "Leyse bi'l-kavî", cerh ifade eden terimlerdendir. Bu lafızla nitelendirilen râviler aşırı zayıflık taşımazlar. Hadisleri itibar amacıyla (mütâbi veya şâhit olarak) değerlendirilir. Söz konusu lafzı, erken dönem alimlerinden bazıları, hadislerine "hasen" hükmü verilecek türden güvenilir râvileri nitelemek için kullanmışlardır. bkz. el-Gavrî, *Mu'cemu'l-mustalahât el-hadisiyye,* s. 454; el-Gavrî, *Mu'cemu elfâzi'l-cerh ve't-ta'dîl,* s. 151. Ayrıca bkz. Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 163.

[28] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, I, 244. Müteşeddid tutumuyla tanınan çağdaş hadis münekkitlerinden Elbânî söz konusu hadise sahîh hükmü vermiş, İbnü'l-Cevzî'nin onu *el-Mevzû'ât*'ına almasını fâhiş bir hata olarak nitelemiştir. Hadis hakkında İbnü'l-Cevzi'ye yöneltilen tenkitler için bkz. Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 67; İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, I, 288-289; Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi's-sahîha*, II, 661-665.

[29] Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XLII, 301.

bulunmadıkça hadisine uydurma hükmü verilemez. Kaldı ki Yahya b. Ma'în, Ahmed b. Hanbel, Nesâî, İbn Kâni' (ö. 351/962), Dârekutnî, İbnü'l-Yetîm el-Endereşî (ö. 621/1224)[30] ve İbn Hacer'in aralarında bulunduğu kalabalık bir grup münekkit onu tevsik etmişlerdir. Suyûtî'nin uydurma hükmü verilemeyeceğini savunduğu *el-Mevzû'ât*'taki üç yüzden fazla hadisin bir çoğunda bu tutumunun yansımaları rahatlıkla gözlemlenebilmektedir.

Zehebî de İbnü'l-Cevzî'nin râvi tenkitlerindeki parçacı yaklaşımını ve cerhteki aşırılığını eleştiri konusu yapanlardandır. O, Eban b. Yezîd el-Attâr'ın biyografisinde bu hususa dikkat çekmiş ve şunları ifade etmiştir: "Onu, Allâme İbnü'l-Cevzî *ed-Duafâ*'sında zikretmiştir. Ancak onu tevsik edenlere hiç değinmemiştir. Bu, onun kitabının ayıplarındandır. Râviler hakkındaki cerh hükümlerini sıralarken tadil hükümlerine gelince susuveriyor."[31]

Alâî de İbnü'l-Cevzî'nin söz konusu tutumunu eleştiri sadedinde şunları söylemiştir: "İbnü'l-Cevzî'nin hadislere uydurma hükmü vermede aşırılığının başlıca sebebi genellikle râvilerin zayıf oluşudur."[32]

Ne var ki İbnü'l-Cevzî'nin, söz konusu tutumunda tutarlı olmadığı görülmektedir. Örneğin *et-Tahkîk fî mesâili'l-hilâf* adlı eserinde kendi mezhebinin görüşüne delil olarak ileri sürdüğü bir hadise diğer mezhep mensuplarının, râvisi Câbir el-Cu'fî'nin yalancılıkla itham edilmesinden dolayı zayıf hükmü verdiklerini belirtmiş, daha sonra Şube ve Sevrî'nin Câbir'i tevsik ettiğini ileri sürerek onu savunmuş, "onların tevsik etmesi yeter!" diyerek yalancılık ithamını savuşturmaya çalışmıştır.[33] Oysaki Câbir el-Cu'fî'yi Eyyüb es-Sahtiyânî, Leys b. Ebî Süleym (ö.148/765),[34] Ebû Hanîfe, Zâide b. Kudâme (ö. 160/776),[35] Süfyan b. Uyeyne, Yahya b. Maîn, Ahmed b. Hanbel

[30] İbnu'l-Belensî diye de bilinen adı geçen âlimin hakkında bilgi için bkz. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, XXII, 250-252.

[31] Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, I, 131; Leknevî, *er-Ref' ve't-tekmîl*, s. 15; İbrahim b. Mansur el-Hâşimî, *el-Musannefât*, I, 443; Ömer Fellâte, *el-Vad' fi'l-hadis*, III, 424.

[32] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât* (neşredenin girişi), I, 119.

[33] İbnü'l-Cevzî, *et-Tahkîk fî ehâdîsi'l-hilâf*, I, 144-145; İbn Abdilhâdî, *Tenkîhu't-Tahkîk*, I, 186-187.

[34] Biyografisi için bkz. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VI, 179-184.

[35] Biyografisi için bkz. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 376-378.

ve Cüzcânî yalancılıkla itham etmiştir.[36] Normal şartlarda İbnü'l-Cevzî'nin böyle bir râvinin hadisine uydurma hükmü vermesi için yeterli hatta son derece sağlam bir gerekçesi var demektir.[37] Nitekim yaptığımız araştırma neticesinde birkaç hadisi Câbir el-Cu'fî'den dolayı *el-Mevzû'ât*'ına aldığı fark edilmiştir. Üstelik Ebû Hanîfe ve Zâide'nin Câbir'i yalancı diye cerh ettiklerini de belirtmiştir. Buna rağmen mezhep taassubu, onu alışılageldik tutumunu sergilemekten alıkoymuş görünmektedir.[38] Nitekim Hanbelî bir âlim olan İbn Abdilhâdî bile bu tutumundan dolayı onu eleştirmiş ve şunları ifade etmiştir: "Âlimlerin çoğunluğu Câbir el-Cu'fî'yi cerh etmiştir. Müellif -İbnü'l-Cevzî- ise kendi mezhebinin görüşünü desteklediğinde hadisini delil olarak kullanırken kendi mezhebinin aleyhine bir delile dönüşünce de cerh ediveriyor!"[39]

Abdulmu'tî Kal'acî de bu hususa ilişkin şunları dile getirmiştir: "İbnü'l-Cevzî'nin aşırı derecede zayıf hadisleri delil olarak kullandığını görüyoruz. Diğer mezheplerin delil aldığı hadisin isnadında zayıf bir râvi varsa hakkında söylenen bütün cerh sözlerininin dökümünü yapıyor. Ancak sıra kendi mezhebine delil olarak ileri sürdüğü aşırı zayıf hadislere gelince aynısını yapmıyor."[40]

İbnü'l-Cevzî'ye yöneltilen bir diğer önemli eleştiri ise tenâkuzlarıdır.[41] O, aynı konuda birbiriyle çelişen eserler telif etmesi ve uydurma hükmü verdiği hadisleri çeşitli

---

[36] İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 497; İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, I, 245; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 237; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, IV, 465; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 283.

[37] Örneğin diğer mezheplerin delillerinden olan Muaviye b. Ebî Sâlih'in hadisini devre dışı bırakmak için Yahya b. Saîd el-Ensârî'nin ondan pek "razı olmadığını" ve Ebû Hâtim'in "onunla ihticâc edilmez" sözünü ileri sürmüştür. Hadise sahih hükmü verdiği için de Dârekutnî'yi taassupla itham etmiştir. Ancak İbn Abdilhâdî, söz konusu cerhlerin dikkate alınamayacağını açıkladıktan sonra asıl taassubu kendisinin gösterdiğini dile getirmiştir. bkz. İbn Abdilhâdî, *Tenkîhu't-Tahkîk*, III, 206-207.

[38] İbnü'l-Cevzî mezhepler arası ihtilaf edilen konulara dair kaleme aldığı *et-Tahkîk* adlı eserinin girişinde bütün mezheplerin delilllerini zikredeceğini, mezhep taassubu ve tarafgirlik yapmayacağını taahhüd etmiş ancak daha birkaç cümle geçmeden "doğruya en yakın ve en layık mezheb bizimkidir" diyerek taahhüdüne muhalefet etmiştir. Belki "kendi mezhebinin en isabetlisi olduğu kanaatine tahkîk ve tedkîkten sonra ulaşmış olabilir ve alimin tercih ettiği mezhebi en doğru olarak görmesi ve bunu dile getirmesi doğaldır" diye itiraz edilebilir. Ancak o birçok konuda delilleri son derece zayıf olmasına karşın kendi mezhebini savunmuş, normalde diğer mezheplerin delillerini geçersiz sayarken dayandığı gerekçe ve prensipleri kendi mezhebinin zayıf delilleri söz konusu olduğunda uygulamamıştır.

[39] İbn Abdilhâdî, *Tenkîhu't-Tahkîk*, I, 187.

[40] İbnü'l-Cevzî, *et-Tahkîk fî mesâili'l-hilâf* (neşredenin girişi), I, 55.

[41] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât* (neşredenin girişi), I, 121-122; Yıldırım, "İbnü'l-Cevzî'nin Hadisçiliğine Genel Bir Bakış", s. 111-113.

eserlerinde kullanmasından dolayı eleştiriye maruz kalmıştır.[42] Zehebî, *el-Mevzû'ât*'ına aldığı bazı hadisleri başka eserlerinde delil olarak kullandığını veya hasen hükmü verdiğini ileri sürerek onu eleştirmiştir.[43] Örneğin, *"(Yolculuğunda yetecek kadar) azığı ve bineği olup da hac yapmayan kişinin Yahûdî veya Hıristiyan olarak ölmesi arasında bir fark yoktur"* hadisini üç farklı sahabî tarikinden *el-Mevzû'ât*'ında zikretmiş, ravileri arasında metrûk, leyse bişey, meçhûl ve kezzâb olarak nitelenenlerin bulunduğunu gerekçe göstermiştir. Ancak aynı hadisi *et-Tahkîk* adlı eserinde kendi mezhebinin görüşünü desteklemek amacıyla delil olarak ileri sürmüştür.[44]

Keza her vakit için teyemmüm tazelemenin gerekliliğine dair İbn Abbas'tan nakledilen *"Her namaz için teyemmüm tazelemek sünnettendir"* mevkûf hadisini mezhebine delil olarak ileri sürmüştür.[45] Bu konuda başka bir delil de zikretmemiştir.[46] Oysaki kendisinin de belirttiği üzere hadisin isnadındaki Ebû Yahyâ el-Hummânî ve Hasen b. Umâra metrûktur.[47] Metrûk râvilerin hadisleriyle amel söz konusu olmadığı gibi itibar amacıyla dahi kullanılamaz. Dahası İbnü'l-Cevzî'nin kendisi birçok hadisi sırf râvisi metrûk diye *el-Mevzû'ât*'ına almıştır.

Bir başka örnekte "müslümanın kafir olarak ölen akrabasını yıkamasının ve defnetmesinin caiz olmadığı" yönündeki Hanbelî mezhebinin görüşüne delil olarak Ebu Ma'şer adlı zayıf ravînin hadisini ileri sürmüştür. Ancak eserinde takip ettiği yöntemin aksine Ebu Ma'şer'in durumuna değinmemiştir. Aynı konudaki muhaliflerin delili olan hadisi ise "İslam'ın ilk dönemlerinde böyleydi" diyerek devre dışı bırakmaya çalışmıştır.[48] Zehebî haklı olarak "o halde nâsihi nerede" diyerek onu eleştirmiştir.[49]

---

[42] Murat Kaya, "Mevzu Hadislerin Yapısı ve Kullanım Yaygınlığı", *YYÜSBED*, s: 31, Van, 2016, s. 65; Enbiya Yıldırım, "İbnü'l-Cevzî'nin Hadisçiliğine Genel Bir Bakış", s. 104, 110-116; Yıldırım, *Hadisçiler ve Çelişki*, s. 356.

[43] Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, XVIII, 113; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XXXVII, 407.

[44] İbnü'l-Cevzî, *et-Tahkîk fî ehâdîsi'l-hilâf*, II, 117-118; İbn Abdilhâdî, *Tenkîhu't-Tahkîk*, III, 403-405.

[45] İbnü'l-Cevzî, *et-Tahkîk fî ehâdîsi'l-hilâf*, I, 240; İbnü'l-Cevzî, *et-Tahkîk fî mesâili'l-hilâf*, I, 334; Zehebî, *Tenkîhu't-Tahkîk*, I, 82; İbn Abdilhâdî, *Tenkîhu't-Tahkîk*, I, 381.

[46] Her vakit için teyemmüm tazelemek gerektiği görüşünde olan alimlerin delilleri arasında İbn Ömer (r.a) ve Hz. Ali'den (r.a) nakledilen "(su bulamayan) kişi her namaz için teyemmüm tazeler" mevkûf hadisleri bulunmaktadır. Bu görüşteki alimlerin delilleri arasında merfû bir hadis yer almamaktadır. Bir teyemmümle birden fazla farz namaz kılınabileceği görüşündeki alimler ise takyit edilmemiş mutlak nasları delil olarak ileri sürmüşlerdir. bkz. İbnü'l-Cevzî, *et-Tahkîk fî mesâili'l-hilâf*, I, 333, neşredenin dipnotu.

[47] Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, II, 365-367.

[48] İbnü'l-Cevzî, *et-Tahkîk fî ehâdîsi'l-hilâf*, II, 7; İbn Abdilhâdî, *Tenkîhu't-Tahkîk*, II, 628.

Daha da vahim olanı başka bir meselede diğer mezheplerin görüşlerine delil teşkil ettiği için aynı hadisi Ebu Ma'şer'in zayıflığını ileri sürerek devre dışı bırakmaya çalışmıştır! İbn Abdilhâdî -ki o da Hanbelîdir-, hadisi kendi mezhebini desteklediğinde delil olarak ileri sürmesi, başka bir meselede mezhebinin aleyhine bir delile dönüşünce de zayıflığını ileri sürmesinden dolayı onu eleştirmiştir.[50] Söz konusu örnek hem bir tenakuz, hem de mezhep taassubu göstergesidir.[51]

Sehâvî, onun tenakuzuna ilişkin şunları söylemiştir: "İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevzû'ât*'ına aldığı birçok hadisi *el-İlelü'l-mütenâhiye*'sinde zikretmiş olması son derece şaşkınlık vericidir! Aynı şekilde *el-Mevzû'ât*'ta aşırı derecede zayıf birçok hadisi zikretmiştir. Dahası vaaz türü eserlerinde uydurma ve benzeri hadisleri sıkça kullanmıştır."[52]

Elbânî de *el-Mevzû'ât*'ta zikretmesi gereken bazı hadisleri *el-İlelü'l-mütenâhiye*'sinde, *el-İlel*'de zikretmesi gereken bir takım hadisleri de *el-Mevzû'ât*'ta zikretmiş olmasından ötürü İbnü'l-Cevzî'yi tenkit etmiş, bu tutumunu tenakuz olarak nitelemiştir.[53]

Öte yandan İbn Receb, onun her okuduğu kitabın benzerini telife kalkıştığını, bundan dolayı da aynı konuda birbiriyle çelişen kitaplar yazabildiğini ifade etmiştir.[54]

Onun terğîb-terhîb, fezâil konularında mütesâhil davrandığı ve bundan dolayı *el-Mevzû'at*'ına aldığı hadisleri vaaz-tasavvuf türü eserlerinde zikretmiş olabileceği düşünülebilir.[55] Ancak terğîb-terhîb konusundaki tesâhül, aşırı zayıflık taşımayan hadisler için geçerlidir.[56] Uydurma ve aşırı zayıf hadislerin kullanılması söz konusu

---

[49] Zehebî, *Tenkîhu't-Tahkîk*, I, 306-307.

[50] İbn Abdilhâdî, *Tenkîhu't-Tahkîk*, II, 647.

[51] İbnü'l-Cevzî'nin torunu Sıbtu İbni'l-Cevzî, *Mirâtu'z-zemân* adlı eserinde dedesinin taassubundan yakınmıştır: "Hatîb'e şaşmıyorum. Zira o bir çok alimi yakışmayan bir uslüpla eleştirmiştir. Ben asıl, Hatîb'in tutumunun aynısını nasıl sergiledi, ondan daha beterini nasıl yaptı diye dedeme şaşıyorum." İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr ale'd-Durri'l-muhtâr*, I, 148.

[52] Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, II, 103.

[53] Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-daîfe*, I, 336, IX, 172, XII, 832.

[54] İbn Receb, *Zeylu Tabakâti'l-hanâbile*, II, 415; İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, I, neşredenin girişindeki "م" rumuzlu sayfa.

[55] Yıldırım, "İbnü'l-Cevzî'nin Hadisçiliğine Genel Bir Bakış", s. 114, 116, 118.

[56] Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvi*, I, 503-504; Suyûtî, *el-Bahr ellezî zehar*, III, 1192-1193; Şevkânî, *Vebelu'l-gamâm alâ Şifâi'l-uvâm*, s. 53-56; Abdulkerîm el-Hudayr, *el-Hadisu'd-daîf ve hükmü'l-iticâc bihi*, s.

değildir.[57] Kaldı ki *el-İlel*'indeki şiddetli zayıflık taşıyan hadisleri fezâil konusunda kullanması dahi bu gerekçeyle açıklanamaz. Öte yandan o son derece zayıf olup *el-Mevzû'ât*'ına aldığı bazı hadisleri "ahkama" dair konularda da delil olarak kullanmıştır. Nitekim onun çelişik tutumuna ilişkin yukarıda zikrettiğimiz örnekler konuya yeterince ışık tutmaktadır. Bu durum, onun sadece terğîb-terhib ve fezâil konusunda mütesahil davranmış olma ihtimalini gideren ikinci önemli noktadır. Dolayısıyla bu tip örneklerin, tutarsızlığına, titiz davranmayışına veya fikrinin değişmiş olmasına yorulması daha isabetli görünmektedir.

Söz konusu tenkitler incelendiğinde öğrencisi ed-Dübeysî ile İbn Teymiyye'nin onun hakkındaki övgüsünün abartılı olduğu görülecektir. Nitekim çalışmamız sonucunda ulaştığımız kanaat de âlimlerin genelinin bu konudaki düşüncesiyle örtüşmektedir.

Ancak tüm bunlara rağmen o sonraki kuşaklara zengin bir ilmî birikim bırakmasından ötürü takdiri fazlasıyla hak etmektedir. Bu türden eleştiriler ise onun ilmî mirasını bütünüyle değersiz kılmaya değil, vakıayı tespit ve eserlerinden "sağlıklı yararlanabilme" amacına matuftur. Nitekim hadis ilminin en saygın isimlerinden Zehebî, İbn Abdilhâdî, İbn Hacer ve Suyûtî onu eleştirmekle birlikte daima "hafız, allame, imâm" gibi taltîf, tazîm ve tebcîl edici sıfatlarla nitelemişlerdir.[58]

C. *el-Mevzû'ât*'a Genel Bir Bakış

İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*'ındaki hadisleri tevhîd, îmân, yaratılış, ilim, menakıb gibi bölümlere ayırarak tasnif etmiştir. Her bölümü de kendi içerisinde alt başlıklara/konulara ayırmıştır. Söz konusu alt başlıkları hadislerin içeriğinden yola çıkarak belirlemiştir.[59] Bundan dolayı bazı başlıklar temel konulara matuf iken diğer bazıları çok özel bir konuyu içerebilmektedir. Örneğin "Tevhîd kitâbının" ilk alt başlığı "Allah'ın (c.c) kadîm oluşu bâbı" kelâmî tartışmaların merkezinde yer alan genel bir konuya matufken ikinci alt başlığı "Allah'ın (c.c) Adem'i (a.s) yaratmazdan önce Tâhâ

249, 273; Ömer Fellâte, *el-Vad' fi'l-hadis*, I, 73; el-Gavrî, *Mu'cemu'l-mustalahât el-hadisiyye*, s. 335; el-Han, *el-Kâfî el-vâfî fî usûli'l-fikhi'l-İslâmî*, s. 153-154.

[57] Bedî' el-Lahhâm, *el-İmam es-Suyûtî muhaddisen*, s. 306.

[58] Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, IV, 1342; İbn Abdilhâdî, *Tenkîhu't-Tahkîk*, I, 1; Suyûtî, *Tezkiratu'l-huffâf*, s. 480; Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 22; Suyûtî, *el-Leâlî el-masnû'a*, I, 2.

[59] Fellâte, *el-Vad' fi'l-hadis*, III, 459.

ve Yâsîn surelerini okuduğuyla ilgili bâp" daha özel ve detay bir konuya matuftur. O, genelde hadisleri kendisine kadar ulaşan muttasıl bir senetle zikretmiştir. Nadiren de olsa bazı hadislerin isnatlarını vermediği de olmuştur.[60]

O, *el-Mevzû'ât*'ına oldukça geniş ve zengin bir mukaddime de hazırlamıştır. Söz konusu mukaddimede birçok farklı başlık altında altı temel konuyu ele almıştır:

a. Döneminin bazı âlimlerinin uydurma hadislerden sakınmak yerine bu konuda duyarsız olmalarını eleştirir.

b. Hadislerin sıhhat bakımından türleri hakkında bilgi verir.

c. Uydurma hadis rivâyet eden ravîleri ve hadis uydurmaya yönelten etkenleri genişçe işler.

d. Yalan söylemenin dindeki hükmüne ilişkin hadislerin farklı tariklerini zikreder. Bazı lafız farklılıklarıyla birlikte temelde aynı anlama işaret eden meşhur "Kim benim adıma yalan söylerse cehennemdeki yerine girmeye hazırlansın" hadisini doksan sekiz tarikten naklettikten sonra söz konusu hadisi çarpıtarak yalan söylemeyi meşrulaştırmaya çalışanlara cevap verir.

e. Ricâl tenkidinin doğuşu, meşrûiyeti ve gerekliliğine değinir.

f. Uydurma ve münker rivâyetleri tanıma yollarına dair genel bilgiler verir.[61]

İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*'ındaki hadisleri hem isnatları hem de metinleri açısından tenkit etmiştir. Enbiya Yıldırım, örneklerle açıklamak suretiyle İbnü'l-Cevzî'nin isnat tenkit yönteminin dört temel maddede temerküz ettiğini belirtmiştir:

a. Râvinin yaşça kendisine yetişmediği kişilerden rivâyette bulunması.

b. Râvinin kendisine ilişkin kuşku uyandırıcı ve anormal bir durum arz eden iddiada bulunması.

c. Râvinin hadisinin kendi mezhebî düşüncesini destekliyor olması.

d. Râvinin, hasımlarını yerici hadisler nakletmesi.[62]

---

[60] Fellâte, *el-Vad' fi'l-hadis*, III, 459.

[61] Mehmet Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler*, s. 142; Yıldırım, "İbnü'l-Cevzî'nin Hadisçiliğine Genel Bir Bakış", s. 74-75; Ömer Fellâte, *el-Vad' fi'l-hadis*, III, 456-459.

Nureddin Boyacılar ise İbnü'l-Cevzî'nin isnat tenkit kriterlerini şöyle kategorize etmiştir:

a. Hadisin bir râvisini hadis münekkitlerinden birinin yalancılık veya hadis uydurmakla itham etmiş olması.

b. Hadisin isnadında meçhûl râvilerin bulunması.

c. Hadisin isnadında fısk ile itham edilmiş râvilerin bulunması.

d. Hadisin râvilerinden birinin tekfîri gerektiren türden bidat fikirler taşıyor olması.

e. Hadisin munkatı olması veya râvi ile hocası arasında görüşmenin gerçekleşmediğinin ortaya çıkması.[63]

Yıldırım ve Boyacılar'ın zikrettiği İbnü'l-Cevzî'nin isnat tenkit kriterlerinden bazılarının -hadisin isnadında meçhûl veya fısk ile itham edilen râvi bulunması, munkatı olması- hadise uydurma hükmü vermeyi gerektirmeyeceği aşikardır. Yukarıda değinildiği üzere İbnü'l-Cevzî, hadislerine uydurma hükmü vermeyi gerektirecek türden aşırı zayıflık taşımayan râvilerinden dolayı bir kısım hadisleri *el-Mevzû'at*'ına almıştır. Doğal olarak bu durum İbnü'l-Cevzî'nin eleştirilmesine kapı aralamıştır. Suyûtî başta olmak üzere birçok âlim tenkitlerinde bu durumun altını çizegelmişlerdir.

İbnü'l-Cevzî hadisleri metin tenkidine de tâbi tutmuştur. Ömer Fellâte, *el-Mevzû'ât*'ta metin tenkidine "nadiren" rastlanıldığını, tenkitlerin kahir ekseriyetinin isnada yönelik olduğunu belirtir.[64] Enbiya Yıldırım ise *el-Mevzû'ât*'ta metin tenkidinin "büyük yer tuttuğunu" ifade etmiş, söz konusu metin tenkidi kriterlerini on sekiz başlık altında örneklerle zenginleştirerek açıklamıştır.[65] Ancak bu başlıkların üçte ikisinin aslında müstakil başlıklar olarak değerlendirilemeyeceği aksine diğer üçte birlik kısmın kapsamına girdiği mülâhaza edilmektedir. Misfir ed-Dümeynî, *Mekâyîsu İbni'l-Cevzî fî nakdi mutûni'l-ehâdîs* adlı çalışmasında İbnü'l-Cevzî'nin metin tenkit kriterlerini

[62] Yıldırım, "İbnü'l-Cevzî'nin Hadisçiliğine Genel Bir Bakış", s. 93-95.
[63] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât* (neşredenin girişi), I, 103-104.
[64] Ömer Fellâte, *el-Vad' fi'l-hadis*, III, 461.
[65] Yıldırım, "İbnü'l-Cevzî'nin Hadisçiliğine Genel Bir Bakış", s. 82-93.

dokuza indirmiştir.[66] Ancak dikkatlice mülâhaza edildiğinde bu maddelerden üçünün diğer maddelerin kapsamına girdiği görülecektir. Nureddin Boyacılar ise söz konusu kriterleri altı maddeye ayırmakla birlikte Yıldırım ve Dümeynî'nin değindiği müstakil maddelerden bazılarını zikretmemiş, bunun yerine müstakil madde olarak değerlendirilemeyecek bazı hususları söz konusu maddelere kasîm (denk, eşdeğer)[67] olarak zikretmiştir.[68] Bizce İbnü'l-Cevzî'nin metin tenkit kriterlerinin en sağlıklı taksîmi şöyle olmalıdır:

a. Hadisin metnini Kur'ân'a arz etme,

b. Sünnete arz etme,

c. İcmâya arz etme,

d. Târihi bilgilere ve vâkıaya arz etme,

e. Selîm akla arz etme,

f. Bilimsel bilgilere arz etme.

Bu maddeleri de dînin temel kaynakları başta olmak üzere sağlam naklî bilgilere ve aklın temel prensiplerine arz etme diye iki üst başlıkta mülâhaza etmek mümkündür. Söz konusu maddelerin bir kısmını alt başlıklara ayırarak detaylandırmak da mümkündür.

İbnü'l-Cevzî'den önce uydurma hadislere ilişkin birkaç eser telif edilmiştir. Boyacılar'ın verdiği bilgilere göre söz konusu eserler şunlardır: Ebû Saîd en-Nakkâş'ın

[66] ed-Dümeynî, İbnü'l-Cevzî'nin metin tenkidi kriterlerini şöyle maddelemiştir: 1) Kur'ân'a arz, 2. Sahîh sünnete arz, 3. Hadisin muhâl bir anlam içermesi, 4. Hadisin usûle aykırılık taşıması, 5. Vaakıaya arz, 6. Hadisin rekâket içermesi, 7. Hadisin tecsîm/antropomorfizm içermesi, 8. Bilimsel bilgilere aykırılık taşıması, 9. İcma ile çelişmesi. bkz. Misfir Gurmullah ed-Dümeynî, *Mekâyîsu İbni'l-Cevzî fî nakdi mutûni's-sünne min hilâli kitâbihi el-Mevzû'ât*, Cidde: Dâru'l-Medenî, 1984.

[67] Bir şeyin kısımlarının/öğelerinin kendine kasîm/eşdeğer kılınması -ki Yıldırım, Boyacılar ve ed-Dümeynî söz konusu taksimlerinde bunu yapmışlardır-, kasîminin/eşdeğerinin kendine kısım/öğe yapılması, bir şeyin kendisine taksim edilmesi, kısımlarından/öğelerinden bazılarının dışarda bırakılması veya öğesi olmayan şeyin, öğesi yapılması yaygın mantıksal hatalardır. bkz. Mustafa Sabri Efendi, *İlmu adâbi'l-bahs ve'l-münâzara*, s. 14-15; el-Hayderî, *el-Mukarrar fî şerhi Mantıki'l-Muzaffer*, s. 186-205; el-Mûsevî, *el-Mürşid fî ilmi'l-mantık*, s. 188.

[68] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât* (neşredenin girişi), I, 103-104.

(ö. 414/1023) *el-Mevzû'ât*'ı, İbnü'l-Kayserânî'nin (ö. 507/1113) *et-Tezkira*'sı ve Cûzekânî'nin (ö. 543/1148) *el-Ebâtîl ve'l-Menâkîr*'i.[69]

İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*'ını telif ederken daha önce yazılan bir takım eserlerden istifâde etmiştir. Bu eserlerin başında Cûzekânî'nin *el-Ebâtîl ve'l-Menâkîr*'i gelmektedir.[70] Nitekim Zehebî, İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevzû'ât*'ında istifade ettiği en temel kaynağın Cûzekânî'nin eseri olduğuna dikkat çekmiştir.[71] Onun kaynakları arasında uydurma hadis literatürü dışında İbn Adî'nin *el-Kâmil*'i, İbn Hibban'ın *el-Mecrûhîn*'i, Ukaylî'nin *ed-Duafâ*'sı gibi zayıf râvi biyografilerine özgü eserler ve sıhhat şartı koşulmamış kaynaklar yer almaktadır.[72] O, yüze yakın kaynak eserden istifade etmiştir.[73] Nureddin Boyacılar, söz konusu kaynakların genişçe bir dökümünü yapmıştır.[74]

el-Mevzû'ât sonrası zengin bir uydurma hadis literatürü oluşmuştur.[75] Sonrasında vücuda gelen uydurma hadis literatürüne kaynaklık etmiştir.[76] Boyacılar, uydurma hadislere ilişkin *el-Mevzû'ât* sonrası kaleme alınmış otuz yedi kitap zikretmiştir. Bu eserlerden birçoğu *el-Mevzû'ât*'tan çokça istifade edilerek telif edilmiştir. Çağdaş araştırmacılardan Ömer Fellâte, *el-Mevzû'ât* sonrasında yazılan uydurma hadis eserlerinin *el-Mevzû'ât* üzerine yapılmış ihtisâr, tenkit veya tetimme çalışmalarından ibaret olduğunu belirtmiştir.[77] Söz konusu eserlerin başında İbnü'l-Kayyım'ın *el-Menâr el-münîf*'i, Suyûtî'nin *el-Leâlî el-masnû'a*'sı, Alî el-Kârî'nin *el-Esrâru'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevzû'a*'sı, İbn Arrâk'ın *Tenzîhu'ş-şerîa*'sı, Leknevî'nin *el-Asâru'l-merfûa*'sı, el-Kâvukcî'nin *el-Lu'lu'u'l-marsû*'u yer almaktadır.[78] İbnü'l-Kayyım'ın *el-Menâr el-münîf*'i ile Zehebî'nin *Telhîsu'l-Mevzû'ât*'ı *el-Mevzû'ât*'ın

[69] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât* (nâşirin girişi), I, 94-95.
[70] Subhi Salih, *Ulûmu'l-hadis ve mustalahuhu*, s. 271.
[71] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât* (nâşirin girişi), I, 106.
[72] Ömer Fellâte, *el-Vad' fi'l-hadis*, III, 459-460; İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, I, neşredenin mukaddimesinin "ل" rumuzlu sayfası.
[73] Harun Özçelik, "Mevzû Hadisleri Tesbitte Metod Farklılıkları", s. 205, *Atatürk ÜİFD*, sayı: 22, Erzurum, 2004.
[74] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât* (nâşirin girişi), I, 107-110.
[75] Kandemir, *Mevzû Hadisler*, s. 139-173; İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât* (neşredenin girişi), I, 95-102; el-Gavrî, *el-Vecîz fî tarîfî kütübi'l-hadis*, s. 183-221.
[76] Yıldırım, "İbnü'l-Cevzî'nin Hadisçiliğine Genel Bir Bakış", s. 118.
[77] Fellâte, *el-Vad' fi'l-hadis*, III, 455.
[78] Kandemir, *Mevzû Hadisler*, s. 166.

ihtisarı/özeti niteliğindedir.[79] Zehebî, *Telhîsu'l-Mevzû'ât*'ta İbnü'l-Cevzî'ye yönelik tenkitlerde bulunmuştur.[80]

el-Mevzû'ât, telifini müteakip tenkit oklarını üzerine çekmiştir. Bu tenkitler genelde haklılık payı taşımaktadır. Söz konusu tenkitlerde vurgulanan nokta, uydurma hükmü verilemeyecek derecedeki birçok hadise İbnü'l-Cevzî'nin uydurma hükmü vermiş olmasıdır. Bu hadisler arasında az sayıda da olsa hasen ve sahîhlerin bulunması tenkitleri daha da önemli ve gerekli kılmıştır.[81]

Bu hususta İbnü'l-Cevzî'ye ilk tenkidi yöneltenlerden İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) şunları söyler: "Bulunduğumuz asırda iki ciltten oluşan *el-Mevzû'ât* adlı eseri telif eden kişi uydurma hükmü verilemeyecek, aksine zayıf hadis kategorisinde değerlendirilmesi gereken birçok hadisi söz konusu kitabına almıştır."[82]

Bulkînî, İbnü's-Salâh'ı desteklemiş, daha da ötesi "hasen" ve "sahîh" hadislerin bulunduğuna dikkat çekmiştir.[83] Zehebî de *el-Mevzû'ât*'ta hasen ve zayıf hadislerin bulunduğunu belirtmiştir.[84] *el-Mevzû'at*'a bu minvalde eleştiri yönelten bir diğer hadis münekkidi de İbn Kesîr'dir.[85] İbn Hacer ise tenkit sadedinde şunları söylemiştir:

> "İbnü'l-Cevzî'nin kitabındaki hadislerin çoğu uydurmadır. Tenkide açık -uydurma hükmü verilemeyecek türden- hadisler, uydurma hadislere oranla oldukça azdır. Hakim'in *el-Müstedrek*'i için geçerli olan "sahih olmayan hadislerin sahih sanılması" tehlikesinin tam tersi "uydurma olmayan hadislerin uydurma sanılması" tehlikesi *el-Mevzû'ât* için geçerlidir."[86]

el-Mevzû'ât'a yönelik tenkitler yukarda zikrettiğimiz gibi sadece genel ifadelerden ibaret değildir. Aksine tenkit amaçlı müstakil eserler kaleme alınmış, bir çok hadis özel olarak irdelenmiş, uydurma hükmü verilemeyeceği savunulmuştur.[87] Örneğin

---

[79] İbnü'l-Kayyım, *el-Menâru'l-munîf*, s. 6; Fellâte, *el-Vad' fi'l-hadis*, III, 459-460; el-Gavrî, *el-Vecîz fî ta'rîfi kütübi'l-hadis*, s. 190.
[80] Zehebî, *Telhîsu'l-Mevzû'ât*, s. 6, 8; Ömer Fellâte, *el-Vad' fi'l-hadis*, III, 464.
[81] Subhi Salih, *Ulûmu'l-hadis*, s. 271; Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 201; İbrahim Hatipoğlu, "İbnü'l-Cevzî", *DİA*, XX, 550.
[82] İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, s. 99.
[83] Bulkînî, *Mehâsinu'l-ıstılâh*, s. 283.
[84] Zehebî, *Telhîsu'l-Mevzû'ât*, s. 8.
[85] İbn Kesîr, *İhtisâru ulûmi'l-hadis*, s. 185
[86] Suyûtî, *et-Tedrîb*, I, 472.
[87] Yıldırım, *Hadisçiler ve Çelişki*, s. 328-332.

İbn Hacer, *el-Kavlu'l-müsedded* adlı kitabında dokuz adet Irâkî'nin, on beş adet de İbnü'l-Cevzî'nin uydurma hükmü verdiği *Müsned-i Ahmed* hadisinin uydurma olmadığını ispatlamaya çalışmıştır.[88] Suyûtî, *el-Kavlu'l-müsedded'e* yaptığı zeyl çalışmasında *el-Mevzû'ât*'ta yer alan on dört *Müsned* hadisini daha tespit etmiştir. Böylece İbnü'l-Cevzî'nin uydurma hükmü verdiği *Müsned* hadislerinin sayısı otuz sekize ulaşmıştır. Daha sonra Suyûtî, *Kütüb-i sitte* ve başka eserlerde yer alan hadisler ekleyerek *el-Kavlu'l-hasen fi'z-zebbi ani's-sünen* adlı eserini kaleme almıştır. Söz konusu eserindeki hadislerin sayısı yüz yirmi küsürdür.[89]

el-Mevzû'ât'a yönelik en kapsamlı tenkidi kuşkusuz Suyûtî yapmıştır. O önce *el-Mevzû'at*'a yönelik bir tehzîb çalışması sayılabilecek *el-Leâlî el-masnû'a*'da İbnü'l-Cevzî'yi eleştirmiş, uydurma hükmü verdiği birçok hadisin uydurma olmadığını savunmuştur. Ardından söz konusu hadisleri *en-Nüketü'l-bedî'ât* adlı eserinde müstakil bir kitap haline getirmiştir. Daha sonra da bu kitabını özetleyerek *et-Ta'akkubât*'ı kaleme almıştır. Suyûtî'nin uydurma hükmü verilemeyeceğini savunduğu *et-Ta'akkubât*'taki hadisler üç yüz kırka yakındır. Suyûtî'nin söz konusu eserlerine ileride değinilecektir.

İbn Arrâk, *el-Mevzû'ât*, *el-Leâlî el-masnû'a*, *Zeylü'l-Leâlî* ve *en-Nüketü'l-bedî'ât*'ı özetleyerek *Tenzîhu'ş-şerîa* adlı eserini telif etmiştir. Bu kitap, uydurma hadislere dair kaleme alınan tertip, kapsamlılık ve tenkitleri bakımından en kıymetli eserlerin başında yer almaktadır. Deyim yerindeyse İbnü'l-Cevzî ve Suyûtî arasında hakemlik yapmış, genelde Suyûtî'nin tenkitlerini onaylarken -ki çalışmamız boyunca ulaştığımız kanaat bu yöndedir- bir kısım tenkitlerini ise isabetsiz bulmuştur.

Çokça tenkit edilmesine rağmen *el-Mevzû'ât*, uydurma hadisler konusunda başvurulan en temel kaynak olmuştur.[90] Tertîbi ve kapsamlı bir kitap oluşu onu değerli kılan faktörlerdir. Nitekim Yıldırım, "İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevzû'ât*'ı, mevzu hadislerle ilgili en derli toplu, konuların dizilişi itibarıyla en sistematik ve en kapsamlı çalışmadır"

[88] Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvi*, I, 252-253.

[89] Subhi Salih, *Ulûmu'l-hadis*, s. 271-272. Subhi Salih, Suyûtî'nin uydurma olmadığını savunduğu hadisleri derlediği müstakil eserinin *Zeylü'l-Leâlî el-masnû'a* olduğunu iddia etmiştir. Bu hatalı bir bilgidir. Doğrusu *en-Nüketü'l-bedî'ât* ve muhtasarı olan *et-Ta'akubât ale'l-Mevzû'ât*'tır. *Zeylü'l-Leâlî* adından da anlaşılacağı üzere bir ilave ve tetimme çalışmasıdır. Suyûtî, bu eserinde *el-Mevzû'ât*'ta zikredilmeyen uydurma hadisleri zikretmiştir.

[90] el-Gavrî, *el-Vecîz fî tarîfi kütübi'l-hadis*, s. 184.

diyerek bu hususa dikkat çekmiştir.[91] İbn Hacer'in de dikkat çektiği gibi içerdiği hadislerin kahir ekseriyetinin uydurma olduğu da unutulmamalıdır. *el-Mevzû'ât*'tan istifâde edilmek istendiğinde onun Suyûtî'nin *el-Leâlî el-masnû'a* ve *et-Ta'akkubât* adlı eserlerinin yanında İbn Arrâk'ın *Tenzihu'ş-şerîa* adlı kitabı ile birlikte mütalaa edilmesi önem arz etmektedir.

Son olarak İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevzû'ât*'ta kullandığı "لا يصح sahih değildir, لا يثبت sâbit değildir" gibi söz öbeklerinin anlamlarına dikkat çekilmelidir. İlk bakışta bu türden ifadeler İbnü'l-Cevzî'nin söz konusu hadislere uydurma hükmü vermediği izlenimi uyandırabilir. Çünkü bir hadise "sahih değil" demek lügavî açıdan hasen, zayıf veya mevzû anlamlarının hepsini kapsamaktadır. Nitekim bu türden ifadeler ahkam hadislerine dair kaynaklarda kullanıldığında hadisin zayıf olduğu anlamına gelmektedir. Ancak zayıf ravi ve mevzû hadis eserlerinde kullanıldığında uydurma hadis anlamı taşımaktadır.[92] İbnü'l-Cevzî de söz konusu ibâreleri hadisin uydurma olduğunu ifâde etmek amacıyla kullanmıştır. Nitekim bazen bu türden ifadelerle birlikte açıkça hadisin uydurma olduğuna işaret eden başka ifadeleri yan yana kullanmıştır.[93]

II. SUYÛTÎ'NİN BİYOGRAFİSİ, HADİSÇİLİĞİ ve *el-MEVZÛ'ÂT* ÜZERİNE ÇALIŞMALARI

A. Suyûtî'nin Kısa Biyografisi ve İlmî Kişiliği

Memlükler dönemi âlimlerinden olan Suyutî, 849/1445 yılında Kâhire'de dünyaya gelmiştir. Tam adı Celalüddîn Ebu'l-Fadl Abdurrahmân b. el-Kemal Ebî Bekr b. Muhammed b. Sâbikuddîn b. Osman b. Muhammed b. Hadir b. Eyyub b. Muhammed b. eş-Şeyh Hümâmuddin el-Hudayrî es-Suyûtî eş-Şafiî'dir.[94] Fıkıhta Şâfiî mezhebine bağlı mutlak müntesip bir müçtehit[95] olan Suyûtî itikatta Eşarî'dir.[96]

---

[91] Yıldırım, "İbnü'l-Cevzî'nin Hadisçiliğine Genel Bir Bakış", s. 118.

[92] Ali el-Kâri, *el-Masnû fi marifeti'l-hadisi'l-mevzû* (Ebu Gudde'nin girişi), s. 27-31; Fellâte, *el-Vad' fi'l-hadis*, I, 120-121; Abdullah Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 161; Gavrî, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-hadisiyye*, s. 443; Ebû Şehbe, *el-Vasît fi ulûmi ve mustalahi'l-hadis*, s. 320.

[93] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, I, 145, 155, 156, II, 232, III, 55.

[94] Suyutî, *el-Muncem fi'l-mu'cem*, s. 8; Recep Aslan, *Suyûtî'nin Hadis İlmindeki Yeri* (doktora tezi), s. 16.

[95] Aslan, *Suyûtî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, s. 160.

[96] Suyûtî, *Kûtu'l-muğtezî fi şerhi Süneni'n-Tirmizî*, s. 62; Suyûtî, el-*Bahr ellezî zehar fi şerhi Elfiyyeti'l-eser*, I, 71-72; Salih Sabri Yavuz, "Suyûtî", *DİA*, XXXVIII, 203-204; Nurullah Agitoğlu, "Bir Hadisçi

Suyûtî'nin yaşadığı dönem siyasî ve sosyal açıdan pek iç açıcı değildir. Bundan dolayı çalkantılarla dolu bir çöküş dönemi olarak nitelendirilmiştir.[97] Ancak "ilmî" açıdan canlanış ve yeniden diriliş dönemi olarak görülmüştür.[98] Moğol ve İspanyol saldırıları sonucu Horasan, Irak ve Endülüs âlimlerinin daha güvenli buldukları Mısır ve Hicaz'a göç etmeleri, devlet adamları ve zenginlerin ilmî faaliyetlere verdiği maddî destekler söz konusu ilmi canlılığın oluşmasında önemli rol oynamıştır.[99]

Celâlüddîn el-Mahallî (ö. 864/1460), Kâdı'l-kudât Şerefuddîn el-Münâvî (ö. 871/1467), Şumunnî (ö. 872/1467), Kâdı'l-kudât Ebu'l-Berekât el-Kinânî (ö. 876/1471), el-Kâfiyecî (ö. 879/1474), Kadı'l-Kudât Abdulkâdir (ö. 880/1475), Kâdı Emînü'd-dîn el-Aksarâyî (ö. 880/1475), Kasım b. Kutluboğa (ö. 881/1476) gibi dönemin ileri gelen ulemasına talebelik yapan Suyûtî tefsir, hadis, nahiv, sarf, meânî, fıkıh, tarih, tasavvuf gibi çeşitli alanlarda yüzlerce değerli eser telif etmiştir. O, İslam tarihinin şâhid olduğu en velûd âlimlerden biridir.[100] İbn Hacer ile arasında gerçek anlamda bir hoca öğrenci ilişkisi bulunmadığını belirtmek gerekir. Zira İbn Hacer vefat ettiğinde Suyûtî 3 yaşlarındadır. O, babasının kendisini de beraberinde İbn Hacer'in derslerine götürmüş

Olarak Suyûtî'nin Haberî Sıfatlara Yaklaşımı", *FÜİFD*, 19:2, s. 113, 120. Yavuz ve Agitoğlu, Suyûtî'yi "Selefî eğilimli" olarak nitelerken Kâmil Çakın onun Selefî eğilimden uzak olduğunu ve Maturidî çizgiyi benimsediğini ileri sürmüştür. Onun Maturidi çizgiyi benimsediğini söylemek pek isabetli görünmemektedir. Zira Suyûtî'nin çeşitli eserlerinde bizzat kendisinin Eşarî olduğunu açıkça ifade ettiği unutulmamalıdır. Ancak o, yüksek ihtimalle hadis ilimlerine yöneldikten sonra büyük bir düşünsel değişim yaşamış olmalı ki kelam ve mantık ilimleriyle uğraşmanın caiz olmadığını savunmuş ve Selefî eğilim göstermeye başlamıştır. İslam aleminde yaygın bir şekilde okutulan *Celâleyn* tefsirinde istivâ, arş, kürsü gibi lafızların tefsirini yaparken -Bakara ile Kehf sureleri arası tefsir Suyûtî'ye aittir- Selefî eğiliminin/tefvîzin izleri gözlemlenebilmektedir. Bu hususta dikkat edilmesi gereken nokta, Suyûtî'nin eserlerinin kronolojik olarak değerlendirilmesi gerekliliğidir. Öte taraftan Suyûtî, Eşarî olmakla birlikte Selef-i Sâlihînin mezhebini "eslem" yani daha sağlam, garantili, ihtiyatlı ve tehlikesiz yol olarak nitelemiştir. (Suyûtî, *Şerhu'l-Kevkebi's-sâtı*, II, 465; Suyûtî, *İtmâmu'd-dirâye*, s. 7) Dolayısıyla onun bazen Selefiyyenin bazen de Eşariyyenin tutumuna uygun yorumlarda bulunması her iki fikrî akımı da tasvip etmesinden kaynaklı görülebilir. Diğer taraftan mütekaddimûn/erken dönem Eş'arî uleması ile müteahhirûn/geç dönem Eş'arî uleması arasında farklılıklar gözlenmektedir. Erken dönem Eş'arî alimleri Selefiyye'ye daha yakın iken geç dönem Eş'arî uleması Mutezile'ye daha yakın görüşler benimsemektedirler. Burada "Selefî" tabirini "Selef-i Sâlihînin -yani ilk üç asrın önder şahşiyetlerinin ve ana bünyenin- mezhebini benimseyen" anlamında kullandığımızı özellikle ifade etmeliyiz. bkz. Kamil Çakın, "Teşbih ve Tecsim Karşısında Bir Hadisçi: Suyûtî", *Dini Araştırmalar Dergisi*, 2001, c. 4, s. 16; Talat el-Mecdelâvî, *Mevkıfu'l-İmâm es-Suyûtî mine'l-ilâhiyyât ve'n-nübüvvât*, s. 35.

[97] Aslan, *Suyûtî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, s. 10.

[98] Aslan, *Suyûtî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, s. 13.

[99] Aslan, *Suyûtî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, s. 13-14.

[100] Aslan, *Suyûtî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, s. 26-32.

olabileceğini ve icazet-i âmmesinin bulunduğunu ifade etmiştir.[101] Dolayısıyla Suyûtî'yi İbn Hacer'in öğrencisi olarak değerlendirmek pek doğru olmasa gerektir.

Suyûtî, dönemin Memlüklü sultanı ve siyasî simalarına mesafeli durmuştur. Sultan Mütevekkil ile arasında yaşanan sürtüşmeler sonucu resmi görevinden istifa etmek zorunda kalmıştır. Bundan sonraki dönemde eğitim ve fetvâ işinden çok ibâdet ve eserlerini gözden geçirmeye ağırlık vermiştir.[102] O sadece dönemin siyasi simalarıyla değil ilim camiasıyla da sürtüşmeler yaşamıştır.[103] Söz konusu sürtüşmelerin arka planında Suyûtî'nin bazı görüş ve iddiaları yatmaktadır. Eleştiri oklarını üzerine çekmesindeki en temel faktör, mutlak müçtehitlik ve müceddidlik iddiasıdır.[104] Bunların dışında Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) ve meleklerin uyanıkken görülebileceği, Efendimiz'in (s.a.v) anne-babasının cennetlik olduğu, uydurma hadis rivâyet edene tazir cezası vermek gerektiği gibi görüşleri de eleştiriye uğramıştır.[105] Şevkânî, Suyûtî'ye karşı aşırıya kaçan ithamlarda bulunan akranlarını eleştirmiştir. Hayatını ilme ve sünnet-i seniyyeyi ihyâya adayan, son derece izzetli ve zâhidâne bir hayat süren İmâm Suyûtî (r.h), er-Ravza adasında inzivâda iken 911/1505 yılında vefat etmiştir.

---

[101] Suyûtî, *et-Tehaddüs*, s. 45.

[102] Aslan, *Suyûtî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, s. 22, 39, 45. Sultan her ayın başında yaptığı toplantılara onu davet etmesine rağmen sünnete aykırı olduğu gerekçesiyle bu davetlerin neredeyse hepsini reddetmiştir. Defalarca geri çevrilen sultan Kadı el-Kerâkî'nin de kışkırtmaları sebebiyle onun maaşını kesmiş -Suyûtî bu maaşı tasadduk edegelmiştir-, bir süre sonra da Suyûtî resmî görevinden -Şeyhûniyye medresesi şeyhliği ve hadis hocalığından- kendi isteğiyle istifa etmiştir. Bu arada alimlerin sultanlar ve siyasî liderlerle haşir neşir olmasının sünnete aykırı bir davranış olduğunu anlatmak amacıyla *Mâ ravâhu'l-esâtîn fî ademi'l-mecîi ilâ es-selâtîn* adlı risalesini kaleme almıştır. Sultan onu yeniden huzuruna çağırmış ancak o yine davetine icâbet etmemiş ve söz konusu eserine *er-Risâletü's-sultâniyye* adını vererek sultana göndermiştir. Sultanın huzurunda okununca Suyûtî'yi haklı görmüştür. Ne var ki el-Kerakî sultanı yeniden Suyûtî aleyhine kışkırtmaya başlamıştır. Suyûtî yeniden oluşan gerilim ortamında çokça salavât getirip Allah'a dua etmeye başladığını ve iki gün sonra sultanın hastalandığını, her geçen gün durumunun giderek ağırlaştığını ve sonunda aynı ay bitmeden sultanın öldüğünü dile getirmiştir. İmâm Suyûtî'den önce kadılık görevi yapan İbn Hacer el-Askalânî ve Emînü'd-dîn el-Aksarâyî de dönemlerinin sultanları ile ciddî çekişmeler yaşamışlardır. el-Aksarâyî, sultanın vakıf mallarına el koydurmuştur. İbn Hacer söz konusu çekişmeler sonucu kadılık görevinden alınmıştır. bkz. Aslan, *Suyûtî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, s. 6, 10.

[103] Suyûtî, *el-Bahr ellezî zehar*, I, 80; Suyûtî, *Savnu'l-mantık ve'l-kelâm*, s. 23.

[104] Şevkânî, *el-Bedru't-tâli'*, I, 334.

[105] Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvi* (Sirsâvî'nin girişi), I, 18. Suyûtî'ye yöneltilen eleştiriler hakkında daha geniş bilgi için bkz. Aslan, *Suyûtî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, s. 142-163; Yıldırım, "Suyûtî'ye Yöneltilen Suçlamalar (Sehâvî-Suyûtî Çekişmesi Bağlamında)", *CÜİFD*, X/2, 2006.

B. Suyûtî'nin Hadisçi Kimliği

Suyûtî, ilim hayatının ilk dönemlerinde Arap diliyle ilgilenmiş, ardından fıkıh ilmine yönelmiş, daha sonra da hadis ilimlerine ağırlık vermeye başlamıştır. *el-Muncem* adlı eserindeki bilgilere göre 195 hocadan hadis öğrenmiş, icâzet almıştır. *Enşâbu'l-küsüb fî esmâi'l-kütüb* adlı eserinde icazet aldığı ve rivayet ettiği hadis eserlerinin listesini tutmuştur. Söz konusu mesmuâtı arasında sahih, müsned, sünen, müstahrec, cüz, musannef, mu'cem, avâlî, erbaîniyyât, fevâid[106] gibi hadis literatürünün çeşitli türlerinde onlarca eser yer almaktadır.[107]

Hadis, fıkıh ve Arapça ilimlerinde mutlak müçtehit seviyesine ulaştığını açıkça dile getiren[108] Suyûtî'nin 200.00 ila 300.000 hadisi ezbere bildiği nakledilmektedir. *el-Leâlî el-masnû'a* incelenince onun hafızasının genişliği ve yüz binlerce hadise vâkıf oluşu idrak edilebilmektedir. Zira *el-Mevzû'ât*'taki binlerce hadisin mütâbi ve şâhitlerini ciltler dolusu yüzlerce kaynaktan bulabilmesi veya geçtiği kaynakları serd edebilmesi buna işaret etmektedir. 872 yılında Tulûnî camiinde hadis nakletmeye başlamış, 877 yılında da Şeyhûniye medresesine hadis hocası olarak atanmıştır. İbn Hacer'in vefatını müteakip duran imlâ geleneğini yeniden başlatmıştır.[109] O, hem rivayet hem de dirayet türü eserler telif etmiştir. Hadis ilmine dair geçmişten devraldığı birikim ve mirasın salt bir nakilcisi değil aynı zamanda bu miras ve birikimi anlamaya dönük büyük emek veren bir şahsiyettir.

Lahhâm'ın yaptığı tespite göre Suyûtî hadis ilmine ilişkin irili ufaklı 304 eser telif etmiştir. Telifâtı arasında *Tedrîbu'r-râvi fî şerhi Takrîbi'n-Nevâvî, Elfiyyetü'l-hadis, el-Bahr ellezî zehar fî şerhi Elfiyyeti'l-eser* gibi hadis usûlüne ilişkin eserler, *Cem'u'l-cevâmi (el-Câmiu'l-kebîr) ve el-Câmiu's-sağîr* gibi geniş kapsamlı derleme türü eserler, *et-Tevşîh ale'l-Câmii's-sahîh, ed-Dîbâc alâ Sahîhi Müslim b. el-Haccâc, Kûtu'l-muğtezî alâ Camii't-Tirmizî, Zehru'r-rubâ ale'l-Müctebâ, Mirkâtü's-su'ûd ilâ*

[106] Söz konusu hadis edebiyatı türleri için bkz: el-Gavrî, *Mu'cemu'l-mustalahât el-hadisiyye*, s. 70, 197, 289, 314, 379, 401, 514, 526, 531; Abdullah Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 51, 68, 79, 192, 217, 219, 223, 280, 266. Ayrıca bkz. İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2015.

[107] Tabbâ', *el-İmâmu'l-hafız es-Suyûtî ma'lemetü'l-ulûmi'l-İslâmiyye*, s. 145-148; Suyûtî, *et-Tehaddus bi nimetillâh*, s. 249-251.

[108] Tabbâ', *es-Suyûtî*, s. 153.

[109] Tabbâ', *es-Suyûtî*, s. 154-155.

Süneni Ebî Dâvûd, Tenvîru'l-havâlik alâ Muvattai Mâlik gibi şerh türü eserler, *A'zebu'l-menâhil fî hadisi men kale 'Ene âlimun fe huve câhil', et-Tashîh fî salâti't-tesbîh, Keşfu'l-lebs fî hadisi reddi'ş-şems* gibi belirli bir hadisi ele alan eserler, *Mücerredü'l-Muvatta, el-Müntekâ mine'l-Müstedrek, el-Müntekâ min Mu'cemi't-Taberânî* gibi ihtisar ve seçki türü eserler, *Buğyetü'r-râid fi'z-zeyli alâ Mecmai'z-zevâid, Zevâidu Şu'abi'l-îmân, Zevâidu Nevâdiri'l-usûl* gibi zevaid türü eserler, *Cüz fî turuki hadisi Talebu'l-ilmi farîdatun alâ külli müslim, el-Haberu'd-dâl alâ vucûdi'l-kutbi ve'n-nücebâi ve'l-evtâdi ve'l-ebdâl* gibi cüz türü eserler, *Tahrîcu ehâdîsi Şerhi's-Sa'd li Akâidi'n-Nesefî, Tahrîcu ehâdîsi'l-Muvatta, Felaku's-sabâh fî tahrîci ehâdîsi's-Sihâh, Menâhilu's-safâ bi tahrîci ehâdîsi'ş-Şifâ* gibi tahric türü eserler, *Tezkiratü'l-mu'tesîbimen haddese ve nesî, Cüz fî esmâi'l-müdellisîn, Tabakâtu'l-huffâz, Zevâidu'r-ricâl alâ Tehzîbi'l-Kemâl, Zevâidu'l-Lisân* gibi ricâl ve cerh-ta'dil ilmine dair eserler yer almaktadır. Bunların dışında sebeb-i vurûdi'l-hadis, müselselât, mütevatir haberler gibi farklı konularda da eserleri bulunmaktadır.[110]

Dönemin telif kültürünü yansıtan ansiklopedik hadis eserleri Suyûtî'nin hadisçi kimliğini yansıtan en meşhur ve mütedavel kitaplarındandır. O, bütün hadisleri tek bir eserde derleme amacıyla el-*Câmiu'l-kebîr*'i diğer adıyla *Cem'u'l-cevâmi*'yi telif etmeye başlamıştır. Ancak tamamlayamadan vefat etmiştir. Buna rağmen söz konusu eser hadis edebiyatının en kapsamlı ve geniş çalışmalarındandır. Tekrarlarıyla birlikte 46.624, tekrarları çıkarıldığında 36.624 adet hadis içermektedir. Eserde merfû, mevkûf ve maktû hadis türleri bulunmaktadır.

Suyûtî, *el-Câmiu'l-kebîr*'i ihtisar etmiş, bu eserine *el-Câmiu's-sağîr* ismini vermiştir.[111] Hadisleri alfabetik olarak sıraladığı *el-Câmiu's-sağîr*'de 10.031 hadis yer almaktadır. Mevkûf ve maktû hadis içermeyen eserde genelde kısa metinli hadislere yer vermiştir. Ahkâm, ahlâk, adâb, akâid gibi farklı konularda hadisler içermektedir. Hadislerin çoğunun sıhhat durumu rumuzlarla (صح: sahîh, ح: hasen, ض: zayıf) belirtilmiştir.[112] *el-Camiu's-sağîr* sonraki dönemlerde İslam aleminde büyük ilgi ve

[110] Tabbâ', *es-Suyûtî*, s. 148-151.

[111] Lahhâm, *el-Câmiu's-sağîr*'in *el-Câmiu'l-kebîr*'in ihtisarı olmadığını, ondan önce telif edildiğini savunmuştur. bkz. Lahhâm, *es-Suyûtî muhaddisen*, s. 214-216.

[112] Lahhâm, *es-Suyûtî muhaddisen*, s. 214-225. Elbânî söz konusu rumuzların Suyûtî'ye ait olmadığına vurgu yapmıştır. Elbânî, *Sahîhul-Câmii's-sağîr* (nâşirin girişi), s. 15.

kabul görmüştür. İçerdiği 838 hadise uydurma hükmü vermesine[113] rağmen Elbânî eserin değeri ve önemine ilişkin şunları söylemiştir:

> "Hafız Suyûtî'nin *el-Câmiu's-sağîr* adlı eseri en kapsamlı, en yararlı, en kullanışlı, örgü ve tertip bakımından en güzel hadis kaynaklarındandır. Dolayısıyla her diyarda yaygınlaşmasına, çeşitli zaman ve mekanlarda farklı statü, alan ve meşrepteki âlimlerin ve ilim talebelerinin ellerinde dolaşmasına şaşmamak gerek. Bu kitap fakih, hatîb ve edîbler bir yana muhaddislerin bile vazgeçilmez başvuru kaynağıdır. Bundan dolayı çok sayıda baskısı ve şerhi bulunmaktadır."[114]

Lahhâm'ın tuttuğu listeye göre *el-Câmiu's-sağîr* üzerine 18 adet şerh ve haşiye, 4 adet ihtisar ve seçki çalışması yapılmıştır. Bunlar dışında onun üzerine tertip ve tenkit çalışmaları da yapılmıştır.[115]

Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr* üzerine zeyl çalışması da yapmıştır. *Ziyâdetü'l-Câmi* adını verdiği eserde 4502 hadis yer almaktadır. Eserin telifinde *el-Câmiu's-sağîr*'de takip ettiği yöntemin aynısını uygulamıştır. Söz konusu eser *el-Câmiu's-sâğîr* kadar ilgi görmese de birçok çalışmanın konusu olmuştur.[116]

Suyûtî, eserlerinde döneminin yaygın telif metodunu izleyerek genelde isnatları hazfetmiştir. Nadiren de olsa ravilerin durumları hakkında bilgi vermeksizin bazı hadislerin isnatlarını zikrettiği olmuştur. Lahhâm'a göre bu türden örneklerden muradı, hadisin ravileri arasında mecrûh kişilerin bulunduğuna işaret etmektir. Bazen de hadislerin isnatlarındaki mecrûh ravilerin durumlarını açıkladığı olmuştur. Özellikle de yalancılıkla ve hadis uydurmakla itham edilmiş ravilerin tek başına rivayet ettikleri hadisleri kaydederken söz konusu ravilerin durumlarına dikkat çekmiştir. Pek fazla tanınmayan yalancılık ve uydurmacılıkla itham edilen ravilerin durumlarını da belirtir.[117] Ayrıca sadece bir hadis rivayet eden sahabîlere de değinmektedir. Hadislerin sebeb-i vurûdlarını zikretmeye büyük önem vermiştir. Yer yer eserlerinde hadis usûlüne dair bilgiler zikretmekle beraber kendi görüşlerini belirttiği de olmuştur. Öte yandan

[113] Lahhâm, *es-Suyûtî muhaddisen*, s. 232.
[114] Elbânî, *Sahîhu'l-Câmiu's-sağîr ve ziyâdâtih*, s. 12.
[115] Lahhâm, *es-Suyûtî muhaddisen*, s. 225-230.
[116] Lahhâm, *es-Suyûtî muhaddisen*, s. 230-233.
[117] Lahhâm, *es-Suyûtî muhaddisen*, s. 243-246.

müselsel hadisleri isnatlarıyla birlikte zikretmiştir. Bununla birlikte müselsel hadislerin genelde zayıf olduğunu vurgulamıştır.[118]

Suyûtî'nin söz konusu eserlerinin kaynakları arasında *Kütüb-i sitte*, *Müsned-i Ahmed*, *Sahîh-i İbn Hibbân*, *el-Müstedrek*, *Sünen-i Saîd b. Mansur*, *Müsnedü'l-firdevs*, *Hilyetü'l-evliyâ*, *Şüabu'l-îmân*, *Mucemu'l-kebîr*, *Müsned-i Ebî Ya'lâ* gibi hadis kaynakları başta olmak üzere 640 eser bulunmaktadır. Lahhâm söz konusu kaynakların detaylı bir listesini tutmuştur.[119] Kaynakların çeşitliliği Suyûtî'nin hadis dağarcığının ve ıttılâının ne kadar geniş ve zengin olduğunu göstermektedir.

Suyûtî'nin dirayet ilimlerine de önemli katkıları olmuştur. *Tedrîbu'r-râvi* adlı eseri dönemine dek hadis usûlü alanında kaleme alınmış en kapsamlı kaynaklardandır. Nitekim kendisi de *Tedrîbu'r-râvi*'den daha kapsamlı ve hacimli bir eserin o zamana kadar telif edilmediğini dile getirmiştir.[120] Bu anlamda *Tedrîbu'r-râvi* ansiklopedik bir hadis usûlü niteliği taşımaktadır. Ayrıca *Elfiyyetü'l-hadis* adlı nazım türü eserini *el-Bahr ellezî zehar* adıyla şerh etmiş ancak tamamlayamamıştır. Sadece "sahîh hadis, hasen hadis ve zayıf hadis" konularını işleyebilmiş olmasına rağmen söz konusu şerhi 3 cilt olarak basılmıştır. Muhakkikin oldukça hacimli dipnotları çıkarılacak olsa bile söz konusu eser iki cilde yakın olacaktır. Bu bile sadece üç nevi için oldukça geniş bir şerhtir.

O, İmâm Nevevî'nin (r.h) *et-Takrîb* adlı eserinin şerhi olan *Tedrîbu'r-râvi*'de kendinden önceki usûl bilgilerini detaylı bir biçimde zikretmeye çalışmış, çokça nakilde bulunmuştur. İbnü's-Salah'ın *Mukaddime*'sinin özeti olan *et-Takrîb*'de 65 konu yer almaktadır. Suyûtî, *et-Tedrîb*'de bu konuların sayısını 93'e çıkarmıştır. Eserlerinde sadece kendi dönemine kadarki ilmi birikimi nakletmekle kalmamış, yer yer hadis usûlü konularına ilişkin kişisel tercih ve görüşlerini de dile getirmiştir. İyad Tabbâ', tartışmalı konularda görüş beyan etmenin âlimin ilmi yetkinlik ve otoritesine işaret ettiğini belirttikten sonra onun tercih ve görüşleri arasında şunları sayar:

1. Tevbe etse ve kendini düzeltse bile hadis uydurmuş birisinin rivayetleri asla kabul edilmez.

[118] Lahhâm, *es-Suyûtî muhaddisen*, s. 246-248.
[119] Lahhâm, *es-Suyûtî muhaddisen*, s. 255-288.
[120] Suyûtî, *el-Bahr ellezî zehar*, I, 113.

2. Tevatür için gerekli minimum sayının on olduğunu savunmuştur. *Katfu'l-ezhâri'l-mütenâsira fi'l-ahbâri'l-mütevâtira* adlı eserinde buna riayet etmiştir.

3. Cevâmiu'l-kelim türünden olmayan hadislerin mana ile rivayetini caiz görmüştür.

4. İcazetsiz mükâtebeyi, icâzetten ve münavelenin birçok türünden daha üstün görmüştür.

5. İbnu's-Salâh'ın başlattığı müteahhirûn döneminde hadis tashîhi ve tahsîninin mümkün olamayacağı, sahih ve hasen hadisleri tespitte sadece mütekaddimûn ulemasının görüşlerine itimad edilmesi gerektiğine dair tartışmada orta yolu tutmaya çalışmış, konuyu detaylandırmıştır.

6. İcâzet-i âmmeye sıcak bakmamaktadır.

7. İcâzet verilen kişinin icâzeti kabul etmemesi veya icâzet verenin icâzetten vaz geçmesi icâzeti geçersiz kılmaz.[121]

Halit Özkan, Suyûtî'nin tercihlerine *Sahîhayn*'da geçen hadislerin kesin bilgi değeri taşıması ve hadislerin i'malinin ihmalinden evlâ oluşunu da eklemiştir.[122]

Suyûtî bazı konuları farklı açılar geliştirerek genişletmiştir. Örneğin müteahhirûn döneminde hadis tashihinin mümkün olmayışına ilişkin İbnu's-Salah'ın görüşünü işlerken âlimlerin ona yönelttiği eleştirileri nakletmiş, ardından pek tartışılmayan dört noktaya dikkat çekmiştir:

1. Hadislere hasen hükmü vermenin imkanı.

2. Hadislere mütevatir veya meşhur hükmü vermenin imkanı.

3. Hadislere uydurma hükmü vermenin imkanı.

4. Hadislere ferd, garip ve azîz hükmü vermenin imkanı.

Daha sonra bu sorulara cevap vermeye çalışmıştır. Hadislere hasen hükmü vermenin imkanı meselesine daha önce kimsenin değinmediğine dikkat çektikten sonra sahih hükmü vermenin mümkün olduğunu düşünenlerin görüşüne göre hasen hükmü

[121] Tabbâ', *el-Hafız es-Suyûtî*, s. 157-162.
[122] Halit Özkan, "Süyûtî", *DİA*, XXXVIII, 191.

vermenin de mümkün olacağını belirtmiştir. Muteber tarikler bulunduğu takdirde hadislere mütevatir veya meşhur hükmü vermenin de mümkün olacağını ifade etmiştir. Nitekim kendisi mütevatir hadislere dair müstakil bir eser telif etmiştir. Öte yandan hadislere uydurma hükmü vermenin, sahih hükmü vermekten daha da zor olduğunu savunmuştur. Ferd, garip ve azîz hükmü verme konusunda ise tevakkuf etmek gerektiğini dile getirmiştir.[123]

Kuşkusuz Suyûtî, hadis ilimlerinde ulaşılması oldukça güç bir konuma ulaşmış ender âlimlerdendir. Hem rivayet hem de dirayet açısından hadis ilmine büyük katkıları olmuştur. Bununla birlikte ona hadisçiliği hususunda çeşitli tenkitler yöneltildiği de olmuştur. Bu tenkitlerin merkezinde mütesahilliği yer almaktadır.[124] Zayıf hadislere sahih veya hasen, uydurma hadislere de zayıf hükmü vermesinden ötürü birçok âlim tarafından eleştirilmiştir. Bu hususta Suyûtî'yi tenkit eden muhaddislerin başında Münâvî, Abdulaziz ed-Dihlevî, Mahmud el-Elûsî, Ahmed Şâkir, Ahmed el-Gumârî, Abdulfettah Ebû Gudde, Abdurrahman el-Muallimî ve Elbânî yer almaktadır.[125]

Merhûm Ebû Gudde onun tesâhülü hakkında şunları ifade etmiştir: *"Suyûtî binlerce hadis ezberlemiş, hadis edebiyatına hakim, çok sayıda eser sahibi, dengi bulunmaz bir âlim... Bununla birlikte zikrettiğim âlimler arasından eserlerinde zayıf, uydurma vb. hadisleri en çok kullananı odur."*[126] Başka bir defasında Leknevî'nin Suyûtî'yi mütevassıt muhaddisler arasında saymasına itiraz ederek şunları söylemiştir:

> "Müellifin Suyûtî'yi mütevassıt olarak nitelemesi, Irâkî ve İbn Hacer ile aynı grupta değerlendirmesi isabetli olmamıştır. Zira Suyûtî, hadislere sahih veya hasen hükmü verme, zayıf ve uydurma hadisler hakkında açıklama yapmama açılarından mütesâhil bir âlimdir. Eserlerinde bunun örnekleri çokça bulunmaktadır. Tesahülünden dolayı uydurma ve aşırı zayıf hadisleri yine

[123] Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvi*, I, 217-218.

[124] Hânî Ahmed, *Tesâhülü'l-Hâfız es-Suyûtî fî tashîhi'l-hadis dirase tabîkiyye nakdiyye li ba'di tashîhâtihi fî kitâbihi Menâhili's-safâ fî tahrîci ehâdîsi'ş-Şifâ*, Mecelletü Câmiati'l-Bâha, sayı: 9, 2017, s. 12.

[125] Hânî Ahmed, *Tesâhülü's-Suyûtî*, s. 15-19.

[126] Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâdıle*, s. 126.

uydurma ve aşırı hadislerle desteklemeye çalıştığı olmuştur. Bu hususa dikkat edilmelidir."[127]

Öte yandan Suyûtî hadislere mütevatir hükmü verme konusunda da mütesahil davranmakla eleştirilmiştir. Nitekim Sindî, onun hadislere mütevatir hükmü vermede mütesahil davrandığına dikkat çekmiştir. Kettânî de bu konuda Sindî'nin görüşünü desteklemiştir.[128]

Menâhilu's-safâ bi tahrîci ehâdîsi'ş-Şifâ isimli eseri özelinde çalışma yapan Hânî Ahmed'in Suyûtî'nin tesahülüne ilişkin tespit ettiği bazı noktalar şunlardır:

1. Çok zayıf veya yalancılıkla itham edilmiş bir râvinin "tek başına naklettiği" hadise sahih hükmü vermesi.

2. İsnadında muhaddislerin cerh ettiği ravilerin yer aldığı hadise sahih, hasen veya ceyyid hükmü vermesi.

3. İsnadında meçhûl ravi bulunan hadise veya sadece İclî veya İbn Hibban gibi tevsikte mütesahil muhaddislerin tevsikine dayanarak hadise sahih hükmü vermesi.

4. Yalancıların tek başına naklettiği uydurma veya şiddetli zayıf hükmü verilmesi gereken hadislere zayıf hükmü vermesi.

5. Bazı hadislerin mecrûh ravileri hakkındaki tevsik hükümlerini zikredip cerh hükümlerine değinmemesi ki bazen bu türden tasarruflarında cerh hükümleri daha fazla olabilmektedir.

6. Bazı hadisleri sırf bir takım hadis eserlerinde geçmesine dayanarak savunması.[129]

Suyûtî'nin eserlerinde zayıf hadisler kullanmasının arkasında usûlî görüşünün yatıyor olması kuvvetle muhtemeldir. Zira o, fezâil konusunda olduğu gibi ihtiyat amacıyla "ahkam/fıkıh alanında" da zayıf hadislerle amel edilebileceğini

[127] Leknevî, *Zaferu'l-emânî*, s. 427, dp. 1. Ebû Gudde'nin benzer bir tenkidi için bkz. Leknevî, *Zaferu'l-emânî*, s. 465, dp. 3.
[128] Kettânî, *Nazmu'l-mütenâsir mine'l-hadis el-mütevâtir*, s. 8-9.
[129] Hânî Ahmed, *Tesâhülü's-Suyûtî*, s. 20-22.

savunmaktadır.[130] Bu noktada aşırı zayıflık taşımayan hadisler anlaşılabilir ancak şiddetli zayıflık taşıyan, son derece vâhî hadisleri kullanması ne ile açıklanabilir diye sorulabilir. Bu soruya şöyle bir yanıt verilebilir: Suyûtî'nin bu tutumunun ardında da usûlî görüşü yatıyor olabilir. Çünkü o, çok sayıda tarikleri bulunması durumunda aşırı derecede zayıflık taşıyan hadislerin "hafif zayıf" hatta hasen derecesine yükselebileceğini savunmaktadır. Örneğin o, kezzâb, vaddâ', metrûk, sâriku'l-hadis ve meçhûl ravilerin farklı tariklerden naklettiği *"Ali'nin yüzüne bakmak ibadettir"* hadisine uydurma hükmü verilemeyeceğini savunmuş ve İbnü'l-Cevzî'ye tenkit sadedinde şunları söylemiştir: "Metrûk ve münker, birçok tarikten nakledildiğinde hafif zayıf derecesine hatta bazen hasen derecesine bile yükselebilir. Bu hadis ise 11 sahabiden farklı tariklerle nakledilmiştir. Bu sayı, bir grup âlime göre tevatür sayısıdır."[131] Öte yandan o, *el-Câmiu's-sağîr* adlı eserinin başında "yalancı ve uydurmacı râvilerin tek başlarına rivayet ettikleri hadisleri" zikretmeyeceğini ifade etmiştir. Bu sözü de yukarıda zikredilen görüşünün başka bir ifadesi olarak anlaşılabilir.[132]

Suyûtî'ye yöneltilen bir diğer eleştiri ise tenakuzlarıdır. O, İbnü'l-Cevzî'ye yönelttiği tenakuz eleştirisinden kendisi de nasibini almıştır. Nitekim *el-Leâlî el-masnû'a* ve zeylinde uydurma hükmü verdiği bazı hadisleri başka eserlerinde kullanmasından ötürü tenakuza düşmekle itham edilmiştir.[133] Ebû Gudde *el-Câmiu's-sağîr*'de çok sayıda uydurma hadis bulunduğuna işaret ettikten sonra Suyûtî'nin bizzat kendisinin *Zeylü'l-Leâlî* adlı kitabında uydurma hükmü verdiği bazı hadislere *el-Câmiu's-sağîr*'de yer verdiğine dikkat çekmiştir.[134] *el-Câmiu's-sağîr* adlı eserinde

---

[130] Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvi*, I, 504. Suyûtî'nin söz konusu görüşü onun tercihleri arasında zikredilebilir. Zira ahkama ilişkin konularda zayıf hadisle amel etme konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Alimlerin birçoğu ahkama ilişkin konularda zayıf hadisle amel edilemeyeceği görüşündeyken diğer bir grup amel edilebileceğini savunmuştur. Açıklamalarından Suyûtî'nin de bu grubun görüşünü tercih ettiği anlaşılmaktadır. Zayıf hadis ve değerine ilişkin geniş bilgi için bkz. Abdulkerim el-Hudayr, *el-Hadis ed-daîf ve hükmü'l-ihticâc bih*, Riyad: Dâru'l-minhâc, 1425.

[131] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 341; Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvi*, I, 259. Suyûtî bu sözüyle tevâtür için şart koşulan sayıdaki râvilerin adalet vasfı taşımalarının gerekmediği görüşüne işaret ediyor olabilir.

[132] Suyûtî, *Câmiu'l-ehâdîs*, I, 15.

[133] Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâdıle*, s. 126; Gumârî, *el-Muğîr ale'l-Câmii's-sağîr*, s. 5-6; Murat Kaya, "Mevzu Hadislerin Yapısı ve Kullanım Yaygınlığı", s. 66; Hânî Ahmed, *Tesâhülü's-Suyûtî*, s. 16-17, 21; Ömer Fellâte, *el-Vad' fi'l-hadis*, III, 498-499. Bu türden örnekler için bkz: İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, I, 337, II, 67, 392; Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-dâife*, I, 251, 392, 560, II, 39, 79, 203, IV, 307, 386, VI, 63, 65, 199, VIII, 303, XIV, 255; Elbânî, *Sahîhu'l-Câmii's-sağîr ve ziyâdâtih*, s. 28-29.

[134] Suyûtî, *Zeylü'l-Leâlî*, s. 11-12.

yalancı ve uydurmacı ravilerin tek başlarına naklettiği hadislere yer vermeyeceğini belirtmesine rağmen uygulamada bu prensibe uymamasından dolayı da tutarsızlıkla itham edilmiştir.[135] Ahmed el-Gumârî, *el-Câmiu's-sağîr*'deki uydurma hadisleri tespit amacıyla kaleme aldığı *el-Muğîr ale'l-Câmii's-sağîr* adlı eserinin girişinde şunları ifade etmiştir:

> "Hafız Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr* adlı eserinin mukaddimesinde yalancı veya uydurmacı ravilerin tek başlarına naklettikleri hadislere yer vermeyeceğini belirtmiştir. Bu sözü, kitabına uydurma hadisler almayacağı hatta zikrettiği bütün hadislerin "sâbit"[136] olduğu anlamına gelmektedir. Ne var ki durum böyle değildir. O, yalancı râvilerin tek başlarına naklettiği hadislere eserinde yer vermiştir. Bunun dışında -her ne kadar yalancı râvilerin tek başına naklettiği türden olmasa da- uydurma olduğu belli başka hadisler de zikretmiştir. Zira bu tür hadisler teveccüh kazanmak, hadise delil değeri kazandırmak gibi amaçlarla hadis çalan ve isnat uyduran, yalancıların emsâli râvilerin rivâyetleridir. Hatta bunlar Suyûtî'nin *el-Leâlî* veya zeylinde kendisinin uydurma hükmü verdiği hadislerdendir. Daha sonra da bu hadisleri *el-Câmiu's-sağîr*'ine almıştır."[137]

Gumârî *el-Câmiu's-sağîr*'deki 456 hadise uydurma hükmü vermiştir. Gumârî, Suyûtî'nin söz konusu tenakuzlarını unutması veya sonradan görüşünün değişmiş olmasına yormuştur. Elbânî ise Suyûtî'nin hadis ilmindeki saygınlığı ve yetkinliğinin altını çizdikten sonra *el-Câmiu's-sağîr*'de uydurma ve aşırı zayıf hadislerin bulunmasını telifinden sonra eseri yeniden inceleme fırsatı bulamamasına yormuştur.[138]

C. *el-Mevzû'ât* Üzerine Çalışmaları

Suyûtî, İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevzû'ât*'ını ihtisar, tehzîb ve tenkit amacıyla *el-Leâlî el-masnû'a* adlı eserini kaleme almıştır. *el-Mevzû'ât*'a yönelik tenkitlerini *en-*

---

[135] Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâdıla*, s. 126; Elbânî, *Sahîhu'l-Câmii's-sağîr*, s. 27-28.

[136] "Sâbit" kavramı, hadisin sahîh veya hasen olduğu yani delil değeri taşıdığı anlamına gelmektedir. Genelde hadisin sahîh olduğunu ifade etmek için kullanılır. bkz. Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 279; Gavrî, *Mu'cemu'l-mustalahât el-hadisiyye,* s. 181-182, 443. Gumârî'nin "Suyutî'nin bu sözü, kitabına uydurma hadisler almayacağı hatta zikrettiği bütün hadislerin "sâbit" -sahîh veya hasen- olduğu anlamına gelmektedir" sözü pek isâbetli görünmemektedir. Suyûtî'nin sözü onun yorumunun aksine zayıf hadisleri de kapsamaktadır. Nitekim Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*'deki birçok hadise zayıf rumuzu koymuştur. (Lahhâm, *es-Suyûtî muhaddisen*, s. 220.) Dolayısıyla ihtimale açık bir ifadeyi böyle anlamak ve kesin bir üslup kullanmak doğru değildir.

[137] Gumarî, *el-Muğîr*, s. 5-6.

[138] Elbânî, *Sahîhu'l-Câmii's-sağîr*, s. 28.

Nüketü'l-bedî'ât isimli müstakil bir eserde biraraya getirmiştir. *en-Nüketü'l-bedî'ât*'ı da *et-Ta'akkubât* adıyla ihtisar etmiştir. *el-Leâlî el-masnû'a*'yı *el-Mevzû'ât*'ın örgüsünü esas alarak telif etmiştir. Ancak o, İbnü'l-Cevzî'nin zikrettiği alt başlıkları/konuları (ebvâb) çıkarmış, sadece üst başlıkları (kitabu't-tevhîd, kitâbu's-salât, kitâbu'z-zekât vb.) zikretmiştir. Keza İbnü'l-Cevzî'nin kaynak gösterdiği kitaplara kadarki isnatlarını çıkarmış, sadece hadisin geçtiği eserin müellifinden itibaren isnatları zikretmiştir.[139] Örneğin İbnü'l-Cevzî bir hadisi Ukaylî'den rivayet ediyorsa İbnü'l-Cevzî ile Ukaylî arasındaki ravilerden oluşan kısmını çıkarmış, Ukaylî'nin isnadını zikretmiştir. Her hadisin başında kitabın adını veya müellifini zikretmek suretiyle hangi kaynakta geçtiğini belirtmiştir. İbnü'l-Cevzî'nin tenkit ettiği raviler hakkındaki cerh sözlerini özet ve kısa ifadeler kullanarak zikretmiştir. Bazen İbnü'l-Cevzî'nin tenkitlerini destekler nitelikte bilgiler eklemiştir. Kimi zaman da İbnü'l-Cevzî'nin sözlerine herhangi bir eleştiri veya eklemede bulunmamıştır. Bu tip örnekler onun İbnü'l-Cevzî'yi onayladığı anlamına gelmektedir. İbnü'l-Cevzî'nin birkaç cümlesini zikrettiği uzun metinli hadislerin geri kalan metnini zikrettiği de olmuştur. Kendi yorumlarına "ben de derim ki" diyerek başlamış, "Allahu alem" diyerek bitirmiştir.[140]

Suyûtî *el-Leâlî*'deki İbnü'l-Cevzî'ye yönelik tenkitlerini müstakil bir eserde toplamıştır: *en-Nüketü'l-bedî'ât*. Daha sonra *en-Nüketü'l-bedî'ât*'ı özetlemiş ve *et-Ta'akkubât ale'l-Mevzû'ât* adını vermiştir. *et-Ta'akkubât*'ta 340 civarında hadis yer almaktadır. Hadisleri on sekiz konuya ayırmıştır. Şayet bir hadis *Sünen-i erbaa, Müstedrek, Müsned-i Ahmed, Sahîh-i İbn Hibbân, Müsned-i Dârimî, Sünen-i Dârekutnî* ve *Beyhakî*'nin eserlerinde geçiyorsa hadisin başında sembollerle dikkat çekmiştir. Hadislerin isnatlarını çıkarmış, sadece sahâbî râvisini zikretmiştir. Hadisin metnini zikrettikten sonra kısa ve özlü ifadelerle İbnü'l-Cevzî'nin tenkit ve gerekçelerini zikretmiştir. Ancak *el-Leâlî*'dekinin aksine *et-Ta'akkubât*'ta uzun metinli hadislerin yalnızca baş kısmını zikretmiştir. Daha sonra da *el-Leâlî*'de olduğu gibi "ben de derim ki" diyerek kendi yorum ve itirazlarına yer vermiştir. Bazı hadisleri *el-Leâlî*'dekinden daha geniş bir biçimde ele aldığı da görülmektedir.

[139] el-Gavrî, *el-Vecîz fî tarîfi kütübi'l-hadis*, s. 193-194.
[140] Lahhâm, *es-Suyûtî muhaddisen*, s. 312.

Suyûtî, söz konusu hadislere uydurma hükmü verilemeyeceğini savunmaktadır. Bazı hadislere sahih ve hasen hükmü verdiği olmuştur.[141] Bununla birlikte hadislerin çoğununun "zayıf hadis" kategorisinde değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur.[142] Nitekim bazı hadisleri savunurken "bu hadis uydurma değil, zayıftır" dediği görülmektedir.[143] Çok nadir olmakla birlikte birkaç hadisin hükmü konusunda tereddüt ettiği de olmuştur.[144]

el-Mevzû'ât'ı esas alarak kaleme aldığı bir diğer eseri *ez-Ziyâdât ale'l-Mevzû'ât*, diğer adıyla *Zeylü'l-Leâlî*'dir. Suyûtî bu kitabında *el-Mevzû'ât*'ta geçmeyen uydurma hadisleri bir araya getirmeyi amaçlamıştır. Eseri, konu esaslı örgülemiştir. Hadislerin geçtiği kaynakları ve isnatlarını zikretmiş, râvilerin cerh-ta'dil durumlarını belirtmiştir. *el-Mevzû'ât*'ta geçmeyen hadisleri toplama şartına rağmen onda geçen birkaç hadisi kitapta zikretmiştir. İsim benzerliğinden dolayı sayıca çok az da olsa râvileri başkalarıyla karıştırmıştır. Öte yandan uydurma denilemeyecek birkaç hadise kitabında yer verdiği ileri sürülmüştür. Eser, sonrasında telif edilen uydurma hadis kitaplarına kaynaklık etmiştir. Fettenî, Ali el-Kârî, Şevkânî ve diğer alimler uydurma hadislere dair eserlerinde ondan çokça yararlanmışlardır. İbn Arrâk *Tenzîhu'ş-şerî'a* adlı kitabında her konuyu üç bölüme ayırmış, birinci bölümde İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevzû'ât*'ında zikrettiği ve Suyûtî'nin ona muvâfakât ettiği hadisleri, ikinci bölümde Suyûtî'nin İbnü'l-Cevzî'ye itiraz ettiği ve uydurma denilemeyeceğini savunduğu hadisleri, üçüncü bölümde ise Suyûtî'nin *ez-Ziyâdât ale'l-Mevzû'ât*'ın da geçen hadisleri zikretmiştir.[145] Kitabın Râmiz Hâlid neşrinde 1056 uydurma hadis yer almaktadır.

---

[141] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 26, 44-45, 57-58, 67-68, 69, 107, 120-121, 183, 186-187, 209, 221, 233, 240, 244, 262, 264, 265, 280, 290, 309, 313, 320, 324, 355; Suyûtî, *el-Leâlî*, I, 25, 220, 230, 244, II, 81, 141, 396.

[142] Lahhâm, *es-Suyûtî muhaddisen*, s. 320.

[143] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 298-299, 312, 353.

[144] Örneğin "Allah, fiziğini ve ahlakını güzel kıldığı hiçbir kuluna cehennem ateşi tattırmamıştır" hadisi hakkında "bu hadis uydurma değildir, ya zayıftır veya hasendir, kesin bir dille hasen diyemiyorum çünkü onda bir illete vakıf oldum" diyerek tereddüdünü belirtmiştir. Yine "Sinekgillerin ömrü kırk gündür, bal arısı hariç bütün sinekgiller cehennemdedir" hadisinin hükmünde tereddüt etmiş ve "bu hadis ya hasen veya sahihtir" demiştir. bkz. Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 225, 309.

[145] Suyûtî, *ez-Ziyâdât ale'l-Mevzû'ât* (neşredenin girişi), s. 9-17.

İKİNCİ BÖLÜM

SUYÛTÎ'NİN İBNÜ'L-CEVZÎ'YE YÖNELTTİĞİ ELEŞTİRİLER

Suyûtî, İbnü'l-Cevzî'ye yönelik eleştiri ve itirazlarında çeşitli gerekçeler ileri sürmüştür. Onun hadislere uydurma hükmü verilemeyeceğini savunurken başvurduğu gerekçelerden birincisi hadisin muteber kaynaklarda geçiyor olmasıdır. Muteber kaynaklar arasında *Kütüb-i sitte, el-Müstedrek, Müsned-i Ahmed,* Beyhakî'nin eserleri ve diğer bazı kaynaklar yer almaktadır. Ona göre isnat ve metin bakımından hangi vasıflara sahip olursa olsun bir hadisin bu eserlerde geçiyor olması ona uydurma hükmü verilememesi hususunda tek başına yeterli bir gerekçedir. Onun İbnü'l-Cevzî'ye yönelttiği itirazlarında ileri sürdüğü bir diğer gerekçesi ise hadislerin mütâbi veya şâhitlerinin bulunmasıdır. Suyûtî, İbnü'l-Cevzî'nin birçok hadisi mütâbi veya şâhitlerini göz ardı ederek *el-Mevzû'ât*'ına aldığına dikkat çekmiştir. Bir diğer temel gerekçesi ise İbnü'l-Cevzî'nin raviler hakkındaki değerlendirmelerine yönelik itirazlarıdır. O, İbnü'l-Cevzî'nin hadislerine uydurma hükmü verdiği bazı râvileri başka âlimlerce tevsîk edildikleri, bazılarını hadislerine uydurma hükmü verecek derecede zayıflık taşımadıkları, bazılarını da *Kütüb-i sitte* ricâlinden oldukları gerekçesiyle savunmuş, hadislerine uydurma hükmü vermenin doğru olmadığını ileri sürmüştür.

Suyûtî, itirazlarında başka âlimlerin İbnü'l-Cevzî'ye yönelik tenkitlerinden sıkça yararlanmıştır. Özellikle İbn Hacer'in *el-Kavlu'l-müsedded*'deki tenkitlerini büyük oranda naklettiği dikkatlerden kaçmamaktadır.[146] Öte yandan İbnü'l-Cevzî'nin zikrettiği bazı gerekçelerin hadise uydurma hükmü vermeyi gerektirmediğini ileri sürerek itirazlarda bulunduğu da olmuştur. Örneğin birkaç eleştirisinde hadisin münker, muzdarip, müdrec, mürsel olmasının ona uydurma hükmü vermeyi gerektirmediğine dikkat çekmiştir.[147]

I. HADİSİN GEÇTİĞİ KAYNAĞI İLERİ SÜREREK YÖNELTTİĞİ TENKİTLER

Suyûti için bir hadisin hangi kaynakta geçtiği büyük bir önemi haizdir. Bundan dolayı İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevzû'ât'*ına yönelttiği tenkitlerin birçoğunda hadisin geçtiği kaynaklara dikkat çekerek uydurma hükmü verilemeyeceğini savunur.[148] İbnü'l-Cevzî'ye yönelik tenkitlerine mahsus eseri *et-Ta'akkubât*'ta herhangi bir hadisin İbnü'l-

[146] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 96, 106, 107, 142, 147, 159, 172, 208, 227.
[147] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 193, 251, 303.
[148] Fellâte, *el-Vad' fi'l-hadis*, III, 466; Hânî Ahmed, *Tesâhülü'l-Hâfız es-Suyûtî*, s. 21.

Cevzî tarafından eleştirilen tarîkine yönelik itirazı bulunmadığı takdirde söz konusu hadisin geçtiği kaynağı belirtme gereği duymamış, bir tenkitte bulunacaksa râvi tezkiyesi, mütâbi veya şâhid[149] zikretme gibi yollara başvurmuştur. Şayet İbnü'l-Cevzî'nin tenkit ettiği tarîke uydurma hükmü verilemeyeceğini savunursa hadisin hangi kaynakta geçtiğine özellikle dikkat çekmiştir. O, başta *Kütüb-i sitte* olmak üzere diğer birçok muteber hadis kaynağını, savunduğu hadisleri tahrîc etmiş olmaları gerekçesiyle itirazlarına delil olarak ileri sürmüştür. Suyûtî'nin bu tip itirazlarının arkasında, söz konusu eserlerin kiminin sahih hadis kaynakları, kiminin de hiç uydurma hadis barındırmayan eserler olduğu düşüncesi yatmaktadır. Ne var ki bu türden tenkitlerinde son derece ilginç tasarruflarda bulunduğu da olmuştur. Sözgelimi isnâdında yalancılıkla ve hadis uydurmakla itham edilmiş râviler bulunan bazı hadisleri dahi sırf uydurma hadis barındırmadığını düşündüğü veya muteber eserlerde geçtiği gerekçesine sığınarak savunmuş, bunları *el-Mevzû'ât*'ına aldığı için İbnü'l-Cevzî'yi tenkit etmiştir.[150] Bundan dolayı kendisi de eleştirilmekten kurtulamamıştır. Özellikle İbn Arrâk'ın Suyûtî'ye yönelttiği eleştiriler bu konuda örnek olarak zikredilebilir.[151]

Suyûtî, *et-Ta'akkubât*'ın sonunda, *el-Mevzû'ât*'taki üç yüz kadar hadise uydurma hükmü verilemeyeceğini kaydettikten sonra İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevzû'ât*'ına aldığı *Sahih-i Buhârî, Sahih-i Müslim, Sünen-i Nesâî, Sünen-i Tirmizi, Sünen-i Ebî Davud, Sünen-i İbn Mâce, Müsned-i Ahmed* ve *el-Müstedrek* hadislerinin sayılarını özellikle belirtmiştir. Bu eserlerdeki hadislerin sayısı Suyûtî'nin verdiği bilgiye göre yüz otuzdur. Geriye kalan hadislerin önemli bir bölümünün ise *Sahih-i İbn Hibbân, Sahih-i İbn Huzeyme, Müsned-i Darimî, Sünen-i Dârekutnî,* Buhârî*'nin et-Târîh, Halku ef'al'il-ibad* ve *Cüzü'l-kırae'*sinde ve Beyhakî'nin *Şu'abu'l-îmân, el-Ba's, ed-Delail* gibi çeşitli eserlerinde geçtiğini altını çizerek ifade etmiştir. *Tedrîbü'r-ravî* adlı eserinde de *el-Mevzû'ât*'a yöneltilen tenkitlere değindikten sonra mezkur eserlerin birçoğunun isimlerini özellikle belirtmiştir.[152] Söz konusu eserlere vurgu yapması, sahip oldukları ilmi değere ve konuma yapılan bir atıf anlamı taşımaktadır. Bu konum ve değer, mezkur

[149] Mütâbi ve şâhid kavramları için bkz. el-Gavrî, *Mu'cemu'l-mustalahât el-hadisiyye*, s. 297, 464-465.

[150] Harun Özçelik, "Mevzû Hadisleri Tesbitte Metod Farklılıkları", s. 193. Bazı örnekler için bkz. Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 115, 140, 301, 328, 330, 344, 345, 348.

[151] İbn Arrâk'ın Suyûtî'ye yönelttiği eleştiriler için bkz. İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, I, 414, II, 156, 227, 253.

[152] Suyûtî, *Tedrîbü'r-ravî*, I, 474-475.

eserlerin bir kısmının sahih hadis kaynakları olmaları, diğer bir kısmının ise asgari müşterek nokta olarak uydurma hadis barındırmamaları fikrinden kaynaklanmaktadır.

Suyûtî, *Müsned-i Ahmed*'i "ح", *Sünen-i Ebî Davud*'u "د", *Sünen-i Tirmizi*'yi "ت", *Sünen-i Nesâî*'yi "ن", *Sünen-i İbn Mâce*'yi "ه", *el-Müstedrek*'i "ك", *Sahîh-i İbn Hibbân*'ı "حب", *Sünen-i Darimi*'yi "ى", *Sünen-i Dârekutnî*'yi "ط", Beyhakî'nin eserlerini "ق" harfleriyle sembolleyerek *et-Ta'akkubât*'taki hadislerin başında özellikle belirtmiştir. Bu da mezkur eserlere ayrı bir önem atfettiğinin göstergesi olarak anlaşılabilir.[153]

et-Taakubat'ın mukaddimesinde, İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevzû'ât*'ında zayıf, hasen ve sahih kabilinden hadislerin bulunduğuna dikkat çektikten sonra "daha da ötesi bir tane *Sahih-i Müslim* hadisi, bir tane de *Sahîh-i Buhârî* hadisi bulunmakta!" sözleriyle taaccübünü ifade etmiştir.[154] Onun, *el-Mevzû'ât*'ta sahih hadislerin bulunduğunu belirttikten sonra sahih hadis kaynaklarının kapsamına giren *Sahîhayn* hadislerini ayrıca belirtmesi, *Sahîhayn*'ın sahip olduğu ayrıcalıklı konum ve ilmi değere atıf ve İbnü'l-Cevzî'nin altına imza atmış olduğu olayın vahametine bir gönderme olarak anlaşılabilir. Zira hadis âlimleri, bir hadise Buhârî veya Müslim'in sahih hükmü vermesi ile diğer muhaddislerin sahih hükmü vermesi arasında ayırım gözetmişler, sahih hadisleri geçtiği kaynaklara göre sıralamaya tâbi tutarken *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim* hadislerini zirve noktaya layık görmüşlerdir.[155] Öte yandan '*Kur'ân-ı Kerîm*'den sonra en sahih ve

---

[153] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 24.

[154] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 22-23.

[155] Hâkim, *el-Medhal ila ma'rifeti Kitâbi'l-iklîl*, s.83; İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, s. 18, 27-28; Tebrîzî, *el-Kafî fî ulûmi'l-hadis*, s. 131, 157; Irakî, *Fethu'l-mugîs*, s. 21; Bikâî, *en-Nüket el-Vefiyye bi mâ fî şerhi'l-Elfiyye*, I, 154-155; İbnü'l-Mulakkin, *el-Mukni fî ulûmi'l-hadis*, s. 57, 75; Suneykî, *Fethu'l-bâkî bi şerhi Elfiyyeti'l-Irakî*, I, 123; Sehavî, *Fethu'l-mugîs*, I, 71; Zerkeşî, *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, I, 165, 254-256; İbn Hacer, *Nüzhetu'n-nazar*, s.76; Tîbî, *el-Hulasa fî ma'rifeti'l-hadis*, s. 36; İbnü'l-Vezîr, *Tehkîhu'l-enzar*, s. 34, 44; Ali el-Kârî, *Şerhu'n-Nuhbe*, s. 266; Şevkânî, *el-Fethu'r-rabbânî min fetâvâ el-İmâm eş-Şevkânî*, VI, 5861; Emîr San'anî, *Tavdîhu'l-efkar fî şerhi Tenkîhi'l-enzâr*, s. 137-148; el-Ebnasî, *eş-Şeza el-Feyyâh*, s. 103; Abdulhak ed-Dihlevî, *Mukaddime fî usûli'l-hadis*, s. 87; Ahmed Şakir, *el-Baisu'l-hasîs*, s. 22-23; el-Vâdiî, *es-Seyru'l-hasîs şerhu İhtisari ulûmi'l-hadis*, s. 47; Tarık b. İvadullah, *Lügatü'l-muhaddis el-kübrâ*, s. 117. Bir dönem genel bir algıya dönüşen bu taksimat, sonraları çeşitli itirazlara uğramıştır. Kimileri birinci sırada *Kütüb-i sitte* müelliflerinin ittifak ettikleri hadislerin, diğer bazıları ise mütevâtir hadislerin yer alması gerektiğini savunmuşlardır. Söz konusu tafdîl/sıralama, salt teorik bir tartışmadan ibaret olmayıp hadisler arası tearuzu gidermede bir tercih unsuru olarak pratik bir değer ve önem ifade etmektedir. bkz. Abdullah Siracuddîn, *Şerhu'l-Manzûmeti'l-beykûniyye*, s. 42.

güvenilir kitap' olarak nitelenmeleri de *Sahîhayn*'ın İslam âlimleri nazarındaki eşsiz konumunu ve değerini ortaya koymaya yetmektedir.[156]

Bir hadisin *Müsned-i Dârimî*, *Sahih-i İbn Hibbân* ve *el-Müstedrek* gibi bazı âlimlerce "es-Sahîh" ünvanıyla nitelendirilmiş eserlerde tahrîc edilmiş olması da Suyûtî için büyük önem arz etmektedir.[157] Örneğin *et-Ta'akkubât*'ta "Tevhid" bölümünün ilk hadisinin *Müsned-i Dârimî*'de geçtiğine işaret ettikten sonra bazı âlimlerin, *Müsned-i Dârimî*'yi "es-Sahîh" olarak niteleddiklerine dikkat çekmiş ve bunu hadise uydurma hükmü verilemeyeceği yönündeki iddiasına bir delil olarak sunmuştur. Bu türden itiraz ve tenkitlerinde sıkça karşımıza çıkan eserlerden bir diğeri ise Hâkim'in *el-Müstedrek*'idir. O, uydurma olduğu açıkça anlaşılan bazı hadisleri dahi sırf *el-Müstedrek*'te tahrîc edilmiş olmalarını gerekçe göstererek savunmuştur.[158]

Beyhakî'nin (ö. 458/1065) *Şu'abu'l-îmân'ı* başta olmak üzere çeşitli eserleri, onun bu minvalde İbnü'l-Cevzî'ye yönelttiği tenkitlerinde sıkça karşımıza çıkan kaynakların başında yer almaktadır. O, Beyhakî'nin, eserlerinde uydurma hadislere yer vermediğine birçok kez vurgu yapmıştır.[159] Beyhakî'nin bu beyanı, Suyûtî'nin onun kitaplarında tahrîc edildiğini ileri sürerek İbnü'l-Cevzî'ye yönelttiği tenkitlerinde sığındığı en temel gerekçedir.[160] Suyûtî'nin bu türden tenkitlerine kaynaklık eden bir

[156] Nevevî, *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccac*, I, 14; İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, s. 18; Tîbî, *el-Hulasa fî ma'rifeti'l-hadis*, s. 36; Suyûtî, *el-Bahr ellezî zehar*, II, 648; Tarık b. İvadullah, *Lügatu'l-muhaddis el-kübrâ*, s. 116; Tarık b. İvadullah, *el-Muhtasaru'l-hâvî li mühimmâti Tedrîbü'r-râvi*, III, 50. İbn Abdilber, Nevevî, İbn Receb, İbnu's-Salâh ve İbn Teymiyye bir hadisin temel bir konuya ilişkin müstakil hüküm içerdiği halde *Sahihayn*'da tahrîc edilmemesini zayıflık alameti olarak görmektedir. İbnu'l-Ahram, Hâkim, İbn Hazm, Kurtubî, Beyhakî, İbn Abdilhadi, İbnü'l-Cevzî, Zeylaî ve İbn Receb gibi hadis alimlerinden nakledilen sözlerden onların da yakın görüşte oldukları anlaşılmaktadır. bkz. İbn Abdilber, *et-Temhîd*, X, 278; İbnu's-Salâh, *Sıyânetu Sahîhi Müslim*, s. 94; İbn Teymiyye, *Minhâcu's-sünne*, III, 455-456, IV, 316, V, 18, 42, VII, 99, 286, 395, VII, 404, VIII, 177, 179, 362, 364; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, I, 355-356; İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 319; Sâmî b. Muhammed, *el-İhtiyârâtu'l-fikhiyye li-Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye*, I, 309; et-Tarîfî, *Zevâidu Süneni Ebî Dâvûd ale's-Sahîhayn*, I, 9-21; Tarık b. İvadullah, *Talî'atu sıyâneti'l-hadis ve ehlih*, s. 129-140.

[157] Suyûtî, *et-Tedrîb*, I, 474.

[158] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 348, 345, 344.

[159] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 25; Suyutî, *et-Tedrîb*, I, 475; Suyûtî, *el-Leâlî*, II, 261; İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, I, 139, 141, 192; Fellâte, *el-Vad' fi'l-hadis*, III, 466.

[160] Yıldırım, *Hadisçiler ve Çelişki*, s. 199-200. Yıldırım'ın tespitine göre *el-Mevzû'ât*'ta Beyhakî'nin çeşitli eserlerinde yer verdiği 260 hadis bulunmaktadır. Yıldırım, *Hadisçiler ve Çelişki*, s. 223.

diğer eser ise İbn Ebî Hâtim'in (ö. 327/938) *et-Tefsir* adlı kitabıdır.[161] İbn Ebî Hâtim'in bu eserinde, bulabildiği en sahih hadisleri kaydetmeyi ilke edinmiş olmasını onda geçen hadisleri savunurken İbnü'l-Cevzî'ye yönelttiği tenkitlerinde bir gerekçe olarak ileri sürmüştür.[162]

Suyûtî, *et-Ta'akkubât*'ta hadislerin uydurma olmadığını savunmak amacıyla zikrettiği mütâbi ve şâhidlerin geçtiği kaynakları da belirtir. Ancak onun bu türden kaynak belirtmeleri, söz konusu eserlerde uydurma hadis bulunmadığı düşüncesinden kaynaklanmamaktadır. Dolayısıyla bu münasebetle zikrettiği eserlerin, Suyûtî'nin nazarında söz konusu ettiğimiz türden bir değer ve konuma sahip olduğu biçiminde anlaşılmamalıdır. O, bu gibi örneklerde sadece zikrettiği hadisin geçtiği kaynağı belirtme amacı gütmektedir. Neredeyse her mütâbi ve şâhid zikrettiğinde onların tahrîc edildiği kaynakları da belirtmiştir. Dolayısıyla onun bu türden kaynak belirtmeleri -kendisinin özellikle vurgu yaptığı kaynaklardan olması dışında- yukarda zikrettiğimiz surette kaynağın değerine yapılan bir atıf olarak değerlendirmemelidir.

Bir diğer önemli husus ise Suyûtî'nin bir hadisin geçtiği eseri ileri sürerek İbnü'l-Cevzî'ye yönelttiği tenkitlerin hepsinde hadisin "makbûl"[163] olduğunu savunmamasıdır. O tenkitlerinde bazı hadislere sahih veya hasen hükmü vermiştir. Ne var ki onun İbnü'l-Cevzî'ye yönelttiği tenkitler ağırlıklı olarak hadislere uydurma hükmü verilemeyeceği yönündedir. Bir başka ifadeyle o tenkitlerinin bir çoğunda savunduğu hadislerin 'zayıf hadis' kategorisinde değerlendirilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır.[164] Dolayısıyla Suyûtî'nin makbul hadisleri *el-Mevzû'ât*'tan ayıkladığı gibi bir düşünce isabetli olmayacaktır.

---

[161] İbn Ebî Hâtim'in *et-Tefsîr* adlı eseri hakkında geniş bilgi için bkz. İsmail Cerrahoğlu, "İbn Ebî Hâtim ve Tefsiri", *Ankara ÜİFD*, 1970, c. XVIII, s. 35-45.

[162] Suyûtî, *el-Leâlî*, I, 12, 13, 24, 155, 174, 247, II, 465; Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 41; İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, I, 141, 144, 209, II, 383; Suyûtî, İbn Ebî Hâtim'in bu prensibini dile getirdikten sonra kitâbında kesinlikle uydurma hadislere yer vermediğini iddia etmiştir. (Suyûtî, *el-Leâlî*, I, 12) Hatta o, İbn Adî'nin uydurma hükmü verdiği, yalancılık ve hadis uydurmakla itham edilen Muhammed b. İshak el-Ukkâşî'nin Yecüc ve Mecüc hakkında rivayet ettiği bir hadisi, İbn Ebî Hâtim ve İbn Merdeveyh'in tahrîc ettiğine dikkat çekmiştir. bkz. Suyûtî, *el-Leâlî*, I, 173.

[163] Hadis alimlerinin terminolojisinde "makbûl hadis", delil değeri taşıyan sahih ve hasen hadisleri ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Makbûl olmayan hadisler merdûd olarak nitelendirilir. Makbûl lafzı, ravileri nitelemek amacıyla da kullanılmıştır. bkz. Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 171-182; el-Gavrî, *Mu'cemu'l-mustalahât el-hadisiyye*, s. 545

[164] Nitekim o, *el-Leâlî*'nin mukaddimesinde buna işaret etmiştir. bkz. Suyûtî, *el-Leâlî*, I, 2.

A. Hadisin *Kütüb-i sitte* Dışındaki Muteber Kaynaklarda Geçmesi

Yukarıda belirtildiği üzere Suyûtî'nin, tahrîc etmesini ileri sürerek İbnü'l-Cevzî'ye yönelttiği tenkitlerinde delil olarak sunduğu *Kütüb-i sitte* dışındaki eserler arasında *Sünen-i Dârekutnî, el-Müstedrek, Müsned-i Ahmed,*[165] Beyhakî'nin *eş-Şu'ab, es-Sünen, ed-Delail* gibi eserleri, İbn Ebî Hâtim'in *et-Tefsîr*'i, Taberanî'nin *el-Mu'cem*'leri gibi çeşitli eserler bulunmaktadır. Ancak bu eserler arasından en sık karşımıza çıkanları, Beyhakî'nin eserleri ile Hâkim'in *el-Müstedrek*'idir. Bu eserlerde bulunmasına dayanarak İbnü'l-Cevzî'ye yönelttiği tenkitler belki de onun en fazla eleştiriye açık tenkitlerini oluşturmaktadır. Hadisin *Kütüb-i sitte* dışındaki kaynaklarda geçtiğini ileri sürerek yönelttiği tenkitlere öncelik verilmesi tespitlerimizi daha net bir biçimde ortaya koymasından ileri gelmektedir. Zira bu gerekçeye istinaden savunduğu hadisler arasında uydurma ve aşırı derecede zayıf rivayetler bulunmaktadır. Ancak o, bu nitelikteki hadisleri dahi sadece mezkur eserlerde geçtiği gerekçesiyle savunmuştur.

Suyûtî'nin, geçtiği kaynağı ileri sürerek uydurma hükmü verilemeyeceğini savunduğu hadislerin en ilginç örneklerinden biri, *"Rasûlullah (s.a.v) bir gün bize cenneti anlatıyordu, tam o sırada birisi kalkıp Ya Rasullallah! Cennette şimşek çakar mı, diye sorunca O (s.a.v): Evet, canımı elinde tutana and olsun ki Osman bir köşkten öbürüne geçtiğinde cennet onun için şimşek çakar, buyurdu"* hadisidir. İbnü'l-Cevzî, râvisi Hüseyin b. Ubeydullah'tan dolayı, hadise uydurma hükmü vermiştir.[166] Suyûtî ise hadisin bu tarîkle *el-Müstedrek*'te ve Ebû Nu'aym'ın (ö. 430/1039) *Hilyetü'l-evliyâ*'sında geçtiğini ileri sürerek İbnü'l-Cevzî'ye itirazda bulunmuştur. Hâkim, hadisin "Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahih" olduğunu iddia etmiştir.[167] Ne var ki İbnü'l-Cevzî'nin de belirttiği gibi Dârekutnî (ö. 385/995) ve İbn Adî (ö. 365/975), hadisin râvisi Hüseyin b. Ubeydullah'ın hadis uydurduğunu dile getirmişler, Zehebî ve İbn Hacer de bu konuda onlarla aynı yönde görüş beyan etmişlerdir.[168] Hz. Osman'ın (r.a) şehid edilmesini konu edinen uzunca bir metne sahip başka bir hadisi daha uydurmakla itham edilmesinden onun Hz. Osman (r.a) taraftarı olduğu ve düşüncelerini

[165] *Müsned-i Ahmed*'in hadis ilmi açısından değer ve nitelikleri için bkz. Abdullah Yusuf el-Cudey', *Tahrîru ulûmi'l-hadis*, II, 866-869; Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvi*, I, 251-255.

[166] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, II, 85.

[167] Suyûtî, *el-Leâlî*, I, 316; Suyûtî, *et-Ta'akubat*, s. 330.

[168] Zehebî, *el-Muğnî*, I, 256; İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ*, I, 215; Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, II, 296; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, III, 184.

destekleyici hadisler uydurduğu kanaati hasıl olmaktadır. Suyûtî, Hüseyin b. Ubeydullah'ın açıkça yalancı olarak nitelendirilmesine ve hadis uydurmakla itham edilmesine rağmen hadisinin uydurma olmadığını savunmuştur. Üstelik itirazında Zehebî'nin (ö. 748/1347) Hâkim'e yönelttiği itirazı ve hadisin uydurma olduğu yönündeki beyanını da nakletmiştir.[169] Bu ise hadise ve râvisine yönelik tenkitleri görmemiş olabileceği yönündeki son derece uzak bir ihtimali de ortadan kaldırmaktadır. Birçok hadis münekkidinin Hüseyn b. Ubeydullah'ı açıkça hadis uydurmakla itham etmelerine, onun aşırı bir Hz. Osman (r.a) taraftarı ve hadisinin de Hz. Osman'ın faziletine dair olmasına[170] karşın Suyûtî'nin, Hâkim'in Buhârî ve Müslim'in şartlarına uyduğunu iddia ederek hadisi *el-Müstedrek*'te tahrîc etmesini İbnü'l-Cevzî'ye yönelttiği tenkide gerekçe olarak sunması pek isabetli görünmemektedir. Nitekim İbn Arrâk da Suyûtî'nin tenkidini isabetsiz bulmuş olmalı ki hadisi uydurma hadisler babında zikretmiştir.[171] İbn Adî, Zehebî, İbnü'l-Kayseranî (ö. 507/1113) ve Şevkanî (ö. 1250/1834) de hadise uydurma hükmü verenler arasında yer almışlardır.[172]

Suyûtî'nin, Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde tahrîc ettiğini ileri sürerek savunduğu hadislerden bir diğeri ise Ehl-i Beyt (a.s) ve Şîa'nın faziletine ilişkin şu hadistir: *"Ben bir ağacım, Fatıma onun dalları, Ali aşısı, Hasan ile Hüseyin meyvesi, Şia'mız yapraklarıdır, kökü ise Adn cennetindedir."* İbnü'l-Cevzî, hadisin râvisi Mîna'nın aşırı bir Şiî olduğunu ve bu hadisi uydurmakla itham edildiğini belirtmiş, Yahya b. Maîn (ö. 233/847), Dârekutnî ve İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) ona yönelik cerh ifade eden sözlerini nakletmiştir.[173] Nesâî (ö. 303/915), Ebû Zür'a (ö. 264/877), Cüzcanî gibi hadis

---

[169] Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, II, 296; Suyûtî, *el-Leâlî*, I, 316; Suyûtî, *et-Ta'akubat*, s. 330.

[170] Muhaddisler, ravinin bidatçı olmasını bir cerh unsuru olarak görmüşler, kendi düşüncesini/mezhebini destekleyen hadisler rivayet eden propagandistlerin hadislerini reddetmişlerdir. Râvinin bidati, bidat-i mükeffire (küfre düşüren bidat) türünden ise kâfir hükmünde değerlendirilir. Ancak usulcülerin cumhûru müteevvil kâfirin haberinin gereken şartları sağlaması durumunda kabul edileceği görüşündedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Irâkî, *Fethu'l-mugîs*, s. 162-163; San'ânî, *Semerâtu'n-nazar fî ilmi'l-eser*, s. 96-162; Muhammed İbrahim İşhâze, *er-Ruvât ellezîne vessekahum ez-Zehebî fî Mîzâni'l-i'tidâl*, s. 37; Fellâte, *el-Vad' fi'l-hadis*, III, 334-346; Abdullah b. Yusuf el-Cudey', *Tahrîru ulûmi'l-hadis*, s. 397-411; el-Gavrî, *Mu'cemu elfâzi'l-cerh ve't-ta'dîl*, s. 162; el-Gavrî, *Mu'cemu'l-mustalahât el-hadisiyye*, s. 132-133.

[171] İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a* , I, 349.

[172] İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 239; İbnü'l-Kayseranî, *Zehiratu'l-huffaz*, V, 2551 (no: 5931); Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, II, 296; Şevkânî, *el-Fevaidu'l-mecmû'a*, s. 341.

[173] Yahya b. Ma'în "sika değil", Dârekutnî "metrûk", İbn Hibbân ise "itibar amacı dışında ondan hadis rivayet etmek haramdır" sözleriyle onu cerh etmiştir. İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, II, 234-235.

münekkitleri de onu cerh etmişlerdir. Ebû Hâtim (ö. 277/890) ise açıkça "yalan söylerdi" diyerek onun hakkında en ağır cerh ifadesini kullanmıştır. Cüzcanî (ö. 543/1148), "imamlar mezhebindeki bozukluk sebebiyle onun hadislerini reddettiler" demiştir. İbn Adî ise rivayetlerinden aşırı bir "Şiî"[174] olduğunun anlaşıldığını belirtmiştir.[175] Kaynaklardaki bilgilerden Mîna'nın yergiyi hak edecek derecede Şiîlik temayülü taşıdığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Ukaylî (ö. 322/933), Abdurrezzak'ın (ö. 211/826) babası Hemmam b. Nafi'nin Mîna'dan rivayetlerinin bulunduğunu -ki bu hadis de onlardandır- ve bu rivayetlerin hepsinin yalnızca onun tarikinden nakledildiğini ifade etmiştir. Mîna hadisi iki farklı tarîkten -Hasan b. Ali ve İshak b. İbrahim- rivayet edilmiştir. Her iki tarîkin medarı ise Abdurrezzak'tır. Abdurrezzak'ın râvilerinden Hasan b. Ali'yi Zehebî kezzâb olarak nitelemiş,[176] bu hadisi de onun uydurmuş olabileceği yönündeki kanaatini dile getirmiştir.[177] İshak b. İbrahîm tarîkini ise Hâkim, *el-Müstedrek*'te tahrîc etmiştir. O, hadisin metninin "şaz"[178], İshak'ın "sadûk"[179], Abdurrezzak, babası ve dedesinin sika olduklarını dile getirmiş, Mîna'nın ise Rasûlullah'ı (s.a.v) görüp hadis işittiğini iddia etmiştir. Hadisin bir diğer râvisi Muhammed b. Hayyûye hakkında bir değerlendirmede bulunmamıştır.[180] Zehebî ise Muhammed b. Hayuye'nin "müttehem", dolayısıyla bu hadisi uyduran kişi

[174] Erken dönem hadis alimleri, Şiî kavramını Hz. Ali'yi (a.s) Hz. Osman'dan (r.a) üstün gören, fitne olaylarında Hz. Ali'nin (r.h) haklı, karşıtlarının hatalı olduğunu düşünen kişileri nitelemek amacıyla kullanmışlardır. Aslında bu anlamdaki Şiîlik, Ehl-i Sünnete mensup bir grup alimin görüşüdür. Geç dönem alimlerinin terminolojisindeki Şiî kavramı, erken dönem muhaddislerinin terminolojisindeki "Ğâlî, Râfızî" kavramına karşılık gelmektedir. bkz. el-Gavrî, *Mu'cemu'l-mustalahât el-hadisiyye*, s. 163.

[175] Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXIX, 246; Zehebî, *el-Muğnî*, II, 344. Yahya b. Ma'în'in onu kastederek sarf ettiği "o kim ki Sahabe hakkında konuşacakmış" sözü de onun aşırı bir Şiî olduğunu destekleyen bir bilgidir.

[176] Zehebî, *el-Muğnî*, I, 243.

[177] Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, VI, 582.

[178] Makbûl râvinin kendisinden daha makbûl bir râviye muhâlefet ederek naklettiği hadise "şâz" denir. bkz. el-Gavrî, *Mu'cemu'l-mustalahât el-hadisiyye*, s. 163.

[179] "Sadûk", güvenilir ravileri nitelemek için kullanılan bir tadil lafzıdır. Güvenilir olmakla birlikte bu lafızla nitelenen râvinin zaptında/hafızasında hafif bir zayıflık bulunmaktadır. Ancak İbn Ma'în ve Ebû Zür'a, sadûk lafzını yaygın kullanımdan farklı olarak tazîf amaçlı kullanmışlardır. Bu lafzı, İbn Ebî Hâtim ve İbnu's-Salâh tadil lafızlarının ikinci, Zehebî ve Irâkî üçüncü, İbn Hacer dördüncü, Sehâvî ise altıncı kategorisinde değerlendirmiştir. bkz. Irâkî, *Fethu'l-mugîs*, s. 172; Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 151-162; el-Gavrî, *Mu'cemu elfâzi'l-cerh ve't-ta'dîl*, s. 34-36, 39-41, 45-47, 50-53, 57-59, 62-65, 106-110; el-Gavrî, *Mu'cemu'l-mustalahât el-hadisiyye*, s. 323-326.

[180] Suyûtî, *el-Leâlî*, I, 406.

olabileceğini, Mîna'nın ise sahabî değil "sakıt"[181] bir tabiî olduğunu ifade etmiştir.[182] Hadis, Mîna tarîki dışında bir de Cabir tarîkinden rivayet edilmiştir. Ancak bu tarîkinde yer alan Osman b. Abdullah'ı, İbn Hibbân, İbn Adî ve Zehebî, hadis uydurmakla itham etmişlerdir.[183] İbnü'l-Cevzî, Osman b. Abdullah'ın bu hadisin isnâd ve metninde değişiklik yaparak rivayet ettiğini belirtmiştir. Osman b. Abdullah'ın kaynaklarda geçen Ehl-i Beyt (a.s) hakkındaki uydurma ve zayıf rivayetlerinden aşırı bir Şiî olduğu ve mezhebi lehine hadis uydurduğu anlaşılmaktadır. Bu durum İbnü'l-Cevzî'nin onun hakkındaki tespitini haklı çıkarır niteliktedir. Sonuç olarak hadisin her üç tarîkinde de yalancı, uydurmacı ve müttehem râviler bulunmaktadır. Tüm bunlara metninin nekaret taşıması, Şia'yı destekleyici anlam içermesi ve râvilerinin de aşırı Şiî olması eklenince uydurma hükmü vermek gayet isabetli görünmektedir.[184] Böylesi bir isnâd ve metne sahip bir hadisin sadece *el-Müstedrek*'te tahrîc edilmesini ileri sürerek savunmak ise hadis usûlü kaidelerince pek isabetli görünmemektedir. Üstelik Hâkim birçok âlim tarafından mütesahil olarak nitelendirilmiştir.[185]

Suyûtî, Beyhakî'nin *Şu'abu'l-îmân*'da tahrîc edip tazîf etmesini ileri sürerek *"Her kim annesinin gözlerinin ortasından öperse bu onun için cehennemden koruyan bir perde olur"* hadisine uydurma hükmü verilemeyeceğini savunmuştur.[186] İbnü'l-Cevzî, hadisi *el-Mevzû'ât*'ta zikrettikten sonra İbn Adî ve Abdurrahman b. Mehdi'nin (ö. 198/813) hadise yönelik tenkitlerini nakletmiştir.[187] Suyûtî, Ebû Mukatil es-

[181] "Sâkıt" veya "sâkıtu'l-hadis", ağır cerh lafızlarındandır. Bu lafızla nitelenen râvinin hadisi delil değeri taşımadığı gibi itibar amacıyla da kullanılmaz. Söz konusu lafzı, İbn Ebî Hâtim ve İbn Salâh cerh lafızlarının birinci kategorisinde, Irâkî ve Suyûtî ikinci, Zehebî ve Sehâvî üçüncü kategorisinde değerlendirmişlerdir. bkz. el-Gavrî, *Mu'cemu elfâzi'l-cerh ve't-ta'dîl*, s. 102-103; el-Gavrî, *Mu'cemu'l-mustalahât el-hadisiyye*, s. 278.

[182] İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 110; Şevkânî, *el-Fevaidu'l-mecmû'a*, s. 380.

[183] İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ*, II, 170; Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl* , V, 54; İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, I, 84.

[184] Râfizîlerin ileri gelenlerinden Ebû Cafer et-Tûsî (ö. 460/1067) hadisi iki farklı tarîkten Abdurrezzâk > Hemmâm > Nafi > Mînâ isnâdıyla *el-Emâlî*'sinde tahrîc etmiştir. (Ebû Cafer et-Tûsî, *el-Emâlî*, s. 38, 874) Her iki tarîkte de ağır biçimde cerh edilen ve yalancı diye nitelenen Şiî râvi Mîna bulunmaktadır. Tarîklerden birinde -Abdurrezak'ın râvisi- hadis uyduran Şiî râvi el-Hasen b. Alî b. Îsâ yer almaktadır. bkz. Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, II, 254.

[185] İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, s. 22; Tarık b. İvadullah, *Lügatu'l-muhaddis el-kübrâ*, s. 110.

[186] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 245; Suyûtî, *el-Leâlî*, II, 295; İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, II, 296.

[187] İbn Adî, hadisin isnâd ve metin bakımından münker olduğunu, râvisi Ebû Mukatil es-Semerkandî'nin rivayetlerine itimad edilemeyeceğini ifade etmiştir. Abdurrahman b. Mehdi ise "ondan hadis rivayet etmek haramdır" sözleriyle Ebû Mukatil'i ağır biçimde cerh etmiştir. bkz. İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 296; İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, III, 285.

Semerkandî veya diğer râvilerinin durumlarına değinmemiştir. Hadisin İbnü'l-Cevzî tarafından tenkit edilen râvisi Ebû Mukatil, birçok hadis otoritesinin ağır biçimde cerhine uğramıştır.[188] Vekî b. el-Cerrâh (ö. 197/812), Cüzcanî ve Süleymanî[189] (ö. 404/1014) onu yalancılık ve hadis uydurmakla itham etmişlerdir.[190] Hadisin yalancılıkla nitelendirilen bir diğer râvisi ise Halef b. Yahya'dır. Halef, bu hadisi Ebû Mukatil'den rivayet eden kişidir. Kaynaklar Ebû Hâtim'in onu yalancı olarak nitelediğini nakleder.[191] Hadisin cerhe uğrayan üçüncü râvisi ise Abdulaziz b. Ebî Ravvâd'dır. O, *Sünen-i Erbaa* râvilerindendir. Birçok âlim, onu Mürciî ancak salih ve abid birisi olarak nitelemiştir.[192] İbn Hibbân, onu uydurma bir hadis nüshası nakletmekle itham etmiş, ancak Zehebî, onun bu iddiasını reddetmiştir.[193] Zehebî, Abdulazîz'i "sâlihu'l-hadis",[194] başka bir defasında ise "sika"[195] olarak nitelemiştir.[196] Aralarında Yahya el-Kattan (ö. 198/813), Yahya b. Maîn, Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve Ebû Hâtim'in de bulunduğu birçok muhaddis onu tevsik etmişlerdir.[197]

İsnadında yalancı olarak nitelendirilen iki râvi birden bulunmasına ve herhangi bir mütâbi veya şâhidinin olmamasına rağmen Suyûtî, hadisin uydurma olmadığını

---

[188] Kuteybe b. Saîd, "ne konuştuğundan haberi yoktur" diyerek onu cerh ederken Abdurrahman b. Mehdi, "her kim annesinin kabrini ziyaret ederse bir umre sevabına nail olur" hadisini rivayet etmesinden ötürü onu yalancı olarak nitelemiş ve "vallahi onun hadislerini rivayet etmek haramdır" demiştir. bkz. İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, I, 313; İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkin*, I, 221; Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, II, 318.

[189] Ahmed b. Ali b. Amr es-Süleymanî, hicrî beşinci yüzyıl hadis alimlerindendir. Zehebî, onu "imam, hafız ve Maveraünnehr'in muhaddisi" diye nitelemiştir. bkz. Zehebî, *Siyeru a'lami'n-nübelâ*, XVII, 200; Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, III, 1036; Safedî, el-*Vâfî bi'l-vefeyât*, VII, 142.

[190] İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, I, 313; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 294; Hâkim, *el-Medhal ila's-sahîh*, I, 159; Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, II, 319. İbn Tahman ise "onun ibadetinden başka bir şeyine itibar edilmez" sözleriyle rivayetleri itibara alınmaz biri olarak nitelemiştir.

[191] İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ*, I, 256; Zehebî, *el-Muğnî*, 310.

[192] Cüzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s.261.

[193] İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, II, 119; Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, IV, 364.

[194] "Sâlihu'l-hadis" tadil lafzıdır. Hadisleri itibar amacıyla yazılır. İbn Ebî Hâtim, Zehebî ve Irâkî'ye göre tadil lafızlarının dördüncü kategorisinde, İbn Hacer ve Sehâvî'ye göre beşinci kategoride yer almaktadır. bkz. el-Gavrî, *Mu'cemu elfâzi'l-cerh ve't-ta'dîl*, s. 106; el-Gavrî, *Mu'cemu'l-mustalahât el-hadisiyye*, s. 311.

[195] "Sika" tadil lafızlarındandır. Bu lafızla nitelenen râvinin hadisiyle amel edilir/delil değeri taşır. İbn Ebî Hâtim ve İbnu's-Salâh tadil lafızlarının birinci kategorisinde, Zehebî ve Irâkî ikinci, İbn Hacer üçüncü, Sehâvî dördüncü kategoride değerlendirmiştir. el-Gavrî, *Mu'cemu elfâzi'l-cerh ve't-ta'dîl*, s. 83-84; el-Gavrî, *Mu'cemu'l-mustalahât el-hadisiyye*, s.184.

[196] Zehebî, *el-Kaşif*, I, 655; Zehebî, *el-Muğnî*, 562.

[197] İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-tadil*, V, 394; İbnü'l-Cüneyd, *es-Sualat*, s. 425; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XVI, 138; Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, IV, 364; Zehebî, *et-Tezhîb*, VI, 105.

savunmak için sadece Beyhakî'nin *Şu'abu'l-iman*'da tahrîc etmesini ve zayıf hükmü vermesini gerekçe göstermiştir. Bu ise hadisin mevzu olduğu iddiasını nakzetmek için yeterli bir argüman değildir. Öte yandan İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevzû'ât*'ına almasına rağmen hadisi, *el-Birr ve's-sıla* adlı eserinde nasihat ve vaaz amaçlı zikretmiş olması tenakuz teşkil etmektedir.[198]

Yukarda geçen hadisler, Suyûtî'nin sadece adı geçen kaynaklarda tahrîc edilmesini ileri sürerek İbnü'l-Cevzî'yi eleştirdiği ve uydurma hükmü verilemeyeceğini savunduğu hadislere örnek teşkil etmektedir. Bu örneklerden de gözlemlendiği üzere o, bazı hadislerin uydurma olmadığını savunurken sadece geçtiği kaynağı hatırlatarak İbnü'l-Cevzî'ye tenkitler yöneltmiştir. Kimi zaman da aynı hadisi savunurken hem geçtiği kaynağı hatırlatma, hem de mütâbi ve şâhid ile destekleme veya tenkit konusu edilen râvilerini tezkiye etme ya da başka âlimlerin tenkitlerini alıntılama suretiyle eleştiride bulunmuştur. Ancak yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı üzere Suyûtî'ye göre bir hadisin adı geçen eserlerde yer alması o hadise uydurma hükmü verilemeyeceği hususunda tek başına yeterli bir argüman ve engeldir. *Kütüb-i sitte* veya onun dikkat çektiği eserlerde geçtiğini ileri sürdükten sonra değindiği diğer gerekçeler aslında itirazını destekleyici yan unsurlardır. Dolayısıyla aşağıda zikredilecek olan örnekler incelenirken bu husus göz önünde bulundurulmalıdır.

Örneğin İbnü'l-Cevzî'nin râvileri ve metni hakkındaki tenkitlerini naklettikten sonra uydurma hükmü verdiği[199] *"Allah, Adem'i yaratmazdan bin yıl önce Taha ve Yasin surelerini okudu..."* hadisininin uydurma olmadığını savunurken Suyûtî öncelikle Yahya b. Main'in, hadisin râvisi İbrahim b. Muhacir hakkındaki tevsik ifade eden sözünü nakletmiş,[200] daha sonra da hadisi Darimî'nin (ö. 280/893) *Müsned*'de, İbn Huzeyme'nin (ö. 311/923) *et-Tevhid*'de, Beyhakî'nin *Şu'abu'l-îmân*'da "tahrîc ettiğine" vurgu yapmıştır. Ardından "Beyhakî, eserlerinde uydurma olduğunu bildiği hiçbir

[198] İbnü'l-Cevzî, *el-Birr ve's-sıla*, s. 67.

[199] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, I, 156-157. İbrahîm b. Muhacir, "zayıf", "münkeru'l-hadis", "leyse bihi be's" diye nitelendirilmiştir (Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, I, 194). Ömer b. Hafs ise "metrûk", "leyse bi sika", "leyse bi şey" diye nitelendirilerek cerh edilmiştir (Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, V, 227). İbn Hibbân, İbrahim'i "münkeru'l-hadis cidden" sözleriyle cerh etmiş ve "metninin" uydurma olduğunu ifade etmiştir. bkz: İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, I, 105; İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, I, 157.

[200] İbnü'l-Kayseranî'den başka İbrahim b. Muhacir'i yalancı olarak niteleyen birine rastlamış değiliz. bkz. İbnü'l-Kayseranî, *Marifetu't-tezkira*, s. 108.

hadise yer vermemiştir, Darimi'nin *Müsned*'i ise bir grup âlim tarafından *es-Sahih* diye nitelendirilmiştir" sözleriyle mezkur kaynakların değerine atıfta bulunmuş, hadisin bu kaynaklarda geçiyor olmasının altını kalınca çizmiştir.[201] Suyûtî'nin nakline göre İbn Hacer de İbn Hibbân ve İbnü'l-Cevzî'yi eleştirmiş, Ömer b. Hafs'ın hadis uydurmakla itham edilmediğini, İbrahim b. Muhacir'in ise makbul bir râvi olduğunu belirtmiştir.[202] Ayrıca Suyûtî, hadisin *Müsnedu'l-firdevs*'te Enes (r.a) tarîkinden de rivayet edildiğine dikkat çekmiştir.[203] Mülahaza edileceği üzere Suyûtî hadise uydurma hükmü verilemeyeceğini savunurken hem kaynak hatırlatması yapmış/geçtiği esere dikkat çekmiş hem de râvi tezkiyesi yaparak ve şâhid zikrederek itirazını desteklemiştir. Ancak hadisin Beyhakî ve Dârimî'nin eserinde geçmesi onun nazarında aslında yeterli bir argümandır.

B. Hadisin *Kütüb-i sitte*'de Geçmesi

Suyûtî'nin tahrîc itirazlarının önemli bir kısmını *Kütüb-i sitte* hadisleri oluşturmaktadır. Ona göre İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevzû'ât*'ında seksen bir adet *Kütüb-i sitte* hadisi bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi Hammad b. Şakir en-Nesefî/en-Nesevî (ö. 311/923)[204] rivayetinde bulunan *Sahîh-i Buhârî*, bir tanesi de *Sahîh-i Müslim* hadisidir.[205] O, bir çok hadisi özellikle *Sünen-i Tirmizî*,[206] *Sünen-i İbn Mâce* ve *Sünen-i*

---

[201] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 25; İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, I, 139.

[202] Suyûtî, *el-Leâlî*, I, 10.

[203] Suyûtî, *et-Taakubat*, 25.

[204] Hammâd b. Şâkir, Buhârî'nin *es-Sahîh*'ini rivâyet eden talebelerindendir. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*'nin mukaddimesinde onu Nesâ kasabasına nispetle "en-Nesevî" diye nitelemiştir. Ancak el-Mustağfirî (ö. 432), Sem'ânî (ö. 562), İbn Nukta (ö. 629), Mizzî, Zehebî, Safedî (ö. 764), İbn Tağriberdî (ö. 874) ve Sıddık Hasan Hân onu Nesef kasabasına nispetle "en-Nesefî" diye nitelemişlerdir. Kevserî ve Alî el-Halebî doğrusunun en-Nesefî olduğunu belirtmişlerdir. bkz. İbn Nukta, *Kitâbu't-Takyîd*, I, 314; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXII, 586; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, XV, 5; Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, II, 634; İbn Nâsıruddîn ed-Dımaşkî, *Mecmû fîhi resâil*, s. 309; Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, XIII, 94; İbn Tağriberdî, *en-Nucûmu'z-zâhira*, III, 209; Sem'ânî, el-Ensâb, III, 43; Hâzimî, *Şurûtu'l-eimmeti's-sitte* (*Selâsu resâil* içinde), s. 172 dp. 1; Sıddık Hasan Hân, *el-Hıtta fî zikri'l-Kütübi's-sitte*, s. 310-311 ve dp. 1; İmdâdulhak, *Hidâyetü's-sârî ilâ dirâseti Sahîhi'l-Buhârî*, II, 127.

[205] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 22-23; Suyûtî, *el-Bahr ellezî zehar*, II, 646-647. İbn Hacer, *el-Mevzû'ât*'ta *Sahihayn*'dan sadece bir hadis bulunduğunu belirtmiştir. O hadis, ilerde zikredeceğimiz *Sahih-i Müslim* hadisidir. Ancak Suyûtî, *Sahih-i Buhârî*'nin Hammad b. Şakir en-Nesefî rivayetindeki bir hadisin *el-Mevzû'ât*'ta yer aldığını iddia etmiştir.

[206] Uydurma olarak nitelenen bazı *Sünen-i Tirmizî* hadisleri için bkz. Cemal Sofuoğlu, "Zayıf ve Mevzû Hadisler Açısından Tirmizî'nin *Sünen*'i Üzerine Bir İnceleme", *DEÜİFD*, sayı: VI, İzmir, 1989, s. 43-87.

Ebî Davud'da tahrîc edilmiş olması hasebiyle savunmuştur.[207] Bu altı temel hadis kaynağı arasından İbnü'l-Cevzî'nin uydurma hükmünden en çok nasibini alan eser İbn Mâce'nin *Sünen*'idir.[208] O, sadece yalancı ve uydurmacı râvilerin tarîkinden nakledilen bazı hadisleri dahi sırf *Sünen-i İbn Mace* veya diğer sünenlerde yer aldığını ileri sürerek savunmuştur. Oysaki hadis usûlü kaidelerince bu pek isabetli bir tutum değildir. Bununla birlikte *Kütüb-i sitte*'de geçtiğini ileri sürerek yönelttiği tenkitlerinde bazen hadisin mütâbi ve şâhitlerini zikrederek, ravîsini tezkiye ederek itirazlarını desteklemiştir. Ancak bu gerekçeler daha önce de vurguladığımız üzere aslında itirazını destekleyici birer yan unsurdan ibarettir. Ona göre hadisin *Kütüb-i sitte* kaynaklarından herhangi birinde geçmesi İbnü'l-Cevzî'ye itiraz etmek için yeterli bir gerekçedir. Dolayısıyla aşağıda zikredilen örneklerde de bu husus dikkate alınmalıdır.

Mesela İbnü'l-Cevzî, *"Allah (c.c), İbrahim'i (s.a.v) halil edindiği gibi beni de halil edindi. Cennette İbrahîm'in (s.a.v) köşkü ile benim köşküm birbirinin yamacındadır. Abbas ise bizim aramızdadır, iki halilin ortasında bir mümindir"*[209] hadisinin isnâdında metrûk râvi Abdulvehhab b. Dahhak'ın bulunduğunu, Ahmed b. Muaviye'nin de bu hadisi ondan çalıp rivayet ettiğini ifade etmiştir.[210] Suyûtî ise hadisin İbn Mâce tarafından tahrîc edildiği gerekçesine dayanarak İbnü'l-Cevzî'yi tenkit etmiştir.[211] *el-Leâlî*'de ise İbn Mâce'nin tahrîc etmiş olmasına ilaveten Hâkim'in *et-Târîh*'inde başka bir tarîkten rivayet ettiğine de dikkat çekmiştir. Hadis âlimlerinin tamamı, Abdulvehhab'ı ağır biçimde cerh etmiştir. Ebû Davud, Ebû Nuaym ve Hâkim Abdulvehhab'ı hadis uydurmakla itham ederken Ebû Hâtim, Salih Cezera (ö. 293/905)

---

[207] *Sünen-i Erbaa* hakkında bkz. Abdülhayy el-Leknevî, "Sünen-i Erba'a ve Bazı Hadis Kitaplarında Yer Alan Hadislerin Durumu" (çev: Mustafa Karataş), *Kur'an Mesajı: İlmi Araştırmalar Dergisi*, 1999, c. II, sayı: 19,20,21, s. 170-190.

[208] *Sünen-i İbn Mâce*'ye ilişkin geniş bilgi bkz. Osman Güner, "İbn Mâce'nin Süneni ve Kütüb-i Sitte'deki Yeri", *OMÜİFD*, 1996, sayı: 8, s. 191-209. Ayrıca Sünen-i İbn Mâce'deki uydurma hadisler için bkz. Namig Abuzerov, *İbn Mâce'nin Zevâid Rivâyetlerinin Hadis Metodolojisi Açısından Değerlendirilmesi* (doktora tezi), s. 157-190, İstanbul, 2005.

[209] İbn Mâce, *es-Sünen*, Fadâilu ashâbi Rasûlillâh, 141.

[210] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, II, 277-278.

[211] Suyûtî, *et-Ta'akkubât,* s. 348-349; Suyûtî, *el-Leâlî*, I, 430; Suyûtî, *Câmiu'l-ehâdîs*, II, 253. Musa Erkaya, Suyûtî'nin hadise "sahih" hükmü verdiğini iddia etmiş, *el-Leâlî* ile *et-Ta'akkubât*'ı kaynak göstermiştir. Araştırmamız sonucu Erkaya'nın iddiasının aksine Suyûtî'nin hadise sahih, hasen veya zayıf hükmü vermediği, sadece uydurma hükmü verilemeyeceği hususunda İbnü'l-Cevzî'ye itiraz ettiği tespit edilmiştir. bkz. Musa Erkaya, *İbn Mâce'nin Hadis Kültüründeki Yeri* (doktora tezi), Ankara, 2004.

ve Zehebî onu yalancı olarak nitelemişlerdir. Nesâî, Ukaylî (ö. 322/933), Dârekutnî, Beyhakî, İbn Hacer ise onu metrûk olarak nitelemişlerdir.[212] İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde yer verdiği hadisin râvisinin durumu böyledir. Bundan dolayı Fellate, Suyûtî'nin itirazını büyük bir taaccüple karşılamış, râvisi bu derece mecrûh bir hadisi savunmak için sadece *Sünen-i İbn Mâce*'de geçtiğini ileri sürmesinden dolayı onu eleştirmiştir.[213] *el-Leâlî*'de "başka bir tarîki daha var" dediği hadisin metni ise Hz. Abbas'ın (r.a) değil Hz. Ali'nin (a.s) menakıbına ilişkindir.[214] Üstelik isnâdındaki iki râvi de meçhûldür.[215] Dolayısıyla Fellate'nin de ifade ettiği gibi mütâbi veya şâhid olarak değerlendirilmeye uygun değildir.[216] Öte yandan Ukaylî, İbn Teymiyye, Zehebî, Bûsirî (ö. 840/1436), Şevkanî, Sindî (ö. 1138/1725), Muhammed en-Nu'manî (ö. 1420/1999) ve Elbânî de söz konusu hadise uydurma hükmü vermişlerdir.[217]

İbnü'l-Cevzî, yalancılık ve hadis uydurmakla itham edilen râvisi Muhammed b. Ziyad'dan ötürü "*Rasûlullah'a (s.a.v) bir adamın cenazesini getirdiler ama namazını kıldırmadı. Bunun üzerine "Ya Rasûlullah! Bugüne kadar kimsenin cenaze namazını kıldırmadığına şâhid olmadık" dediler. O (s.a.v) da "o Osman'a kin tutuyordu Allah da ona kin tuttu", dedi"*[218] hadisine uydurma hükmü vermiştir.[219] Suyûtî ise "bunu Tirmizi *es-Sünen*'de tahrîc edip zayıf hükmü vermiştir" diyerek İbnü'l-Cevzî'ye itiraz etmiştir.[220] O, *el-Leâlî*'de de aynı gerekçeyle itirazda bulunduktan sonra Muhammed b. Ziyad'ın kimliği hakkındaki karışıklığa değinmiştir. Ona göre söz konusu râvi, Meymûn b. Mihrân'ın râvisi Muhammed b. Ziyad el-Yeşkurî el-Meymûnî'dir.[221] İbn Adî, onu

---

[212] Nesâî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, s. 163; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XVIII, 494; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 637; Zehebî, *Divanu'd-du'afâ*, s.262; Zehebî, *el-Muğnî*, I, 584; Zehebî, *Siyeru a'lam'in-nübela*, II, 92; İbn Zureyk, *Men tekelleme fîhi'd-Dârekutnî fi's-Sunen*, s.84; İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, II, 157. Öte yandan Buhârî, "tuhaf rivayetleri var", İbn Hibbân ise "hadis çalar" diyerek onu cerh etmişlerdir.

[213] Fellâte, *el-Vad' fi'l-hadis*, II, 383.

[214] Suyûtî, *el-Leâlî*, I, 431; San'ânî, *er-Ravdatu'n-nediyye fi şerhi't-Tuhfeti'l-aleviyye*, s. 361.

[215] İbnü'l-Cevzî, *el-İlelu'l-mutenahiye*, s. 450; Fellâte, *el-Vad' fi'l-hadis*, II, 384.

[216] Fellate, *el-Vad' fi'l-hadis*, II, 384.

[217] Ukaylî, *ed-Du'afâ*, III, 831; İbn Teymiyye, *Mecmûatu'l-fetâvâ*, X, 121; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, II, 92; Şevkânî, *el-Fevâid*, s. 402; Fellâte, *el-Vad' fi'l-hadis*, II, 384; Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-daîfe*, VII, 33. Nureddin Boyacılar, muhaddislerin görüşlerini nakletmesine rağmen hadis hakkında kendi görüşünü belirtmemiştir. bkz. İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, II, 277, dp. 3.

[218] Tirmizî, *es-Sünen*, Menâkıb, 3709.

[219] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, II, 83-84.

[220] Suyûtî, *et-Ta'akkubât,* s. 327; İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, I, 375.

[221] Suyûtî, *el-Leâlî*, I, 316.

Muhammed b. Ziyad el-Kuraşî olarak isimlendirmiş, mezkur hadisi biyografisinde isnâdıyla birlikte zikrettikten sonra, sadece bu hadisi rivayet ettiğini ve meçhûl olduğunu dile getirmiştir.[222] Zehebî de onu "el-Kuraşî" olarak nisbelendirmiş, kendisinin meçhûl ve hadisin de mevzu olduğunu ifade etmiştir.[223] İbn Hacer, onun Muhammed b. Ziyad el-Yeşkurî et-Tahhân el-Meymûnî olduğunu savunmuş ve "yalancılıkla itham edildiğini" ve Tirmizî'nin onun hadisini tahrîc ettiğini ifade etmiştir.[224] Keza İbn Ebî Hâtim de hadisin râvisinin el-Yeşkurî olduğu yönünde beyanda bulunmuştur.[225] Mizzî de onun aynı kişi olduğunu belirtmiştir.[226] Buhârî ise hadis uydurmakla itham edildiğini ifade etmiştir.[227] İbn Hibbân onu "el-Cezerî el-Yeşkurî el-Hanefî" nisbeleriyle kaydettikten sonra hadis uydurduğunu belirtmiş, ardından da sözkonusu hadisini zikretmiştir.[228] Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn, Amr b. Ali, Ebû Zür'a, Nesâî ve Cüzcanî de onu yalancılık ve hadis uydurmakla itham etmişlerdir. Buhârî "metrûk",[229] Ali b. el-Medînî ile Tirmizi ise "daîf cidden"[230] sözleriyle onu ağır biçimde cerh etmişlerdir.[231] Dârekutnî onu el-Cezerî nibesiyle zikrettikten sonra Meymûn b. Mihran'ın râvisi olduğunu ve İbn Aclan'dan mezkur hadisi rivayet ettiğini belirtmiştir. Ancak yine onun nakline göre mezkur hadisin râvisi Meymûn'un arkadaşı değil, el-Kâfûrî nisbeli Muhammed b. Ziyad'dır ve Osman b.

[222] İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 302.
[223] Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, VI, 155.
[224] İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 144.
[225] İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 258.
[226] Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXV, 223.
[227] Buhârî, *et-Tarîhu'l-kebîr*, I, 83. Buhârî onun ismini Muhammed b. Ziyad el-Yeşkurî el-Cezerî olarak kaydedip Meymûn b. Mihran'ın râvisi olduğunu belirtmiştir. Meymûn b. Mehran (ö.116-118) Kufe asıllıdır, el-Cezerî el-Rakkî el-Esedî olarak nisbelendirilmiştir.
[228] İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, II, 259.
[229] "Metrûk" ağır cerh lafızlarındandır. Bu lafızla nitelendirilen râvinin hadisleri delil değeri taşımadığı gibi itibar amacıyla da kullanılmaz. İbn Ebî Hâtim ve İbnu's-Salâh'ın taksimine göre cerh lafızlarının birinci kategorisinde, Irâkî'ye göre ikinci, Zehebî ve İbn Hacer'e göre üçüncü kategoride yer alamaktadır. bkz. el-Gavrî, *Mu'cemu elfâzi'l-cerh ve't-ta'dîl*, s. 162; el-Gavrî, *Mu'cemu'l-mustalahât el-hadisiyye*, s. 469-470.
[230] "Daîfun cidden" ağır cerh lafızlarındandır. Bu lafızla nitelendirilen râvinin hadisi delil değeri taşımadığı gibi itibar amacıyla da kullanılmaz. Irâkî ve Suyûtî'nin taksimine göre üçüncü kategoride, Zehebî ve Sehâvî'ye göre dördüncü kategoride yer alır. el-Gavrî, *Mu'cemu elfâzi'l-cerh ve't-ta'dîl*, s. 113; el-Gavrî, *Mu'cemu'l-mustalahât el-hadisiyye*, s. 338.
[231] Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXV, 222; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, s. 154; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 565.

Züfer'den başka râvisi bulunmamaktadır.[232] Bununla birlikte Tirmizî'nin sözkonusu râviyi Meymûn'un arkadaşı olarak ve ağır cerh ifade eden "daîfun cidden" sözüyle nitelemesinden, zikri geçen birçok muhaddisin açıklamalarından ve İbn Asakir'in rivayetinden onun kuvvetle muhtemel "vaddâ'"[233] ve "kezzâb"[234] diye nitelenen Muhammed b. Ziyad el-Yeşkurî el-Meymûnî et-Tahhan olduğu anlaşılmaktadır. Suyûtî de bu görüşü tercih etmiş olmasına rağmen yine de İbnü'l-Cevzî'ye itiraz etmiştir. İsnâdında hadis uydurmakla ve yalancılıkla itham edilen bir râvi bulunmasına ve metninin başka bir tarikten nakledilmemesine karşın hadisi sadece *Sünen-i Tirmizî*'de geçmesine dayanaraktan savunmak sağlıklı görünmemektedir. Nitekim Zehebî, Fettenî ve Elbânî de hadise uydurma hükmü vermiştir.[235] Şevkânî ve İbn Arrâk ise görüş beyan etmeksizin Suyûtî ve Zehebî'nin görüşlerini nakletmişlerdir.[236] Nureddin Boyacılar, hadisi Tirmizî'nin *Sünen*'de tahrîc ettiğine ve Muhammed b. Ziyâd'ın "kezzâb" olduğuna dikkat çekmiş ancak açıkça uydurma olduğunu belirtmemiştir. İsnadında yalancı bir râvinin bulunması, başka bir tarikten metninin nakledilmemiş olması ve birçok hadis münekkidinin İbnü'l-Cevzî'yi desteklemiş olması nedeniyle hadise uydurma hükmü vermenin isabetli bir yargı olacağı söylenebilir.

Suyûtî'nin *Sünen-i Ebû Dâvud*'da geçtiğini ileri sürerek savunduğu hadislerden biri şudur: "*Eti bıçakla keserek yemeyin. Çünkü bu acemlerin adetidir.*"[237] İbnü'l-Cevzî'nin söz konusu hadisi *el-Mevzû'ât*'ına alma gerekçesi Ahmed b. Hanbel'in hadis hakkındaki "sahih değil, Rasûlullah (s.a.v) koyun etini bıçakla keserek yerdi" sözü ve ravilerinden Ebû Ma'şer'in cerh edilmesidir.[238] Suyûtî ise hadisin *Sünen-i Ebû*

---

[232] Dârekutnî, *et-Ta'likât ale'l-Mecrûhîn*, s. 233.

[233] "Vaddâ", en ağır cerh lafızlarındandır. Râvinin kasıtlı olarak hadis uydurduğunu ifade eder. Zehebî ve Irâkî'nin taksimine göre birinci kategoride, Sehâvî'ye göre ikinci kategoride yer alır. bkz. el-Gavrî, *Mu'cemu elfâzi'l-cerh ve't-ta'dîl*, s. 179; el-Gavrî, *Mu'cemu'l-mustalahât el-hadisiyye*, s. 592.

[234] "Kezzâb", en ağır cerh lafızlarındandır. Genelde râvinin hadis uydurduğunu ifade etmek amacıyla kullanılır. Hadisleri ihticâc veya itibar amacıyla kullanılmaz. İbn Ebî Hâtim, İbnu's-Salâh, Zehebî, Irâkî ve Suyûtî'nin taksimine göre cerh lafızlarının birinci kategorisinde, Sehâvî'nin taksimine göre ikinci kategorde yer alır. el-Gavrî, *Mu'cemu elfâzi'l-cerh ve't-ta'dîl*, s. 137-138; el-Gavrî, *Mu'cemu'l-mustalahât el-hadisiyye*, s. 430-431.

[235] Şevkânî, *el-Fevâidü'l-mecmûa*, s. 340; Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-daîfe*, IV, 438; Muhammed Şevmân er-Ramlî, *Ehâdîsu's-Sünen el-erbaa el-mevzû'a*, s. 32.

[236] İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, I, 375; Şevkânî, *el-Fevâidü'l-mecmûa*, s. 340.

[237] Ebû Davud, *es-Sünen*, Etime, 21.

[238] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, III, 128-129. İbnü'l-Cevzî, Yahya b. Ma'în'in Ebû Ma'şer'i "leyse bişey" diye cerh ettiğine dikkat çekmiştir.

Dâvud'da geçtiğine ve Ebû Dâvud'un "leyse bi'l-kavî" dediğine dikkat çekerek İbnü'l-Cevzî'ye itiraz etmiştir.[239] Abdurrahman b. Mehdî, Yahya el-Kattân, Ali b. el-Medînî, Yahya b. Ma'în, Ahmed b. Hanbel, Fellâs, Buhârî ve Ebû Dâvûd'un aralarında bulunduğu çoğunluk hadisin râvisi Ebû Ma'şeri zayıf saymışlardır.[240] Hadis münekkitlerinin açıklamalarından onun zaptında problem olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle bazı hocalarından yaptığı rivâyetlerde daha fazla kusur bulunduğuna dikkat çekilmiştir. Onlardan biri de Hişâm b. Urve'den yaptığı rivayetlerdir. Bu hadisi de Hişâm b. Urve'den nakletmektedir. Suyûtî ayrıca hadisi Beyhakî'nin *es-Sünen*'inde tahrîc ettiğine dikkat çekmiş, anlamca destekleyen şâhitler de zikretmiştir. Zikrettiği şâhitlerden birinde nehyin gerekçesi "acemlerin adeti olması" değil, daha lezzet verici ve sindirime yardımcı olmasıdır. Diğer şâhit, ekmeğin bıçakla dilimlenmesine yönelik nehiy içermektedir. Suyûtî, tenkitlerinde söz konusu hadisle anlamca çelişen Amr b. Ümeyye hadisini ve Beyhakî'nin teâruzu gidermeye yönelik düşüncesini de zikretmiştir.[241] Beyhakî, Ebû Ma'şer'in hadisinin sabit olması durumunda iyice pişmiş ve kolayca koparılabilen ete yorulabileceği kanaatindedir. Mübârekfûrî, eti veya ekmeği bıçakla keserek yemekten nehyeden hadislerin sabit olmadığını, aksine câiz olduğu yönünde sahih hadis bulunduğunu dile getirmiştir.[242] İbn Adî ve Zehebî, söz konusu hadisi Ebû Ma'şer'in münker rivâyetleri arasında zikretmiştir.[243] Çağdaş araştırmacılardan Fellâte hadise uydurma, Elbânî ise zayıf hükmü vermiştir.[244] Nureddin Boyacılar hadise uydurma hükmünün verilemeyeceğini ve zikredilen sahîh hadisle arasındaki zahiri tearuzun Beyhakî'nin ifade ettiği biçimde giderilebileceğini savunmuştur.[245] Ebû Ma'şer, hadisine uydurma hükmü verilecek türden bir zayıflık

[239] Suyûtî, *el-Leâlî*, II, 225-226; Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 195-196.

[240] Fellâte, *el-Vad' fi'l-hadis*, II, 186-187.

[241] *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim*, *Müsned-i Ahmed* ve *Sünen-i Dârimî*'de geçen Amr b. Ümeyye hadisinin metni şöyledir: "Rasûlullah (s.a.v), koyunun omuz kısmını bıçakla keserek yiyordu. Namaza çağrılınca elindeki bıçağı bıraktı ve abdest almadan namaz kıldı" bkz. Buhârî, *es-Sahîh*, Kitâbu'l-Vudû', 50 (no: 208), Kitâbu'l-Ezân, 43 (no: 675); Müslim, *es-Sahîh*, Kitâbu'l-Hayz, 24 (no: 254); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXVIII, 486, 487, XXXVII, 149, (no: 17249, 17250, 22485). Hadiste, Rasûlullah'ın (s.a.v) ateşte pişen eti yediği halde abdest almadığına işaret edilmektedir. Ateşte pişirilen yiyeceğin abdesti bozup bozmayacağı Sahabe (r.a) dönemindeki tartışmalı konulardandır.

[242] Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî bi şerhi Süneni't-Tirmizî*, V, 568, (no: 1896).

[243] Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, VII, 15.

[244] Fellâte, *el-Vad' fi'l-hadis*, II, 188; Elbânî, *Daîfu'l-Câmi' es-sağîr ve ziyâdatih*, III, 903, (no: 6256).

[245] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, III, 128, dp. 3.

taşımamaktadır. Aksine o zaptındaki kusurdan dolayı zayıf sayılmıştır. Dolayısıyla hadisini İbn Adî ve Zehebî gibi münker olarak nitelemek daha isabetli görünmektedir.

Suyûtî'nin, *et-Ta'akkubât*'ın mukaddimesinde ve hâtimesinde altını çizerek dikkat çektiği *Sahih-i Buhârî* hadisinin metni şöyledir: "*Ey İbn Ömer! Bir yıllık ihtiyaçlarını saklayan insanları gördüğünde halin nice olur?*". İbnü'l-Cevzî hadisi *el-Mevzû'ât*'ında isnâtsız zikrettikten sonra Nesâî'nin uydurma hükmü verdiğini belirtmiştir.[246] Suyûtî ise *Sahîh-i Buhârî*'nin Hammad b. Şakir en-Nesefî (ö. 311/923) nüshasında yer aldığını ileri sürerek hadisi savunmuştur.[247] O, Deylemî'nin (ö. 509/1115) hadisi *Müsnedü'l-Firdevs*'te naklettikten sonra *Sahîh-i Buhârî*'ye nispet ettiğini belirtmiştir. Mizzî'nin (ö. 742/1341) de hadisi Hammad b. Şâkir nüshasına nispet ettiği iddiasında bulunmuştur.[248] İbn Hacer'in hadisin *Sahîh-i Buhârî* nüshalarının çoğunda geçmediği gibi ne İsmailî'nin ne de Ebû Nuaym'ın müstahreclerinde nakletmedikleri yönündeki açıklamasına dikkat çekmiştir.[249] Söz konusu hadise yönelik titiz ve geniş bir araştırma yapan çağdaş araştırmacılardan Abdulbârî b. Mahmud el-Ensârî, hadisin *Sahîh-i Buhârî*'ye nispet edilemeyeceğini ispatlamaya çalışmıştır.[250] O, hadisi ilk defa *Sahîh-i Buhârî*'ye nispet eden kişinin Deylemî olduğunu ifade etmiştir. Bu iddiayı dillendiren sonraki âlimler ise bu hususta onu taklid etmişlerdir.[251] Nitekim Suyûtî de bu iddiasının kaynağının Deylemî olduğunu açıkça belirtmiştir. Araştırmacıya göre hadisin *Sahîh-i Buhârî*'ye nispetini nakz eden birçok karîne bulunmaktadır: Öncelikle Deylemî, söz konusu hadisi *Sahîh-i Buhârî*'nin Hammad b. Şâkir en-Nesefî ve Firebrî nüshasında geçen, metin ve isnât bakımından benzerlik taşıyan farklı bir hadis ile karıştırmıştır. Deylemî bu türden hatalarından dolayı birçok defa eleştiriye maruz kalmıştır. Öte yandan söz konusu hadisi el-Cerrâh b. Minhâl tek başına rivâyet etmektedir ki o son derece zayıf bir râvidir. Dahası yalancılıkla itham edenler de olmuştur. Ayrıca onun tek başına naklettiği hadisin metni İbnü'l-Cevzî'nin de belirttiği gibi Rasûlullah'ın (s.a.v) ameliyle çelişmektedir. Zîra

[246] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, III, 88.

[247] Suyûtî, *el-Leâlî*, II, 181; Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 258-259; Fellâte, *el-Vad' fi'l-hadis*, II, 183.

[248] Mizzî, *Tuhfetü'l-eşrâf bi ma'rifeti'l-etrâf*, VI, 41.

[249] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 566.

[250] Abdulbârî el-Ensârî, *Cüz fî butlâni nisbeti'l-hadis el-mevzû' ilâ Sahîhi'l-İmâm el-Buhârî*, Riyâd: Daru't-Tevhîd, 2013

[251] Irâkî ve özellikle Suyûtî bu konuyu meşhur eden alimlerdendir. Nureddin Boyacılar da Suyûtî'nin iddiasını tekrar etmiştir. İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, III, 88, dp. 3.

sahih hadislerde geçtiği üzere O (s.a.v), ailesinin bir yıllık ihtiyacını tedârik etmiş, gıdalarını stoklamıştır. Şerh, etrâf, istihrac gibi çalışmalar yaparak *Sahîh-i Buhârî* ile yakından ilgilenen birçok âlimin hadisi bilmemeleri de ayrı bir kuşku sebebidir. Keza hadise çeşitli eserlerinde yer veren âlimlerin onu *Sahîh-i Buhârî*'ye nispet etmemeleri de bu kuşkuyu kuvvetlendiren başka bir karînedir. Oysaki âlimlerimiz, *Sahîhayn*'da geçen hadisleri, *Sahîhayn*'a nispet etmeye gayret göstermişler, buna büyük önem atfetmişlerdir. Diğer taraftan iddia edilenin aksine Mizzî ve İbn Hacer'in, hadisi *Sahîh-i Buhârî*'ye nispet etmedikleri tespit edilmiştir. Onlar metin ve isnât bakımından benzerlik taşıyan "başka bir hadisi" Hammad b. Şâkir nüshasına nispet etmişlerdir. *el-Mevzû'ât*'taki *Sahih-i Müslim* hadisine ilişkin İbn Hacer'in "*el-Mevzû'ât*'ta bunun dışında *Sahîhayn* hadisine rastlamadım" sözü bu durumu destekler niteliktedir. Dolayısıyla hadisin *Sahîh-i Buhârî*'ye nispetinin asılsız olduğu yönündeki Abdulbârî el-Ensârî'nin tespiti son derece ikna edici görünmektedir.

Müslim'in *es-Sahih*'inde geçen*"eğer ömrün vefa ederse çok yakında ellerinde sığır kuyruğuna benzer kırbaçlar bulunan insanlar görürsün. Bunlar sabahları Allah'ın gazabını üzerlerine çekmiş olarak evlerinden çıkarlar, akşamları da Allah'ın lanetini üzerlerine çekmiş olarak dönerler"* hadisini İbnü'l-Cevzî, insanları darp eden şurta ve zabıtaları yerici anlamlar içeren uydurma hadisler arasında zikretmiştir. O, İbn Hibbân'ın cerh ifadesini, hadisi *el-Mevzû'ât*'ına alma gerekçesi olarak takdim etmiştir. İbn Hibbân, bu lafızlarla hadisin batıl olduğunu belirtmiş, râvisi Eflah b. Said'i de "sikalardan uydurma hadisler rivayet eder, onun hadisleriyle ihticac etmek haramdır" sözleriyle cerh etmiştir.[252] Bu hadis, Suyûtî'nin *et-Takkubat*'ın mukaddimesinde ve hatimesinde altını çizerek işaret ettiği *Sahih-i Müslim* hadisidir.[253] O, hadisin *Sahih-i Müslim*'de geçtiğine ve sahih olduğuna dikkat çekerek İbnü'l-Cevzî'yi tenkit etmiştir.[254] Ayrıca İbn Hacer'in ona yönelttiği eleştirisini de nakletmiştir. İbn Hacer, "bu Müslim'in kitabında yer verdiği sahih bir hadistir, *el-Mevzû'ât*'ta bunun dışında başka bir *Sahîhayn* hadisi görmedim, bu hadisi *el-Mevzû'ât*'ta zikretmesi çok büyük bir gaflettir" diyerek İbnü'l-Cevzî'yi eleştirmiştir. Eflah'ın ise *Sahih-i Müslim* râvilerinden sika ve meşhur

[252] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, III, 309-310.
[253] Müslim, *es-Sahîh*, Kitâbu'l-cenne, 53, 54 (no: 2857).
[254] Suyûtî, *el-Leâlî*, II, 183.

biri olduğunu ifade etmiştir.[255] Eflah'a yönelik iki tenkit bulunmaktadır.[256] Birincisi İbn Hibbân'ın sika râvilerden uydurma hadisler rivayet ettiği yönündeki ithamı,[257] ikincisi ise Muhammed b. el-Musenna'nın "Abdurrahman b. Mehdi'nin ondan hadis rivayet ettiğini işitmedim" sözüdür.[258] İbn Hibbân'ın, Eflah'ı aynı zamanda *es-Sikat*'ında zikretmiş olması bir çelişki oluşturmuştur.[259] Ayrıca mezkur hadisin Eflah tarîkinden lafzen batıl, Süheyl b. Ebî Salih tarîkinin mahfuz olduğunu belirtmesi onun Eflah hakkındaki cerhinin sebebi olarak algılanmıştır.[260] Dolayısıyla Eflah'a yöneltilen birinci tenkit savuşturulmuş olmaktadır.

Öte yandan İbn Hacer, Abdurrahman b. Mehdi'nin Eflah'tan hadis rivayet ettiğine Muhammed b. Müsenna'nın rastlamamış olmasının bir cerh gerekçesi olmadığını ifade etmiştir.[261] İbn Hacer'in itirazı yerinde ve isabetlidir. Bir kişinin her hangi birinden hadis rivayet etmemesi mutlak manada bir cerh sayılamaz. Yahya b. Maîn'den nakledilen onun sadece beş hadis rivayet ettiği yönündeki sözü ve İbn Sa'd'ın "çok az hadis rivayet etmiştir" ifadesi onun az sayıda hadis rivayet ettiğini göstermektedir. Bu, Abdurrahman b. Mehdî'nin ondan hadis rivayet etmemiş olmasını olağan karşılamaya iten bir ipucudur. Dahası İbn Sa'd, Yahya b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtim, Nesâî'nin aralarında bulunduğu birçok hadis münekkidi Eflah b. Saîd'i tevsik etmişlerdir.[262] Öte yandan Zehebî, onu sadûk olarak nitelemiş, ona yönelttiği eleştirisinden ötürü İbn Hibbân'ı tenkit etmiş ve bu hadisine "sahih garîb" hükmünü vermiştir.[263] İbn Hibbân'ın 'mahfuz olan rivayet olarak nitelediği Süheyl b. Ebî Salih → babası (Ebû Salih) → Ebû Hureyre tarîkinden rivayet edilen *"henüz görmediğim iki grup cehennemlik var: Birinci grup ellerindeki kırbaçlarla insanları*

[255] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-müsedded*, s. 31; Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, 305; İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, II, 224.

[256] Muhammed Abdurrahman Tavâlibe, "Eflah b. Saîd ve hadisuhu", *el-Mecelletü'l-Ürdüniyye fi'd-dirâsât el-İslâmiyye*, s. 29-45, c. 3, sayı: 1, 2007.

[257] İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, I, 199.

[258] Ukaylî, *Kitâbu'd-Du'afâ*, III, 142.

[259] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 187.

[260] Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, I, 441.

[261] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-müsedded*, s. 31.

[262] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 186; İbn Hacer, *el-Kavlu'l-musedded*, s.31; Ebu'l-Mu'âtî en-Nûrî, Ahmed Abdurrezzâk, Mahmud Muhammed, *Mevsuatu akvali Ahmed b. Habel*, I, 127.

[263] Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, I, 441; Zehebî, *el-Muğnî*, I, 150; Zehebî, *el-Kaşif*, I, 255.

dövenler, ikincisi de giyinik çıplak kadınlar..." hadisi,[264] Eflah hadisine şâhid olarak zikredilmektedir.[265] Eflah hadisine şâhid olarak zikredilen bir diğer hadis ise Ahmed b. Hanbel'in Ebû Umame'den (r.a) rivayet ettiği *"ahir zamanda bu Ümmetten bir takım insanlar ortaya çıkarlar, ellerinde sığır kuyrukları gibi kırbaçlar olur, sabah Allah'ın öfkesi akşamları da Allah'ın gazabıyla evlerine girerler"* hadisidir.[266] Ortaya çıkan tabloya bakarak İbnü'l-Cevzî'nin hadisi *el-Mevzû'ât*'ına alarak isabetsiz bir yargıda bulunduğu söylenebilir. Nitekim İbn Hacer de İbnü'l-Cevzî'nin hadisi *el-Mevzû'ât*'ta zikretmesinin son derece isabetsiz olduğunu ifade etmiştir.[267]

C. Değerlendirme

Suyûtî, İbnü'l-Cevzî'nin uydurma hükmü verdiği birçok hadisi *Kütüb-i sitte* veya bunlar dışındaki bazı muteber hadis kaynaklarında geçmesine dayanarak savunmuş, bu gerekçeye istinaden İbnü'l-Cevzî'ye tenkitler yöneltmiştir. Bu, 'prensip veya gerekçe' olma yönünden pek isabetli bir yöntem değildir. Yukarıda zikredilen örneklerden de anlaşılacağı üzere o uydurma olduğu şüphe götürmeyecek derecede açık bir takım hadisleri dahi mezkur eserlerde tahrîc edilmiş olmaları gerekçesine sığınarak savunmuştur. Tek tek ele aldığımızda bu gerekçeyle savunduğu hadislerin büyük bölümüne uydurma hükmü verilemeyeceği ve tenkitlerinde haklı olduğu söylenebilir. Ancak bu durum, genelde hangi kitapta tahrîc edildiklerinden değil, sahip oldukları vasıflardan doğan bir sonuçtur. Sıhhati ve amel etme konusunda icma bulunması dışında bir hadisin herhangi bir eserde geçmesi o hadise yönelik olumlu veya olumsuz yönde tenkit kapısının kapandığı, son noktanın konulduğu anlamına gelmemektedir. Hele ki söz konusu eser, sıhhat şartı koşulmamış veya sıhhat konusunda titizlik gösterilmemiş bir kaynak ise bu türden bir itiraz tek başına yeterli olmayacaktır.[268]

---

[264] Mâlik, *el-Muvatta*, Kitabu'l-libâs, 4; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XIV, 300; Müslim, *es-Sahîh*, Kitâbu'l-libâs ve'z-zîne, 125; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, XVI, 500 (no: 7461).

[265] Irâkî, *el-Beyân ve't-tavdîh*, s. 61; İbn Hacer, *el-Kavlu'l-musedded*, s. 31; İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, II, 224.

[266] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XIV, 48, (no: 8293); İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, II, 224.

[267] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 187.

[268] Hâkim'in *Müstedrek*'i bu hususta örnek olarak zikredilebilir. O, şartlarına uygun olduğu halde Buhârî ve Müslim'in *Sahîhayn*'da tahrîc etmedikleri hadisleri *Müstedrek*'inde derlediğini iddia etmiştir. Ancak onların şartına uymadığı halde bir çok hadisi "Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun" diye nitelemesi ve eserinde zayıf hatta uydurma hadislere yer vermesinden ötürü hadis otoritelerince eleştirilmiştir. Zehebî, özel olarak *Müstedrek*'i incelemiş, birçok hadise zayıf, yüze yakın hadisine de

Kütüb-i sitte'dekiler dahil mevcut hadislerin kahir ekseriyetinin haber-i vâhid kapsamına girdiği bilinmektedir.[269] Haber-i vâhidin bilgi değeri, geçmişten beri tartışılagelmiş konular listesinin başlarında yer almıştır.[270] Azınlığı teşkil eden bir grup âlim, sika râvilerce nakledilen haber-i vâhidin kesin bilgi değeri taşıdığını,[271] diğer bir grup ise mutlak olarak haberi vâhidin kesin bilgi ifade etmeyeceğini ancak ameli gerektireceğini savunmuşlardır.[272] Âlimlerimizin büyük çoğunluğuna göre harici öğeler/karineler taşımayan haber-i vâhid, zan ifade eder, yakîn/kesin bilgi değeri

---

uydurma hükmü vermiştir. bkz. Hatiboğlu, "el-Müstedrek", *DİA*, XXXII, 134-135; Güner, "Hâkim en-Neysâbûrî ve Müstedrek Üzerine (Genel Bir Değerlendirme)", s. 141-158; İbnü'l-Vezîr, *Tenkîhu'l-enzar*, s. 38; Irakî, *Fethu'l-mugîs*, s. 17-18; Suyûtî, *Tedrîbü'r-ravî*, I, 143-145, III, 58-59; İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, I, neşredenin mukaddimesindeki "م" rumuzlu sayfa; Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, I, 61-63; el-Adevî, *Teysîru mustalahi'l-hadis*, s. 15-16.

[269] Hatîb, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, I, 89-90; Âmidî, *İhkâmu'l-ahkâm*, II, 19; Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr*, s. 85; Gazalî, *el-Mustasfa*, II, 175; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 47-48; Hâzimî, *Şurûtu'l-eimme el-hamse*, s. 44; Suyûtî, *Savnu'l-mantık ve'l-kelâm*, s. 200; Şınkîtî, *Haberu'l-vâhid ve hücciyyetuhu*, s. 215; en-Nemle, *İthâfu zevi'l-basâir bi şerhi Ravdati'n-nâzır*, IV, 252. Mütevâtir hadisleri derleme amacıyla kaleme alınan eserlerdeki hadisler, sahih haber-i vahitlere oranla son derece azdır. Örneğin Kettânî'nin, *Nazmu'l-mütenâsir* adlı eserinde 310 hadis bulunmaktadır. İbn Hibbân ve Hâzimî mütevatir hadisin bulunmadığını, mevcût hadislerin tamamının haber-i vâhid kapsamına girdiğini, İbnu's-Salâh ile Nevevî ise yok denecek kadar az olduğunu savunmuştur. bkz. Hâzimî, *Şurûtu'l-eimmeti'l-hamse*, s. 44; es-San'ânî, *Tavdîhu'l-efkâr*, IV, 129; Lakkânî, *Kadâu'l-vatar*, I, 525.

[270] Haber-i vâhid, tevatür, zan, yakîn kavramları hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Ertürk, Y. Şevki Yavuz, Yunus Apaydın, "Haber-i vâhid", *DİA*, XIV, 349-363; Mustafa Çağırıcı, Yunus Apaydın, "Zan", *DİA*, XLIV, 120-124; Osman Demir, "Yakîn", *DİA*, XLIII, 271-274; Özşenel, "İtikadi Konularda Haber-i Vâhidin Delil Olma Meselesi ve Kevserî'nin Konuya Bakışı", *Dîvan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, c. 19, sayı: 37, 2014/2, s. 169-187; Koçyiğit, "Ahad Haberlerin Değeri", *Ankara ÜİFD*, 1966, c. XIV, s. 125-142; Hüseyin Aydın, "Akîde İnşasında Haber-i Vâhidin Epistemolojik Değeri", *EKEV Akademi Dergisi*, 2003, c. VII, sayı: 15, s. 69-94; İbn Fûrek, *el-Hudûd*, 148-150; Mecmau'l-buhûsi'l-İslâmiyye, *Mu'cemu'l-mustalahât el-kelâmiyye*, I, 74-75, 324-326, II, 45-47, 414.

[271] el-Muhasibî, el-Kerâbisî, Huveyzimendâd, Haşviyye, Ehl-i Hadis'ten bir grup ve Zahirîler, "sikaların" naklettiği haber-i vâhidin yakîn ifade edeceğini savunmuşlardır. bkz. İbn Hazm, *el-İhkâm*, I, 119-138; el-Basrî, *el-Mu'temed*, II, 570; Âmidî, *el-İhkâm*, II, 43-44; İbn Kudâme, *Ravdatu'n-nâzır*, I, 362-365; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, IV, 262; Cuveynî, *el-Burhan*, I, 606; İbn Teymiyye, *el-Müsvedde*, I, 491; İbnü'ş-Şumunnî, *el-Âlî er-rutbe*, s. 53; İbnu'l-Mibred, *Gâyetu's-sûl*, s. 71; İbnü'l-Murtazâ, *Minhacu'l-vusûl*, I, 383; en-Nemle, *İthâfu zevi'l-basâir*, III, 121-122; Alkan, *Ahmed b. Hanbel'in Hadis Anlayışı ve Müsned*, s. 35-38; Molla Hâtır, *Mekanetu's-Sahîhayn*, s. 133-135, 141. Bazı alimlerden, isnâdı meşhur imamlarla müteselsil haber-i vâhidin yakîn ifade edeceği görüşü nakledilmiştir. bkz. Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, IV, 262; İbnü'l-Hanbelî, *Kafvu'l-eser*, s. 49.

[272] eş-Şîrâzî, *et-Tabsira*, s. 298-313; Irâkî, *el-Gaysu'l-hâmi'*, s. 417; İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-Kevkeb*, II, 352; Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, III, 859; Cuveynî, *el-Burhan*, I, 599; es-Sığnakî, *el-Kâfî*, III, 1254; İbnü'l-Murtaza, *Mi'yâru'l-ukûl*, s. 175-176; Ahmed b. Muhammed, *el-Kâşif*, s. 89-92; et-Taberî, *Şifâu ğalîli's-sâil*, s. 88; San'ânî, *İcâbetü's-sâil*, s. 102; el-Mahatvarî, *Şerhu'l-Kâfil*, s. 26; ed-Dihlevî, *Mukaddime fi usûli'l-hadis*, s. 83.

taşımaz; bir başka ifadeyle "Rasûlullah'a (s.a.v) aidiyeti" kesinlik taşımaz.[273] Ancak zapt ve adalet bakımından makbul râvilerce nakledilen haber-i vâhitler zann-ı galip ifade ettikleri için Ümmetin cumhuruna göre amel etmeyi gerektirir. Bidat ehli fırkalardan Mutezile, İmâmiyye ve Hâricîlere mensup bir grup, haber-i vâhidin ilim ifade etmediği gibi amel etmeyi de gerektirmediğini savunmuştur.[274]

Hatırı sayılır bir grup muhakkik âlim, karinelerle desteklenmiş haber-i vâhidin ilm-i yakînî/kesin bilgi değeri taşıdığını savunmuştur. Karineler taşıyan haber-i vâhidin kesin bilgi değeri taşıdığını savunanlar arasında el-Cessâs (ö. 370/980), İbn Fûrek (ö. 406/1015), Ebu İshak el-İsferayînî (ö. 418/1027), Ebu'l-Velîd el-Bâcî (ö. 474/1081), Ebu İshak eş-Şirâzî (ö. 476/1083), İmâmu'l-Harameyn el-Cuveynî (ö. 478/1085), Ebu'l-Muzaffer es-Sem'ânî (ö. 489/1096), Serahsî (ö. 490/1097), Ebû Hâmid el-Gazâlî (ö. 505/1111), Fahruddîn er-Razî (ö. 606/1209), el-Âmidî (ö. 631/1233), İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1248), Beydâvî (ö. 685/1286), Tâcuddîn es-Sübkî (ö. 771/1369), İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1456) gibi önde gelen usûlcüler yer almaktadır.[275] Mutezile, Zeydiyye, İmâmiyye ve İbâdiyye ulemasının birçoğu da karînelerle destekli haber-i vâhidin kesin bilgi değeri taşıdığı görüşündedir.[276]

---

[273] Gazalî, *el-Mustasfa*, I, 142, 179; Bikaî, *en Nüket*, I, 175; Suyûtî, *Tedrîbü'r-ravî*, I, 97; Molla Hâtır, *Mekanetu's-Sahîhayn*, s. 134, 155.

[274] Ebu Tâlib, *el-Muczî*, II, 128-139; eş-Şerif el-Murtaza, *ez-Zerîa*, s. 366-387; Gazalî, *el-Mustasfa*, II, 181; Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, III, 861; İbnü'l-Mutahhar, *Tehzîbu'l-vusûl*, s. 226; İbnu'l-Mutahhar, *Mebâdiu'l-vusûl*, s. 203 ve dp. 2; er-Rassâs, *el-Cevhera*, s. 263; el-Erâkî, *Usûlü'l-fıkh*, I, 556; el-Muzaffer, *Usûlü'l-fıkh*, s. 320-321.

[275] Cessâs, *el-Fusûl*, III, 63-69; eş-Şîrâzî, *Şerhu'l-Lüma'*, II, 578-579; Gazalî, *el-Mustasfa*, II, 141-147; Bâcî, *el-İhkâm*, I, 335-336; Cuveynî, *el-Burhan*, I, 584-585, 598; Âmidî, *el-İhkâm*, II, 44, 50; Kelvezanî, *et-Temhîd*, III, 83; İbn Teymiyye, *Mecmûatu'l-fetâvâ*, XIII, 188; İbnü's-Sem'ânî, *el-Kavâtı'*, II, 256; Irâkî, *el-Gaysu'l-hâmi'*, s. 416-417; Zerkeşî, *en-Nüket*, s. I, 280-286; İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 371-380; İbnü'l-Vezîr, *el-Avâsım*, II, 332, III, 396; Beydâvî, *el-Minhâc*, s. 157; İbnü'n-Nefîs, *el-Muhtasar fî ilmi'l-hadis*, s. 577, 584; Sübkî, *el-İbhâc*, V, 1811-1815, 1861; Sübkî, *Cemu'l-cevâmi*, s. 22, 66; İbnü'l-humam, *et-Tahrîr*, s. 331; San'ânî, *İsbalu'l-matar*, s. 207; Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, I, 251, 255; en-Nemle, *el-Mühezzeb*, II, 682-683; Molla Hâtır, *Mekânetü's-Sahîhayn*, s. 135; Şınkîtî, *el-Müzekkira*, s. 156; Şınkîtî, *Haberu'l-vâhid*, s. 189-191; Kettânî, *Nazmu'l-mütenâsir*, s. 21-24; Abdullah Sıddık, *Fethu'l-Ganîyyi'l-Mâcid*, s. 5.

[276] el-Basrî, *el-Mu'temed*, II, 566; el-Müfîd, *et-Tezkira*, s. 44; Şerif el-Murtazâ, *ez-Zerîa*, s. 364-365; Hüseyin b. el-Kasım, *Hidayetu'l-ukûl*, II, 11-12; İbnu'l-Mutahhar, *Nihâyetü'l-vusûl*, III, 338; İbnu'l-Mutahhar, *Tehzîbu'l-vusûl*, s. 226; Ebu'l-Kâsım el-Hillî, *Meâricu'l-usûl*, s. 140-141; İbnü'l-Vezîr, *el-Fusûl*, s. I, 289; el-Makbelî, *Necahu't-tâlib*, s. 261; el-Âmilî, *Temhîdu'l-kavâ'id*, s. 248; el-Âmilî, *er-Ri'âye*, s. 61; el-Âmilî, *Meâlimu'l-usûl*, s. 267; er-Rassâs, *el-Cevhera*, s. 252-253, 258-259; Şemmâhî, *Muhtasaru'l-İnsâf*, s. 38; el-Muzaffer, *Usûlü'l-fıkh*, s. 320; Subhânî, *Usûlü'l-hadis*, s. 39;

Ebû Nasr es-Siczî (ö. 444/1051), Humeydî (ö. 488/1095), Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1070), İbnü'l-Kayserânî (ö. 507/1113), Ebû Tâhir es-Silefî (ö. 576), İbnü's-Salâh (ö. 643/1245), İbn Teymiyye (ö.728/1327), İbnü'l-Kayyım (ö. 751/1350), Alâî (ö. 761/1360), İbn Kesîr (ö. 774/1372), Bulkînî (ö. 805/1402), Irâkî (ö. 806/1403), İbn Hacer (ö. 852/1448), Sehâvî (ö. 902/1496), Suyûtî (ö. 911/1505) gibi birçok hadis münekkidine göre de karinelerle desteklenmiş haber-i vâhid, ilm-i yakînî/kesin bilgi değeri taşır.[277] Bu görüşteki muhaddislerin çoğu, haber-i vâhidin *Sahîhayn*'da tahrîc edilmiş olmasını bir 'karine' olarak görmüşler, dolayısıyla sıhhati hususunda tartışma bulunmayan *Sahîhayn* hadislerinin kesin bilgi değeri taşıdığını ileri sürmüşlerdir.[278] Muhakkik alimlerden Ebû İshâk el-İsferâyînî, İmâmu'l-Harameyn el-Cuveynî ve Serahsî de *Sahîhayn*'da yer alan hadislerin, kesin bilgi değeri taşıdığı görüşündedirler.[279] *Sahîhayn*'ın haber-i vâhide ilm-i yakinî değeri kazandırması ise Ümmet tarafından kabulle karşılanmış olmalarından ileri gelmektedir.[280]

Ancak İz b. Abdisselam (ö. 660/1261) ve Nevevî (ö. 676/1277) bu görüşe karşı çıkmışlar, *Sahîhayn*'da tahrîc edilmiş, Ümmet tarafından kabulle karşılanmış olsa bile haber-i vâhidin zan ifade edeceğini savunmuşlardır. Nevevî, *Sahîhayn*'daki hadislerin Peygamber Efendimiz'e (s.a.v) aidiyetinin kesinlik taşıdığı konusunda değil, onlardaki hadislerle 'amel etmenin gerekliliği' hususunda Ümmetin icma ettiğini ifade etmiştir.

---

el-Lârî, *et-Ta'lîkât*, I, 304; el-Gureyfî, *Kavâidu'l-hadis*, s. 10; el-Müeyyedî, *el-Levâmi'*, II, 316; Mâmekânî, *Mikbâsu'l-hidâye,* I, 125-128.

[277] Hatîb el-Bağdadî, *el-Kifâye*, I, 88-90; İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, s. 26; İbn Teymiyye, *Mecmûatu'l-fetâvâ*, I, 184, XIII, 188, XVIII, 13, 26, 28; İbn Teymiyye, *Cevâbu'l-i'tirâzâti'l-mısriyye*, s. 43-47; Irakî, *Fethu'l-mugîs*, s. 9; Bulkînî, *Mehasinu'l-ıstılah*, s. 171-172; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 58-64; İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 371-380; Suyûtî, *et-Tedrîb*, I, 191; Suyûtî, *el-Bahr ellezî zehar*, I, 339-343; İbnü'l-Mevsılî, *Muhtasaru's-Savâ'ik*, IV, 1459; İbnü'l-Hanbelî, *Kafvu'l-eser*, s. 48-49; Tâhir el-Cezâirî, *Tevcîhu'n-nazar*, s. 125; el-Vâdiî, *es-Seyru'l-hasîs*, s. 61; Lahhâm, *el-İmam es-Suyûtî muhaddisen*, s. 302-303; Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 157.

[278] İbn Teymiyye, *Mecmûatu'l-fetâvâ*, XVIII, 13, 16, 26, 30-31; Irakî, *Fethu'l-mugîs*, s. 24; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îdâh*, s. 41-42; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 60; Sehâvî, *Şerhu't-Takrîb,* s. 58; Suyûtî, *Şerhu'l-Kevkebi's-sâtı'*, II, 43; Münâvî, *el-Yevâkît ve'd-durer*, I, 176-177, 184; Şumunnî, *Netîcetu'n-nazar*, s. 104; İbnu'ş-Şumunnî, *el-Âlî*, s. 54; İbnü'n-Nefîs, *el-Muhtasar fî ilmi'l-hadis*, s. 585; İbnü'l-Hanbelî, *Kafvu'l-eser*, s. 49; Tirmesî, *Menhecu zevi'n-nazar*, s. 12; Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl,* I, 255; el-Avnî, *Şerhu'l-Mûkıza*, s. 222-223; Şınkîtî, *Haberu'l-vâhid*, s. 186-188; Tarık b. İvadullah, *Lügatu'l-muhaddis*, s. 78; Tabbâ', *es-Suyûtî*, 158; Aslan, *Suyûtî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, s. 79.

[279] Alâî, *Tahkîku'l-murâd fî enne'n-nehye yektadî el-fesâd*, s. 320; Keşmîrî, *Faydu'l-bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî*, I, 41.

[280] Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, I, 20; Suneykî, *Fethu'l-bâkî*, I, 130; Tarık b. İvadullah, *Lügatü'l-muhaddis*, s. 78.

İbnü'n-Nefîs (ö. 687/1288) de Nevevî'nin sözlerine benzer bir açıklamada bulunmuştur.[281] İbnü'l-Mülakkin (ö. 804/1401), Ehl-i Sünnetin görüşünün bu yönde olduğunu ileri sürerek Nevevî ve İz b. Abdisselam'ı desteklemiştir.[282] Kasım b. Kutluboğa (ö. 879/1474) da bu görüşü tercih eden muhaddisler arasında yer almaktadır.[283]

Buhârî ve Müslim'in eserlerini büyük bir titizlik göstererek ve son derece sıkı şartlar koşarak telif ettikleri herkesçe bilinen bir gerçektir. Bundan dolayı tahrîc ettikleri hadislerin son derece cüzî bir bölümü tenkide uğramıştır.[284] Üstelik tenkide uğrayan çok az sayıdaki hadisleri de birçok âlim tarafından savunulmuştur.[285] Söz konusu hadislere yönelik tenkitlerin kahir ekseriyeti metinlerinin sıhhatini etkilemeyecek türden, sadece belirli tariklerine yönelik eleştirilerden ibarettir. Hem müelliflerinin hem de asırlardır yüzlerce âlimin gösterdiği titizlik, itina ve incelemelerin doğal bir sonucu olarak hadislerinin sahih olduğu yönünde genel bir kanaat hasıl olmuştur.[286] Bundan dolayı da diğer hadis eserlerinin aksine sıhhat araştırması yapmaksızın hadisleriyle amel etmekte sakınca görülmemiştir.[287] Dolayısıyla *Sahîhayn*'daki bir hadise uydurma hükmü vermenin yadsınması aslında gayet doğal bir tepkidir. Ancak birinin *Sahîhayn*'daki bir hadisin uydurma olduğu yönündeki iddiasına sadece Buhârî veya Müslim'in tahrîc

---

[281] Zerkeşî, *en-Nüket*, s. I, 276; İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 371; Suyûtî, *el-Bahr ellezî zehar*, 337/338; Suyûtî, *Şerhu'l-Kevkebi*, II, 43; Suyûtî, *et-Tedrîb*, I, 187; el-Ebnasî, *eş-Şeza el-feyyah*, s. 103; Münâvî, *el-Yevâkît ve'd-durer*, I, 186-187; San'ânî, *Tavdîhu'l-efkar*, I, 186-187; Cezairî, *Tevcîhu'n-nazar*, s. 125; Saîd el-Kannûbî, *es-Seyfu'l-hâdd*, s. 83-85. bkz. Nevevî, *Şerhu Müslim*, I, 20; Bikâî, *en-Nüket*, I, 178; İbnü'n-Nefîs, *el-Muhtasar fî ilmi'l-hadis*, s. 585; San'ânî, *İsbâlu'l-matar*, s. 209-210; Suneykî, *Fethu'l-bâkî*, I, 130-131.

[282] İbnü'l-Mülakkin, *el-Mukni fî ulûmi'l-hadis*, s. 77.

[283] Kasım b. Kutluboğa, *el-Kavlu'l-mübteker*, s. 43. Hanefi alimlerin çoğunluğuna göre de hadisin *Sahîhayn*'da geçmesi ona kesin bilgi değeri kazandırmaz. bkz. İbnü'l-Hanbelî, *Kafvu'l-eser*, s. 49.

[284] Moğultay b. Kılıç, *Islahu Kitâbi İbni's-Salâh*, s. 94; Irakî, *Fethu'l-mugîs*, s. 25; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îdâh*, s. 44; Suyûtî, *el-Bahr ellezî zehar*, II, 608-616; Suneykî, *Fethu'l-bâkî*, I, 131-132; el-Ensârî, *Cüz fî butlâni nisbeti'l-hadis el-mevzû' nusibe ilâ Sahîhi'l-İmâm el-Buhârî*, s. 5-6. *Sahîhayn*'a yöneltilen tenkitler için bkz. Kandemir, "Sahîhayn'e Yöneltilen Tenkitlerin Değeri", *Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi*, Ensar Neşriyat, s. 335-376.

[285] Nevevî, *Şerhu Müslim*, I, 24-26; İbn Hacer, *Hedyu's-sârî*, s. 925-927; Suyûtî, *el-Bahr ellezî zehar*, II, 608-648; Kastallânî, *İrşâdu's-sârî*, I, 33-35; Molla Hâtır, *Mekânetu's-Sahîhayn*, s. 310-313.

[286] Molla Hâtır, *Mekanetü's-Sahîhayn*, s. 82

[287] Bikâî, *en-Nüketu'l-vefiyye*, I, 187-188; Sehâvî, *Şerhu Takrîbi'n-Nevevî*, s. 58; Suyûtî, *Tedrîbü'r-ravî*, I, 187; San'anî, *İsbalu'l-matar*, s. 210; Cezairî, *Tevcîhu'n-nazar*, s. 126; Molla Hâtır, *Mekanetü's-Sahîhayn*, s. 80-81.

etmesini ileri sürerek itiraz etmek en doğru yöntem değildir.[288] Zira *Sahîhayn*'daki muttasıl hadislerin neredeyse tamamı sikaların naklettiği sahih haber-i vahidlerdir. Sikaların yanılması aklen câiz olduğu gibi vukû da bulmuştur. Sözgelimi sika bir râvînin yanılarak mevkûf hadisi merfû yapması veya hocasının sözünü Rasûlullah'ın (s.a.v) hadisinin parçası sanması ve öylece rivayet etmesi (idrac) imkan dahilindedir. Bu da Efendimiz'e (s.a.v) ait olmayan bir sözü "hata eseri" ona nispet etmektir ki bazı muhaddisler bu gibi hadisleri mevzû hadis kitaplarında zikretmişler, "lâ asle leh, bâtıl, mevzû" gibi sözlerle nitelemişlerdir.[289] Bununla da râviyi itham etmeyi değil, hata ettiğini ve sözün hadis-i nebevî olmadığını belirtmek istemişlerdir. Sika râvilerin bu gibi hatalarının son derecede nadir olduğunu ifade etmek gerekir.

Dolayısıyla her ne kadar bir hadisin *Sahîhayn*'da tahrîc edilmiş olması, uydurma olamayacağı hususunda son derece kuvvetli bir karîne olsa da izlenmesi gereken en doğru yöntem, *Sahîhayn*'a yöneltilen tenkitlerin hadis ilimlerinin kriterleri çerçevesinde detaylı biçimde ele alınıp, ortaya konulan şüphelerin delilleriyle giderilmesidir. Geç dönem muhakkik ve mütebahhir hadis münekkitlerinden İbn Hacer'in *Hedyü's-sârî*'de *Sahîh-i Buhârî*'ye yöneltilen eleştirileri incelerken ortaya koyduğu tutum -genel olarak- bunun en güzel örneklerindendir. Bu tutum, sıhhat şartı koşulmayan *Sünen-i Erbaa*[290]

---

[288] Nitekim yukarıda da geçtiği üzere, araştırmalar sonucu Deylemî'nin sözüne uyarak Suyûtî'nin *Sahîh-i Buhârî*'ye nispet ettiği *el-Mevzû'ât*'taki hadisin *Sahîh-i Buhârî* hadisi olmadığı ortaya çıkmıştır.

[289] Hatîb, *el-Faslu li'l-vasli'l-müreci fi'n-nakl* (neşredenin girişi), s. 84-85; el-Avnî, *Şerhu'l-Mûkıza*, s. 61-62, 145. Mevkûf olduğu halde "hata eseri" merfû olarak nakledilen yaratılışın yedi günde gerçekleştiğine ilişkin *Sahîh-i Müslim* hadîsi için bkz: İbn Teymiyye, *Mecmû'atu'l-fetâvâ*, XVIII, 14; İbnu'l-Kayyım, *el-Menâru'l-munîf*, s. 87; Ali el-Kârî, *el-Esrâru'l-merfûa*, s. 435. İbn Hazm'ın uydurma olduğunu iddia ettiği *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim* hadisi için bkz. Irâkî, *Fethu'l-muğîs*, s. 25; Bikâî, *en-Nüketü'l-vefiyye*, I, 181-183; İbnu'l-Vezîr, *Tenkîhu'l-enzâr*, s. 52-54.

[290] Zehebî, Tirmizî'nin genel olarak otorite kabul edilmekle birlikte yalancı olarak nitelenen Kesîr b. Abdullah el-Muzenî'nin sulha dair rivayet ettiği hadisi tashih etmesi sebebiyle, onun tashih ve tahsinlerine araştırmaksızın itimad edilemeyeceğini ifade etmiştir. Öte yandan İbn Kesîr, içerdikleri bazı mecrûh râviler ve münker hadislerden dolayı Tirmizî ve Nesâî'nin *Sünen*'lerinin "es-Sahîh" olarak nitelendirilmeyeceğini savunmuş, *Kütüb-i hamse*'nin (*Sahîhayn, Sünen-i Ebu Davud, Sünen-i Tirmizî, Sünen-i Nesâî*) sahih olduğuna dair icma bulunduğu yönündeki iddiasından ötürü İbn Tahir el-Makdisî'yi eleştirmiştir. İbnu's-Salâh da bir hadise sahih hükmü vermek için *Sünen-i Ebî Davud, Sünen-i Nesâî* ve *Sünen-i Tirmizî* gibi sahih hadislerle birlikte sahih olmayanları da içeren kaynaklarda bulunmasının yeterli olmayacağını, aksine bu türden kaynaklardaki hadislerin sıhhat durumlarının araştırılması gerektiğini dile getirmiştir. bkz. İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 21; İbnü'l-Mulakkin, *el-Mukni fî ulûmi'l-hadis*, s. 88-89; Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, V, 493; Ahmed Şâkir, *el-Baisu'l-hasîs*, s. 29, 31; İbnü'l-Vezîr, *Tenkîhu'l-enzar*, s. 70; el-Cudey', *Tahriru ulûmi'l-hadis*, II, 863.

başta olmak üzere *Sahîhayn* dışındaki diğer hadis eserleri söz konusu olduğunda evleviyetle sürdürülmelidir. Dolayısıyla Suyûtî'nin bu tip eleştirileri, özellikle de sırf *Sünen-i İbn Mace*, *el-Müstedrek,* Taberânî'nin *Mu'cem'*leri, *Şu'abu'l-îmân, Tefsîr-i İbn Ebî Hâtim* gibi eserlerde geçtiğini ileri sürerek hadislere uydurma hükmü verilemeyeceğini savunması -genel geçer bir prensip kılması açısından- pek isabetli görünmemektedir.

II. HADİSİN METNİNİN BAŞKA TARÎKLERDEN NAKLEDİLDİĞİNİ İLERİ SÜREREK YÖNELTTİĞİ TENKİTLER

İbnü'l-Cevzî'nin uydurma hükmü verdiği hadisleri savunurken Suyûtî'nin başvurduğu yöntemlerden biri de hadisin başka tarîklerden nakledildiğini ileri sürmektir.[291] Suyûtî, *en-Nüketü'l-bedîât* ile *et-Ta'akkubat*'ın mukaddimesinde hadislerin mütâbi ve şâhitlerini ileri sürerek tenkitlerde bulunduğunu belirtmiştir.[292] O, İbnü'l-Cevzî'nin bazı teferrüd hükümlerine de itirazda bulunmuştur.[293] O, zayıf ravi biyografilerine özgü eserlerde müelliflerin birçok tarikten nakledilen bazı hadislerin sadece bir isnadına batıl hükmü verdiklerini, İbnü'l-Cevzî'nin bunu hadisin metnine verilen bir hüküm olarak algılayarak hadisi *el-Mevzû'ât*'ına aldığını ifade etmiştir.[294]

Bu türden tenkitleri, hadis usulündeki adıyla "itibar" yapmaya dayalıdır. Ana konuyla ilintili olmasından dolayı bir giriş mahiyetinde Suyûtî ve diğer muhaddislerin itibar hususundaki görüşleri karşılaştırmalı olarak incelenecek, ileride sıkça kullanılacak olan şâhid, mütâbi, teferrüd gibi kavramların terimsel anlamlarına değinildikten sonra Suyûtî'nin kendine özel kullanım ve farkları tespit edilmeye çalışılacaktır.

A. Hadis Usûlünde "İtibar" ve Suyûtî'nin Kendine Özgü Kullanımı

İtibar, hadisi takviye etme amacıyla mütâbi veya şâhidinin bulunup bulunmadığını araştırma, yani hadisin metninin aynısını içeren farklı tarîklerin veya anlam bakımından kısmen benzerlik taşıyan başka hadislerin aranması ve toplanması

[291] Fellâte, *el-Vad' fi'l-hadis*, III, 466; Lahhâm, *el-İmâm es-Suyûtî muhaddisen*, s. 313-315; Yıldırım, "İbnü'l-Cevzî'nin Hadisçiliğine Genel Bir Bakış", s. 102, 110.
[292] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 23; Fellâte, *el-Vad' fi'l-hadis*, III, 467.
[293] Fellâte, *el-Vad' fi'l-hadis*, III, 466.
[294] Suyûtî, *el-Leâlî el-masnû'a*, I, 117.

işidir.[295] Bir başka ifadeyle ferd olduğu düşünülen bir hadisin ferd olup olmadığını kesinleştirmek amacıyla hadis külliyatının -camiler, müsnedler, cüzler, fevâidler, meşyehalar vb. hadis eserlerinin- taranmasıdır.[296]

Zabtını ölçmek amacıyla her hangi bir râvinin hadislerinin sika râvilerin hadisleriyle karşılaştırılmasına da itibar denilmiştir.[297] Her iki işin arasındaki ortak nokta, bir râvinin hadislerini anlamca destekler nitelikteki başka râvilere ait hadislerin aranması ve toplanmasıdır. Ancak aralarında amaç farkı bulunmaktadır: Birincisinde hadisin aslının olup olmadığını tespit veya hadisi takviye etme amacı varken diğerinde râvinin zapt durumunu tespit etme amacı bulunmaktadır. Suyûtî, İbnü'l-Cevzî'ye yönelik eleştirilerinde râvinin zabtını tespit anlamında bir itibar yapmamıştır. Çünkü bu türden itibar ilelu'l-hadis ve cerh ta'dil ilimlerinin konusudur.[298] O, İbnü'l-Cevzî'nin

---

[295] İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 681; İbnü'l-Hanbelî, *el-Fer'u'l-esîs*, s. 135; Bikâî, *en-Nüketü'l-vefîyye*, I, 477; Münâvî, *el-Yevâkît ve'd-durer*, I, 300-301; Gucerâtî, *Şerhu Nüzheti'n-nazar*, s. 105; İbnü'l-Vezîr, *Tenkîhu'l-enzâr*, s. 157; Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvi*, I, 388; Suneykî, *Fethu'l-bâkî*, I, 244-245; İbn Cemâa, *el-Menhelu'r-ravîy*, s. 59; Şumunnî, *Netîcetü'n-nazar*, s. 136; İbnü'ş-Şumunnî, *el-Âlî er-rutbe*, s. 72; San'ânî, *Tavdîhu'l-efkâr*, II, 5-6; Nureddin Itr, *Menhecu'n-nakd*, s. 394; Mansur b. Mahmud eş-Şerâyidî, *Nazariyyetü'l-i'tibâr inde'l-muhaddisîn*, s. 49-61; Tarık b. İvadullah, *Şerhu Nubeti'l-fiker*, s. 185; Tarık b. İvadullah, *Luğatü'l-muhaddis el-Kübrâ*, s. 378-379; Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 154-155; Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, s. 188.

[296] Polat, "İ'tibâr", *DİA*, XXIII, 455; San'ânî, *İsbâlu'l-matar alâ Kasbi's-sukker*, s. 250; Muhammed el-Etiyobî, *İsafu zevî'l-vatar fî şerhi Nazmi'd-dürer fî ilmi'l-eser*, I, 228; Amr b. Abdulmunim, *el-Mu'lim fî marifeti ulûmi'l-hadis*, s. 104; Tarık b. İvadullah, *Islahu'l-ıstılah*, s. 351; Tahir el-Cezâirî, *Tevcîhu'n-nazar*, II, 33; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 90; Abdullah Siracuddîn, *Şerhu'l-Manzûmeti'l-beykûniyye*, s. 132; Muhammed Acac el-Hatîb, *Usûlü'l-hadis*, s. 366-367. Hadisçiler itibarı somutlaştırmak amacıyla şöyle bir örnek verirler: Hammad b. Seleme → Eyyub es-Sahtiyanî → İbn Sîrîn → Ebû Hureyre tarîkinden rivâyet edilen bir hadisi Hammad b. Seleme'nin Eyyub'den teferrüd ederek naklettiği tespit edilirse hocası Eyyub'den başka birinin hadisi İbn Sîrîn'den rivâyet edip etmediğine bakılır. Böyle bir tarîk bulunmazsa İbn Sîrîn'den başka hadisi Ebû Hureyre'den rivâyet eden bir râvinin bulunup bulunmadığı araştırılır. Yine bulunamazsa hadisi Rasûlullah'tan (a.s) rivâyet eden Ebû Hureyre'den başka bir sahabînin bulunup bulunmadığına bakılır. Eğer Ebû Hureyre'den başka bir tarîki/sahabî râvisi de bulunmazsa hadise ferd/ğarîb hükmü verilir. Hadisçilerin terminolojisinde yapılan bu araştırmanın adı itibardır. bkz. Nevevî, *et-Takrîb*, s. 41; İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, s. 82-83; İbnü'l-Mulakkin, *el-Mukni fî ulûmi'l-hadis*, s. 187; Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 64; İbn Kesîr, *el-Baisu'l-hasîs*, s. 56; Münâvî, *el-Yevâkît ve'd-durer*, I, 302-303; Şumunnî, *Netîcetü'n-nazar*, s. 137; Amr b. Abdulmunim, *el-Mu'lim fî marifeti ulûmi'l-hadis*, s. 104-105; Tarık b. İvadullah, *el-Medhal ila ma'rifeti ilmi'l-hadis*, s. 148-151; Tarık b. İvadullah, *Şerhu'n-Nuhbe*, s. 191-194.

[297] Irakî, *Fethu'l-muğîs*, s. 144; Tarık b. İvadullah, *Şerhu'n-Nuhbe*, s. 189; Tarık b. İvadullah, *el-İrşâdât fî takviyeti'l-ehâdîsi bi'ş-şevâhid ve'l-mütabaât*, s. 10; Tarık b. İvadullah, *el-Medhal ila ma'rifeti ilmi'l-hadis*, s. 146-148.

[298] Ayhan Tekineş, "İlelü'l-hadis", *DİA*, XXII, 85. Hadislerin illetlerini ve râvilerin zabt durumlarını tespit amacıyla hadislerin farklı tarîkleri toplanır, sika râvilerin rivâyetlerine aykırılık veya uyumları

uydurma hükmü verdiği hadisleri, mütâbi veya şâhidlerle destekleme, takviye etme anlamında itibar yapmıştır.

Hadis usûlünde, itibara konu olan hadisleri nitelerken iki farklı kavram kullanılır: Mütâbi ve şâhid. Mütâbi ve şâhidin tanımı ve aralarındaki fark konusunda hadis âlimleri arasında görüş birliği bulunmamaktadır.[299] Hadisin sahabi râvisi merkeze alınarak yapılan tanıma ve kullanıma göre ister birebir benzerlik isterse kısmî benzerlik taşısın farklı sahabi tarafından rivâyet edilen hadis, bir diğerinin şâhidi olarak değerlendirilmiştir.[300] Aynı metne sahip ancak farklı sahabilerce rivâyet edilen hadislerin farklı hadislermiş gibi muamele görmesi ise sahabilerin söz konusu hadisleri değişik zaman ve zeminlerde işitmiş olmaları ihtimalinden kaynaklanmaktadır.[301] Aynı sahabîden farklı tarîkler yoluyla rivâyet edilen birbiriyle örtüşen hadis metinleri ise mütâbi olarak değerlendirilmiştir.[302] Dolayısıyla metin bakımından aynı olan ancak farklı sahabilerce rivâyet edilen hadisler mütâbi değil, şâhid olarak isimlendirilmiştir.[303]

ölçüsünde râvinin zabtı tespit edilir, sonra da cerh-ta'dil açısından uygun olan vasıfla nitelenir. bkz. İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 113; el-Gavrî, *el-Müyesser fi ilmi ileli'l-hadis*, s.167-180; Nureddin Itr, *Lemehât mûceze li usûli ileli'l-hadis*, s. 73-77; Tarık b. İvadullah, *el-Medhal*, s. 151-152; Tarık b. İvadullah, *Şerhu'n-Nuhbe*, s. 195; İbrahim el-Lâhim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, s. 158-187.

[299] Polat, "Mütabaât", *DİA*, XXXII, 180-181.

[300] İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 89-90; Bikâî, *en-Nüketü*, I, 479-480; Suneykî, *Fethu'l-bâkî*, I, 245; Gucerâtî, *Şerhu Nüzheti'n-nazar*, s. 103; Tarık b. İvadullah, *Şerhu'n-Nuhbe*, s. 186; Amr b. Abdulmunim, *el-Mu'lim*, s. 101; Nureddin Itr, *Menhecu'n-nakd*, s. 418.

[301] İbnü'l-Vezîr, *Tenkîhu'l-enzâr*, s. 97.

[302] Amr b. Abdulmunim, *el-Mu'lim*, s. 103.

[303] Bu tanım ve kullanıma örnek olarak şu hadis verilebilir: Şafiî → Mâlik → Abdullah b. Dînâr → İbn Ömer'den rivâyet edildiğine göre Rasûlullah şöyle demiştir "Ay yirmi dokuz gündür. Hilali görmedikçe oruca başlamayın, hilali görmedikçe oruca son vermeyin. Eğer havanın bulanıklığı sebebiyle onu göremezseniz ayı otuza tamamlayın." Bazı alimler bu hadisi İmâm Şafiî'nin teferrüd ettiği hadislerden saymışlardır. Ancak araştırma sonucu Ka'nebî'nin İmâm Şafiî'ye mütabaât ettiği anlaşılmıştır. Dolayısıyla Ka'nebî'nin rivâyeti, Şafiî'nin rivâyeti için mütabaât-ı tâmmedir; çünkü her ikisi de hadisi İmâm Mâlik'ten (r.h) rivâyet etmişlerdir (İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 89). Aynı lafızlarla nakledilen Asım b. Muhammed → Babası → İbn Ömer tarîki ise mütabbaât-ı kâsıradır; çünkü bu tarîk Şafiî'nin doğrudan hadisi işittiği şeyhinde değil, sahabî râvisinde birleşmektedir. Aynı lafızlarla Nesâî'nin tahrîc ettiği Muhammed b. Huneyn → "İbn Abbas" tarîki ise şâhid bi'l-lafzdır, çünkü lafız aynı olmakla birlikte sahabî râvisi değişmiştir. "...eğer hava bulanık olursa Şaban'ı otuza tamamlayın" lafızlarıyla rivâyet edilen Muhammed b. Ziyad → "Ebû Hureyre" tarîki ise şâhid bi'l-ma'naya örnektir, çünkü hem metin hem de sahabî râvisinde farklılık bulunmaktadır. bkz. İbn Hacer, *Nüzehtü'n-nazar*, s. 90; Gucerâtî, *Şerhu'n-Nüzhe*, s. 101-102; Sindî, *İma'ânu'n-nazar*, s. 86; Nureddin Itr, *Menhecu'n-nakd*, s. 418-420. Ebû Hureyre tarîkinin şâhid bi'l-mana olarak değerlendirilmesi, metnindeki "Şabanı otuza tamamlayın" ibaresinden kaynaklanmaktadır. Çünkü önceki hadislerde Şaban veya Ramazan kaydı olmaksızın "ayı otuza tamamlayın" ibaresi bulunmaktadır. bkz. İbnü'l-Hanbelî, *el-Fer'u'l-esîs*, s. 136.

Tahir el-Cezairî ve Nureddin Itr, muhaddislerin genelinin şâhid ile mütâbiyi yukarıdaki nüansı dikkate alarak kullandıklarını ifade etmişlerdir.[304]

el-Leâlî el-masnû'a ve *et-Ta'akkubât*'taki örneklerden Suyûtî'nin de bu tanımı benimsediği anlaşılmaktadır. Nitekim Enes tarîkinden rivâyet edilen "*Rasûlullah (s.a.s) Ashabına (a.s); 'her tası bir dinara bile olsa Cuma günü yıkanın' dedi"* hadisini aynı lafızları taşıyan ancak Ebû Hureyre tarîkinden rivâyet edilen *"Her tası bir dinara bile olsa Cuma günü yıkanın*" hadisine şâhid olarak göstermiştir.[305] Cabir'den rivâyet edilen "*Bir avuç hurmayla bile olsa akşam yemeğini bırakmayın, çünkü akşam yemeği yememek yaşlanma sebebidir*" hadisini de Enes'ten rivâyet edilen "*Bir avuç isgarta hurmayla bile olsa akşam yemeği yiyin, çünkü akşam yemeği yememek yaşlanma sebebidir*" hadisine şâhid olarak zikretmiştir.[306] Örneklerden gözleneceği üzere Suyûtî aynı metne sahip ancak sahabî râvileri farklı hadisleri mütâbi değil, şâhid olarak değerlendirmiştir. Dolayısıyla onun mütâbi ve şâhidi, hadisçilerin çoğunluğunun kullanımıyla uyumlu bir anlamda kullandığı söylenebilir.

Metnin benzerlik derecesi esas alınarak yapılan tanıma göre ise râvileri dikkate alınmaksızın aynı lafızları taşıyan hadisler mütâbi, manevi/kısmî benzerlik taşıyan farklı hadisler ise şâhid olarak değerlendirilmiştir.[307] Bir başka grup, bir hadis metninin farklı akran râviler tarafından aynı hocadan rivâyet edilen tarîklerini mütâbi, daha yukarıdaki hocalarında birleşen tarîklerini ise şâhid olarak isimlendirmiştir. Bunlardan birincisi hadisçilerin geneli tarafından benimsenen birinci kullanıma göre mütabaât-ı tâmme, ikincisi mütabaât-ı kâsıra olarak isimlendirilmiştir.[308] Ancak mütâbi ile şâhidin

[304] Nureddin Itr, *Menhecu'n-nakd*, s. 420.

[305] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 80; Suyûtî, *el-Leâlî*, II, 26; İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, II, 104.

[306] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 199; Suyûtî, *el-Lealî*, II, 255; İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, II, 259.

[307] İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 90; Bikâî, *en-Nüketü'l-vefiyye*, I, 480; Alusî, *Ikdu'd-dürer*, s. 119; İbnü'l-Hanbelî, *Kafvu'l-eser*, s. 64; Sindî, *İm'ânu'n-nazar*, s. 88; Tarık b. İvadullah, *Şerhu'n-Nuhbe*, s. 186; Nureddin Itr, *Menhecu'n-nakd*, s. 420.

[308] İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, s. 83; Bikâî, *en-Nüket*, I, 479; Şumunnî, *Netîcetü'n-nazar*, s. 134; Gucerâtî, *Şerhu Nuzheti'n-nazar*, s. 100; İbnü'ş-Şumunnî, *el-Âlî er-rutbe*, s. 70; Tahir el-Cezâirî, *Tevcîhu'n-nazar*, II, 37; Suneykî, *Fethu'l-bâkî*, I, 245; Sindî, *İm'ânu'n-nazar*, s. 86; San'ânî, *İsbâlu'l-matar*, s. 248; Alûsî, *Ikdu'd-durer*, s. 113; Nureddin Itr, *Menhecu'n-nakd*, s. 418; Amr b. Abdulmunim, *el-Mu'lim*, s. 103-104; Tarık b. İvadullah, *el-Medhal ila ma'rifeti ilmi'l-hadis*, s. 146; Tarık b. İvadullah, *Şerhu Nubeti'l-fiker*, s. 186; Tarık b. İvadullah, *Şerhu Nuzheti'n-nazar*, s. 80.

birbirinin yerine kullanıldığı da olmuştur.[309] Nitekim Hâkim en-Neysâbûrî, *el-Medhal ila's-sahîh* adlı eserinde mütâbileri şâhid olarak isimlendirmiştir.[310] Dolayısıyla mütâbi ile şâhid konusunda dört farklı kullanımın bulunduğu söylenebilir. Öte yandan ferd olduğu düşünülen hadise "mütâba' aleyh", araştırma sonucu bulunan aynı hadisin farklı tarîklerine ise "mütâbi" veya "tâbi'" denir. Mütâbi ve tabi kavramları mütabaât eden râviyi nitelemek için de kullanılır. İtibar yapıldıktan sonra ferd olduğu düşünülen hadisin şâhid veya mütâbisi bulunmazsa ferd/ğarîb hükmü verilir.[311]

Bir hadisin itibara konu olabilmesi için râvilerinin sika olması şart değildir.[312] Bilakis dördüncü ve beşinci kategorideki zayıf râvilerin hadisleri -Irâkî'nin sınıflandırması esas alınmıştır- itibar amacıyla kullanılabilir.[313] Bu türden râviler hakkında "hadisleriyle itibar yapılabilir" gibi ifadeler kullanılır.[314] Çünkü bu kategorilerdeki râvilerin taşıdıkları zayıflık râvinin güvenilirliğine ilişkin ve itibara engel olacak derecede ağır değildir.[315] Ancak şiddetli zayıflık taşıyan birinci, ikinci ve üçüncü kategorideki mecrûh râvilerin hadisleri mütâbi ve şâhid olarak değerlendirilmez.[316] Çünkü söz konusu râvilerin zayıflığı zabtlarındaki kusurdan çok

---

[309] Zerkeşî, *en-Nüket*, II, 169; Tebrîzî, *el-Kâfî*, s. 294; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 90; Sindî, *İm'ânu'n-nazar*, s. 88; Suneykî, *Fethu'l-bâkî*, I, 245; Tarık b. İvadullah, *el-Muhtasaru'l-hâvî*, s. 172; Tarık b. İvadullah, *Şerhu Nubeti'l-fiker*, s. 186.

[310] Moğultay b. Kılıç, *Islahu Kitâbi İbni's-Salâh*, s. 133; Şumunnî, *Netîcetü'n-nazar*, s. 134; Zerkeşî, *en-Nüket*, II, 169.

[311] Tarık b. İvadullah, *el-Medhal*, s. 146.

[312] Nevevî, *et-Takrîb ve't-Teysîr*, s. 42; İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, s. 84; Tebrîzî, *el-Kâfî*, s. 295; Tîbî, *el-Hulâsa*, s. 65; İbn Kesîr, *el-Bâisu'l-hasîs*, s. 56-57; Sindî, *İm'ânu'n-nazar*, s. 85-86, 186; İbnü'l-Hanbelî, *Kafvu'l-eser*, s. 64-65; Münâvî, *el-Yevâkît ve'd-durer*, II, 478-479, 616; Suneykî, *Fethu'l-bâkî*, I, 247; İbnü'l-Mulakkin, *el-Mukni fî ulûmi'l-hadis*, s. 188-189; Şumunnî, *Netîcetü'n-nazar*, s. 135; Vâdiî, *es-Seyru'l-hasîs*, s. 137; Alusî, *Ikdu'd-durer*, s. 120; Nureddin Itr, *Menhecu'n-nakd*, s. 420-421.

[313] Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 111.

[314] İbnü'l-Mulakkin, *el-Mukni fî ulûmi'l-hadis*, s. 188-189; Şumunnî, *Netîcetü'n-nazar*, s. 135; el-Gavrî, *Mu'cemu elfâzi'l-cerh ve't-ta'dîl*, s. 183; Tarık b. İvadullah, *el-Medhal*, s. 146-147; Tarık b. İvadullah, *Şerhu'n-Nuhbe*, s. 189.

[315] Subhî es-Salih, *Ulûmu'l-hadis*, s. 243; Acâc el-Hatîb, *Usûlü'l-hadis*, s. 349.

[316] Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr*, s. 31; İbnü'l-Vezîr, *Tenkîhu'l-enzâr*, s. 223-224; Irakî, *Fethu'l-muğîs*, s. 176; Suyûtî, *et-Tedrîb*, I, 389-390; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, II, 295; Suneykî, *Fethu'l-bâkî*, I, 352; San'ânî, *Tavdîhu'l-efkâr*, I, 281-283; Münâvî, *el-Yevâkît ve'd-durer*, II, 614-616; Şevkânî, *el-Fevâîdu'l-mecmûa*, s. 115; el-Gavrî, *Mu'cemu elfâzi'l-cerh ve't-ta'dîl*, s. 52; Nureddin Itr, *Menhecu'n-nakd*, s. 108, 421; Tarık b. İvadullah, *el-Muhtasaru'l-hâvî*, s. 108, 580; Tarık b. İvadullah, *el-Medhal*, s. 153; Tarık b. İvadullah, *Şerhu'n-Nuhbe*, s. 197; el-Hatîb, *Usûlü'l-hadis*, s. 349.

adaletlerindeki kusurdan kaynaklanmaktadır.[317] Dolayısıyla bu türden râvilerin hadisleri şâhid veya mütâbi olarak değerlendirilmez. Bu türden râviler hakkında "hadisleriyle itibar yapılmaz, hadisleri yazılmaz, ondan rivâyette bulunmak caiz değildir" gibi ifadelerin kullanıldığı olur.[318] Çalışma boyunca örneklerine rastlanabileceği üzere Suyûtî, bu türden birçok râvinin hadislerini şâhid ve mütâbi olarak kullanmıştır. İbn Arrâk birçok defa Suyûtî'nin şâhid ve mütâbi olarak ileri sürdüğü hadislerin şâhid veya mütâbi olarak kullanılmaya elverişli olmadığına dikkat çekmiştir. Çağdaş araştırmacılardan Hatim b. Arif el-Avnî de şâhid ve mütâbi olarak kullanılmaya uygun olmayan hadisleri kullanmış olmasından ötürü Suyûtî'yi eleştirenler arasında yer almaktadır.[319]

B. Şâhidlerini İleri Sürmesi

Suyûtî'nin şâhidlerini ileri sürerek uydurma hükmü verilemeyeceğini savunduğu hadisler büyük bir yekün tutmaktadır. O, şâhid ile destekleyerek savunduğu bir hadisi aynı zamanda râvi tezkiyesi yapma, mütâbi zikretme, muteber kaynaklarda geçtiğine dikkat çekme gibi çeşitli yöntemlere başvurarak da savunmuştur. *el-Leâlî*'de şâhidlerin isnâtlarını genellikle zikrederken *et-Ta'akkubât*'ta çoğu zaman bunun aksi bir uygulamada bulunarak şâhidlerin isnâtlarını hazfedip sadece sahabî veya tabiî râvisini zikretmiştir. Ancak her iki eserinde de genellikle şâhidlerin tahrîc edildiği kaynakları belirtmiştir.

Hadis takviyesi anlamındaki itibar işleminin faydası, birçok hadiste pratiğe yansımaktadır. Zayıf bir hadis mütâbi veya şâhidlerin desteği sonucu hasen ligayrihi derecesine yükselebilirken haddi zatında hasen olan bir hadis de mütâbi veya şâhidlerin desteği sonucu sahih ligayrihi derecesine yükselebilmektedir.[320] Öte yandan tearuz

---

[317] İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, s. 33-34; Irakî, *Fethu'l-muğîs*, s. 38-39.

[318] el-Gavrî, *Mu'cemu elfâzi'l-cerh ve't-ta'dîl*, s. 144-145; Tarık b. İvadullah, *el-Medhal*, s. 147; Tarık b. İvadullah, *Şerhu'n-Nuhbe*, s. 189; Karagözoğlu, *Zayıf Râvîler -Duafâ Literatürü ve Zayıf Rivâyetler-*, s. 247.

[319] Hâtim b. Arif el-Avnî, *Şerhu'l-Mûkıza*, s. 53.

[320] İbn Teymiyye, *Mecmûatu'l-fetâvâ*, XVII, 26; İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, s. 34-35; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 67-68; İbnü'l-Vezîr, *el-Avâsım*, III, 246; Şumunnî, *Netîcetü'n-nazar*, s. 223-224; İbnü'ş-Şumunnî, *el-Âlî er-rutbe*, s. 62-65, 113; Münâvî, *el-Yevâkît ve'd-durer*, I, 208-209, 478-479; Irakî, *Fethu'l-muğîs*, s. 39-40; İbnü'l- Hanbelî, *el-Fer'u'l-esîs*, s. 87-89; İbnü'l-Hanbelî, *Kafvu'l-eser*, s. 50; Gucerâtî, *Şerhu'n-Nüzhe*, s. 81-82; Tebrîzî, *el-Kâfî*, s. 173; San'ânî, *Tavdîhu'l-efkâr*, I, 281-282; San'ânî, *İsbâlu'l-matar*, s. 370; Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr*, s. 30; Aliyyu'l-Kârî, *Şerhu*

durumundaki iki hadisten birinin mütâbi veya şâhidinin bulunması, tercih yapma suretiyle aralarındaki tearuzu giderme olanağı da sağlamaktadır.[321] Suyûtî, şâhidlerine ve diğer destekleyici öğelere istinaden İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevzûat*'ına aldığı bazı hadislere hasen, sahih hatta mütevatir hükmü vermiştir. Nitekim o, şâhidlerine dayanarak İbnü'l-Cevzî'nin Ebû Hureyre ve Enes tarîklerinden *el-Mevzû'ât*'ında zikrettiği "*Biriniz kardeşinin cenaze işlerini üstlenirse kefenini güzelce yapsın, çünkü onlar kefenleriyle kaldırılırlar, kefenleriyle birbirlerini gezerler*" hadisinin "sahih hasen" olduğunu savunmuştur. Hadise bu hükmü verirken Cabir tarîkinden Müslim'in tahrîc ettiği "*Biriniz kardeşini kefenlerse güzelce kefenlesin*" hadisini, yine Cabir'den nakledilen "*Ölülerinizi güzelce kefenleyin, zira onlar kefenleriyle birbirlerini gezerler*" hadisini, Ebû Katade tarîkinden Tirmizî'nin tahrîc ettiği ve hasen hükmü verdiği "*Biriniz kardeşinin cenaze işlerini üstlenirse kefenini güzelce yapsın*" hadisini, yine Ebû Katade'den nakledilen "*Biriniz kardeşinin cenaze işlerini üstlenirse kefenini güzelce yapsın çünkü onlar kabirlerinde birbirlerini ziyaret ederler*" hadisini, İbn Hibbân, Ebû Dâvûd ve Hâkim'in tahrîc ettiği Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledilen "*...Ölü içinde öldüğü kıyafetle diriltilir"* hadisini, İbn Abbas'tan mevkûf olarak nakledilen "*Ölüler kefenleriyle haşr olurlar*" hadisini, İbn Sîrîn'den nakledilen "*Güzel kefeni severdi ve 'onlar kefenleri içinde birbirlerini ziyaret ederler' denirdi*" maktû hadisini şâhid olarak zikretmiştir.[322] Bununla birlikte *Şerhu's-Sudûr* adlı eserinde hadisin sahih olduğunu ispatlayan birçok şâhid zikrettiğine dikkat çekmiştir.[323] İbn Arrâk'ın Suyûtî'ye her hangi bir eleştiri yöneltmemekle birlikte destekleyici başka bir şâhid daha zikretmesi ve söz konusu hadisle diğer bir hadis arasındaki tearuzu gidermeye çalışması, hadise verdiği hasen sahih hükmü konusunda Suyûtî'ye katıldığı izlenimi uyandırmaktadır.[324] Şevkanî

Şerhi'n-Nuhbe, s. 245-246; Sindî, *İm'ânu'n-nazar*, s. 187-188; Tarık b. İvadullah, *el-Medhal*, s. 91; Tarık b. İvadullah, *Şerhu'n-Nuhbe*, s. 112-113, 381-385; Tarık b. İvadullah, *Şerhu'n-Nüzhe*, s. 70; Hâtim b. Arif el-Avnî, *Şerhu'l-Mûkıza*, s. 56; Nureddin Itr, *Menhecu'n-nakd*, s. 267-270; Mahmud et-Tahhan, *Teysîru mustalahi'l-hadis*, s. 64-67; Amr b. Abdulmunim, *Teysîru ulûmi'l-hadis*, s. 33, 38; Abdulkerîm el-Hudayr, *el-Hadis ed-da'îf*, s. 49-50; Abdullah Siracuddîn, *Şerhu'l-Manzûmeti'l-beykûniyye*, s. 44, 53; Mustafa b. İsmaîl es-Süleymanî, *el-Cevâhiru'l-süleymaniyye*, s. 88-89; Ali el-Halebî, *en-Nüket,* s. 91, 139-140; Amr b. Abdulmunim, *el-Mu'lim* , s. 61, 106-109; Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 168, 171; Karagözoğlu, *Zayıf Râvîler -Duafâ Literatürü ve Zayıf Rivâyetler-*, s. 209.

[321] Münâvî, *el-Yevâkît ve'd-durer*, I, 302.

[322] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 150-151; Suyûtî, *el-Leâlî*, II, 440-441.

[323] Suyûtî, *Şerhu's-sudûr bi şerhi ahvâli'l-mevtâ ve'l-kubûr*, s. 192-195; Suyûtî, *Aynu'l-isâbe*, s. 48-49.

[324] İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, II, 373.

de Suyûtî'nin hadise "hasen sahih" hükmü verdiğini ifade etmiş, herhangi bir eleştiri veya yorumda bulunmamıştır.[325] Elbânî ise hadisin farklı tarîklerini detaylıca incelemiş ve şâhidlerinin toplamına dayanarak hadisi "sahîh ligayrihi" diye niteleyerek Suyûtî'ye muvafakat etmiştir.[326] Bu hadis, İbnü'l-Cevzî'nin hadislere hüküm verirken mütâbi ve şâhitlerini araştırmaya gereken önemi vermediği ve yargılarında aceleci davrandığını gösteren örneklerdendir.

Keza Suyûtî şâhidlerine dayanarak *"Göğe çıkarıldım ve geçtiğim her sema katmanında Muhammed Allah'ın rasûlüdür yazıyordu ve Ebû Bekir de peşimdeydi"* hadisine 'hasen' hükmünü vermiştir.[327] Şâhidlerine istinaden hasen hükmü verdiği bir diğer hadis ise *"Sultanlarla haşir neşir olmadıkça ve dünyalık derdine düşmedikçe âlimler, kullar arasındaki peygamberlerin vekilleridirler. Sultanlarla haşir neşir olup dünyalık makam mevki derdine düştüler mi peygamberlere ihanet etmişler demektir; işte o zaman onlardan uzak durun"* hadisidir.[328] Yine *"Allah'ın dûnunda yetmiş bin nurdan perde vardır, birisi bu perdelerin güzelliğinden bir şey işitse hemen ölüverir"* hadisine "aslı var" hükmü verirken[329] "*Hayrı güzel yüzlülerin yanında arayın"* hadisine "sahih hasen" hükmü vermiştir.[330] On iki sahabîden otuzdan fazla muttasıl merfû ve dört mürsel tarîkle birlikte tâbiîn ve etbau't-tâbiîn sözlerinden de şâhidler bulduğu "ebdâl hadisine"[331] ise manevi mütevatir hükmü vermiş, sıhhati katîdir diyerek kesin bilgi değeri taşıdığına vurgu yapmıştır.[332]

İbnü'l-Cevzî Hz. Ali (a.s) tarîkinden naklettiği *"Üç şey görme duyusunu güçlendirir: Yeşile, akar suya ve güzel yüze bakmak."* hadisine yalancı ve mecrûh

---

[325] Şevkânî, *el-Fevâid el-mecmûa*, s. 269.

[326] Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi's-sahîha*, III, 413.

[327] Suyûtî, *el-Leâlî*, I, 296-299.

[328] Suyûtî, *el-Leâlî*, I, 219-220; Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 57-58. Suyûtî, söz konusu hadisi ilim ehlinin siyasilerle aralarına mesafe koyması gerektiğini savunduğu risalesinde zikretmiştir. bkz. Suyûtî, *Mâ ravâhu el-esâtîn fî ademi'l-mecîi ilâ es-selâtîn*, s. 28-30.

[329] Suyûtî, *el-Leâlî*, I, 14.

[330] Suyûtî, *el-Leâlî*, II, 80. Hadis hakkında geniş değerlendirme için bkz. Nasseruddin Mazhari, *Münâvî'nin Suyûtî'ye İtirazları* (*Feyzu'l-kadîr'in Dördüncü Cildi Özelinde),* s. 77-78.

[331] Ebdâl, bedelin çoğuludur. Hadislere göre onlar, Allah (c.c) katında yüce makam ve keramet sahibi bir grup velidirler. bkz. Âmir Abdullah Fâlih, *Mu'cemu elfâzi'l-akîde*, s. 16; el-Gavrî, *Mu'cemu'l-mustalahât el-hadisiyye*, s. 40-41; San'anî, *el-İnsâf*, s. 61. Ebdâlın tasavvuftaki ıstılahî anlamı için bkz. Süleyman Uludağ, "Abdal", *DİA*, I, 59-60.

[332] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 282.

ravilerinden dolayı uydurma hükmü vermiştir. Suyûtî ise hadisin farklı kaynaklarda geçen İbn Ömer, İbn Abbas, Büreyde, Ebû Saîd el-Hudrî, Câbir ve Hz. Aişe (a.s) tariklerinden nakledilen birçok şâhidini zikrettikten sonra "tüm bunlar hadisi uydurma olmaktan çıkarmaktadır" demiştir.[333] İbn Arrâk hadisin Ebû Saîd el-Hudrî (r.a) tarîkine ceyyid hükmü vermiştir.[334] Fettenî hadisin uydurma değil, hasen veya zayıf olabileceğini belirtmiştir. Alî el-Kârî ve Elbânî hadisi zayıf diye nitelerken İbnu'l-Kayyım, Sâğânî ve Gumârî ise hadise uydurma hükmü vererek İbnü'l-Cevzî'ye muvafakât etmişlerdir.[335] Farklı tarikleri hadisin isnadını uydurma dairesinden çıkarmaktadır.

Fellate'nin belirttiğine göre bazı muhaddisler, birçok tarîkten rivâyet edilmesi durumunda yalancılıkla itham edilmek dışında fısk, fuhşu'l-galat, fartu'l-gafle gibi sebeplerle cerhe uğrayan râvilerin hadislerinin münker, merdut ve "la asle leh/aslı yok" derecesinden kendisiyle amel edilmeyen zayıf hadis derecesine yükseleceğini savunmuşlardır.[336] İbn Hacer, buna açıkça işaret eden hadisçiler arasında yer almaktadır. O, meçhûl veya töhmete uğramış râvilerin hadislerinin birçok tarîkten nakledilmesi halinde merdud ve münker olmaktan çıkıp fezail konusunda amel edilebilir zayıf hadis derecesine yükselebileceğini savunmuştur.[337] O, bu dereceye yükselen bir hadisin, şiddetli zayıflık taşımayan başka bir tarîkinin bulunması durumunda ise hasen ligayrihi derecesine yükselebileceği görüşündedir. Suyûtî, bu konuda İbn Hacer'in görüşünü benimsemiş görünmektedir.[338] Nitekim o, meçhûl, metrûk, müttehem, kezzâb, vaddâ' olarak nitelenen râviler tarafından farklı tarîklerden nakledilen "*Ali'ye bakmak ibadettir*" hadisine[339] uydurma hükmü verilemeyeceği hususunda İbnü'l-Cevzî'yi eleştirmiş, çeşitli tarîklerden rivâyet edilmesi durumunda metrûk ve münker hadisin "hafif zayıf" derecesine, hatta kimi zaman hasen derecesine

[333] Suyûtî, *el-Leâlî el-masnû'a*, I, 115-118.
[334] İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, I, 200-201.
[335] Sağânî, *ed-Dürrü'l-mültekat*, s. 24; İbnu'l-Kayyım, *el-Menâru'l-munîf,* s. 53; Ali ek-Kârî, *el-Esrâru'l-merfû'a,* s. 415-416; Fettenî, *Tezkiratü'l-mevzû'ât,* s. 162-163; Gumârî, *el-Muğîr,* s. 51; Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-daîfe*, IV, 443.
[336] Fellâte, *el-Vad' fi'l-hadis*, I, 68; Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvi*, I, 259; Bikâî, *en-Nüketü'l-vefiyye*, I, 248; Gumârî, *Fethu'l-Meliki'l-Alîy*, s. 63.
[337] İbn Hacer, *el-İmtâ' bi'l-erbaîn el-mutebâyineti's-semâ*, s. 70; İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 419-420; el-Hatîb, *Usûlü'l-hadis*, s. 349.
[338] Suyûtî, *et-Tedrîb*, I, 259.
[339] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, II, 124-131.

bile yükselebileceğini savunmuştur. Ardından bu hadisin on bir sahabî tarîkinden rivâyet edildiğinin altını çizmiş ve bu sayının bir grup âlime göre mütevatir hadisin sayısı olduğunu belirtmiştir.[340] Suyûtî, *el-Leâlî* veya *et-Ta'akkubât*'ta söz konusu hadisin zayıf mı yoksa hasen mi olduğu yönünde açık bir ifade kullanmamıştır. Ancak *Târihu'l-hulefâ* adlı eserinde Hz. Ali'nin (a.s) faziletleri bahsinde hadisi zikrettikten sonra hasen olarak nitelemiştir.[341] Şevkanî, hadise ne sahih ne de mevzu hükmü vermenin doğru olmayacağını belirtmiş ve hasen olarak nitelemiştir.[342] el-Heytemî de hadise hasen hükmü vermiştir.[343] Alâî ise hadise uydurma hükmü verilemeyeceği yönünde kanaat belirtmiştir.[344] Çağdaş muhaddislerden Elbânî, birçok tarîkten rivâyet edilmesine karşın çoğunda müttehem, kezzâb, vaddâ râvilerin, geri kalan kısmında ise hadis çalıp isnâd uydurması imkan dahilindeki metrûk ve meçhûl râvilerin bulunmasından dolayı hadise sahih hükmü verilemeyeceğini belirttikten sonra İbnü'l-Cevzî'nin uydurma hükmü vermekle çok da yadırganacak bir iş yapmadığını dile getirmiştir.[345]

Öte yandan şâhid olarak kullanılması için hadisin merfû olması şart değildir. Aksine mevkûf ve maktû hadisler de şâhid olarak kullanılabilir.[346] İmâm Şafiî (r.h), sahabî kavlini hadis takviye etme amacıyla kullananlardandır.[347] Nitekim onun mürsel hadisin kabulü için ileri sürdüğü şartlar arasında sahabî sözü ve fetvasıyla örtüşüyor

---

[340] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 341. Tevatürün oluşmasında raviler için adalet vasfını taşıma şartının koşulmaması genel geçer bir durum değildir. Söz gelimi Hz. Alî'nin fazîletine dair bir hadisin yalancı, müttehem, Şiî ve Şiî olmaları kuvvetle muhtemel meçhûl râviler yoluyla "kırk" farklı isnatla nakledilmesi hadise mütevâtirlik kazandırmayacaktır. Aksine bu kadar fazla isnadı bulunan bir hadisi, hadisleri derleme konusunda tahayyül edilmesi güç bir gayret ve çaba gösteren muhaddislerden birinin dahi bilmemesi, dahası sadece yalancı, müttehem, Şiî veya Şiî olmaları muhtemel meçhûl râvilerin nakletmesi hadisin uydurma olduğu yönündeki ihtimali kuvvetlendirecektir. Dolayısıyla bir habere mütevâtir hükmünü vermek için sadece sayısal çokluğu değil hâricî karineler de göz önünde bulundurulmalıdır.

[341] Suyûtî, *Târihu'l-hulefâ*, s. 137.

[342] Şevkânî, *el-Fevâidu'l-mecmû'a*, s. 361.

[343] Heytemî, *es-Savâ'iku'l-muhrika fi'r-reddi alâ ehli'l-bida' ve'z-zendeka*, s. 366, 493.

[344] Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-daîfe*, 10, 245.

[345] Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-da'îfe*, 10, 250-251.

[346] Karagözoğlu, "Maktû Rivâyetlerin Hadis İlmindeki Yeri", *Genç Akademisyenler İlahiyat Araştırmaları* (Sempozyum 1-2 Mayıs), 2009, İstanbul, s. 84, 93; Tarık b. İvadullah, *el-Medhal*, s. 101, 144; Tarık b. İvadullah, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker*, s. 187-188.

[347] Tebrîzî, *el-Kâfî fî ulûmi'l-hadis*, s. 205.

olması da bulunmaktadır.[348] Ayrıca bu şartlar arasında tabiîn ve etbau't-tâbiîn ulemasının genelinin fetvasıyla uyuşur olması da bulunmaktadır.[349] Özellikle Mâlikî ve Şâfiî ulemâsına göre Medîne ehlinin ameline uygunluk, tearuz durumundaki hadisler arasında tercih yapmayı sağlayan bir etkendir.[350] Hanefî ulemânın da Ebû Hanîfe dönemine kadarki Kûfe ehlinin amelini tercih unsuru olarak gördükleri belirtilmektedir.[351] Teâruz durumundaki iki hadisten Medîne veya Kûfe ehlinin ameliyle uyuşanın tercih edilmesi de bir tür hadis takviyesi olarak algılanabilir. İmâm Mâlik'in (r.h) Medîne ehlinin ameli ile kimleri ve neyi kastettiği usulcüler arasında tartışma konusu olmakla[352] birlikte bir grup âlim, Medîne ehlinin amelinden kastın sahabe, tabiîn ve etbau't-tâbiînin içtihadî görüş ve uygulamalarını da kapsadığını savunmuşlardır.[353] Dolayısıyla böylesi bir tercih işleminin, hadisi sahabe, tâbiîn ve etbâu't-tâbiîn kavliyle takviye anlamına geleceği söylenebilir. Öte yandan Tirmizî'nin *es-Sünen*'inde tahrîc ettiği bazı zayıf hadisler hakkında ifade ettiği "ilim ehli bu hadise göre amel etmektedir" sözünü de bir tür tabiîn ve etbau't-tâbiîn âlimlerinin görüşleriyle hadis takviyesi yapma olarak anlamak, en azından bu yönde bir işaret olarak algılamak mümkündür.[354] Suyûtî

[348] Mürsel hadisin kabulü için İmâm Şafiî (r.h) dört şart koşmuştur. Bunlardan üçü râvide bulunması gereken şartlardır: Birincisi, hadisi irsal yapan tabiînin kibar-ı tabiîn tabakasından olması, ikincisi tabiî râvinin sika olması, üçüncüsü zayıflardan irsal yapmıyor olmasıdır. Dördüncü şart ise mervi de aranan şarttır ve şu dördünden herhangi biri olabilir: Muttasıl bir tarîkten nakledilmesi, farklı bir mürsel tarîkten nakledilmesi, sahabi kavliyle ötüşür olması, tabiîn ve etbau't-tâbiîn alimlerinin genelinin fetvasıyla örtüşür olması. bkz. Şâfiî, *er-Risâle*, s. 461-467; İbnü'l-Vezîr, *Tenkîhu'l-enzâr*, s. 122; Irakî, *Fethu'l-muğîs*, s. 67-68; Mustafa b. İsmaîl el-Süleymanî, *el-Cevâhiru's-süleymaniyye*, s. 223.

[349] Ebû Tâlib el-Hârûnî, *el-Muczî fî usûli'l-fıkh*, II, 181; Abdulkerîm el-Hudayr, *el-Hadis ed-da'îf*, s. 88; Tarık b. İvadullah, *el-Medhal*, s. 101.

[350] Muhammed Bûsâk, *el-Mesâil*, I, 85; Kelvezânî, *et-Temhîd*, III, 220; Gazâlî, *el-Mustasfa*, IV, 169; Kadı Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, III, 1052, Amedî, *el-İhkâm*, IV, 324; İbn Teymiyye, *Mecmû'atu'l-fetâvâ*, XX, 171; İbn Teymiyye, *el-Müsvedde*, I, 612; İsnevî, *Nihâyetu's-sûl*, IV, 507 ve dp. 1, 508; Sübkî, *Rafu'l-hâcib*, IV, 631; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 179; İbnu'n-neccâr, *Şerhu'l-Kevkebi'l-munîr*, IV, 699-700; İbnu'l-Murtazâ, *Minhâcu'l-vusûl*, s. 905; Ahmed b. Muhammed, *el-Kâşif li zevi'l-ukûl*, s. 465; Taberî, *Şifâu ğalîli's-sâil*, s. 260; Safvan b. Adnan, *Kavaidu usûli'l-fikh ve tatbîkâtuh*, II, 736; Mustafa el-Han, *Eseru'l-ihtilâf*, s. 461.

[351] İbnu'n-neccâr, *Şerhu'l-Kevkebi'l-munîr*, IV, 700; İbnu'n-Neccâr, *et-Tahbîr şerhu't-Tahrîr*, VIII, 4209-4211.

[352] Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, I, 320; İbn Teymiyye, *Mecmû'atu'l-fetâvâ*, XX, 171-172; Muhammed Bûsâk, *el-Mesâil elletî benâhâ el-İmâm Mâlik alâ ameli ehli'l-Medîne*, I, 72-75; Hassan b. Muhammed, *Haberu'l-vâhid izâ halefehu amelu ehli'l-Medîne*, s. 59.

[353] Muhammed Bûsâk, el-*Mesâil elletî benâhâ Mâlik alâ ameli ehli'l-Medîne*, I, 83.

[354] Tarık b. İvadullah, *el-Medhal*, s. 101. Suyûtî, *et-Ta'akkubât*'ta "kim bir özür bulunmaksızın iki ayrı namazı birleştirerek kılarsa büyük günahlardan birini işlemiş demektir" hadisini Tirmizi'nin tahrîc

de İbnü'l-Cevzî'ye yönelik tenkitlerinde mevkûf ve maktû hadisleri takviye amaçlı şâhid olarak kullanmıştır. Örneğin merfû olarak rivâyet edilen "*Borç tasasından başka bir tasa, göz ağrısından başka ağrı yoktur"* hadisine Amr b. el-Âs'tan mevkûf olarak rivâyet edilen "*Gözden başka ağrı, borçtan başka hüzün yoktur*" hadisini şâhid olarak zikretmiştir.[355] Yine *"Allah kıyamet günü bir kulunu çağırır ve onu malından dolayı hesaba çektiği gibi makamından dolayı da hesaba çeker"* hadisine Hz. Ali'nin (a.s) *"Cennet, mümin kardeşinin yardımına koşan kişiye iştiyak duyar... Allah kuluna malını nerde harcadığını sorduğu gibi makamını ne amaçla kullandığını da sorar"* sözünü şâhid olarak zikretmiştir.[356] Muaz b. Cebel'den merfû olarak rivâyet edilen *"İman artar ve azalır"* hadisine Ebû Hureyre, İbn Abbas ve Ebu'd-Derdâ'dan mevkûf olarak rivâyet edilen *"İman artar, azalır"* hadisini şâhid göstermiştir.[357] O, maktû hadisi yani tabiî sözünü de şâhid olarak kullanmıştır. Örneğin İbn Abbas'tan rivâyet edilen *"Rasûlullah'ın aşırı teğannî yapan/nağmeli okuyan bir müezzini vardı, ona 'ezan normal ve abartısız olmalıdır, eğer böyle okuyacaksan ne âlâ yoksa bir daha okuma' dedi"* hadisine metnini zikretmeksizin İbn Ebî Şeybe tarafından tahrîc edilen Ömer b. Abdilaziz'in sözünü şâhid olarak göstermiştir.[358] Mânen mütevatir hükmü verdiği ebdal hadisini[359] destekler nitelikte Hasan-ı Basrî, Katade, Halid b. Ma'dan, Atâ gibi tabiîn ve etbau't-tâbiînden rivâyet edilen birçok maktû hadisin bulunduğuna dikkat çekmiştir.[360] Onun İbnü'l-Cevzî'ye yönelttiği eleştirilerde sıkça sahabî ve tabiî sözünü şâhid olarak ileri sürdüğü gözlemlenmektedir.

---

ettiğini belirttikten sonra onun hadis hakkındaki "ilim ehli bu hadise göre amel etmektedir" sözünü alimlerin görüşleriyle hadislerin takviye edilebileceğine yormuş, hatta isnâdı olmasa bile alimlerin amel etmesinin hadise sahihlik kazandıracağını ifade etmiştir. Benzer ifadeleri Sehavî de kullanmıştır. bkz. Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâdıle*, s. 229; Sindî, *İm'ânu'n-nazar*, s. 186; Gulamkadîr, *Min Usûli'l-fikh alâ menheci Ehli'l-hadis*, s. 221. Ayrıca bkz. Yusuf Acar, "Zayıf Hadisin Amel Karinesiyle Desteklenmesi ve Tirmizî'nin *Sünen*'i", *NEÜİFD*, 2014, sayı: 37, s. 41-69

[355] Suyûtî, *el-Leâlî*, II, 149.

[356] Suyûtî, *el-Leâlî*, II, 83. *et-Ta'akkubât*'ta sadece İbnü'l-Cevzî'nin tenkit ettiği râvisi Yusuf b. Yunus el-Eftas'ı Dârekutnî'nin tevsik ettiğini belirtmekle yetinmiştir. bkz. Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 228.

[357] Suyûtî, *el-Leâlî*, I, 37-38. Suyûtî'nin şâhid olarak zikrettiği söz konusu mevkûf hadisi Hatîb el-Bağdâdî rivâyet etmiş ve râvisi Ebu'l-Hüseyn en-Nahvî'nin rivâyetlerinin münker olduğunu belirtmiştir. bkz. İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, II, 135.

[358] Suyûtî, *el-Leâlî*, II, 11; Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 83. Söz konusu maktû hadis *Sahîh-i Buhârî*'de muallak olarak geçmektedir. bkz. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, V, 166.

[359] Ebdâlın anlamı için bkz. dp. 46.

[360] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 282.

Hadis takviyesinde mürsel hadisler de büyük önem taşımaktadır.[361] Suyûtî'nin mürsel hadisleri sıkça şâhid olarak ileri sürdüğü görülür. Ancak mürsel hadisin şâhid olarak kullanılabilmesi için tabiîye kadarki isnâdının sahih olması gerekir.[362] Suyûtî, şâhid olarak zikrettiği mürsel hadislerin bazen isnâdını zikredip sıhhat durumunu belirtmiş, bazen de ne isnâdını zikretmiş, ne de sıhhat durumuna değinmiştir. O, *"Ölüm meleğinin dokunuşu, bin kılıç darbesinden daha şiddetlidir"* hadisine Ata b. Yesar'dan mürsel olarak aynı lafızlarla rivâyet edilen hadisi şâhid göstermiş ve senedinin "ceyyid" olduğunu belirtmiştir.[363] *"Gençken ilim öğrenen kişi ilmini taşın üzerine kazımış gibidir/kalıcı olur, yaşlandıktan sonra öğrenilen ilim ise suyun üzerine yazılan yazı misalidir/hemen kaybolur"* hadisinin İsmail b. Râfi' tarîkinden aynı lafızlara sahip mürsel bir şâhidinin bulunduğunu ileri sürmüş, söz konusu mürsel hadisi Beyhakî'nin *el-Medhal*'de tahrîc ettiğini belirtmiş ancak isnâdını zikretmemiştir. Sevban'dan rivâyet edilen *"Ateş üç çeşittir: Birincisi hem yiyen hem içen, ikincisi yiyen ama içmeyen, üçüncüsü içen ama yemeyendir... İçen ama yemeyen ateş ise hummadır. Eğer biriniz hummaya yakalanırsa bir kuyudan bir kova su alıp üzerine döksün ve "Allahım iyileştir şu kulunu, tasdik et Rasulünü" desin"* hadisinin son cümlesi için Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel'in hasen tarîkle tahrîc ettikleri Sevban'dan rivâyet edilen merfû hadisi ve Mekhul'den mürsel olarak rivâyet edilen *"Hummaya yakalanıp da peş peşe üç gün yıkanan ve her defasında "Bismillah, Allahım senden şifa bulmak ve Peygamberini tasdik etmek ğayesiyle yıkandım" diyen her kul şifa bulur"* hadisini şâhid olarak göstermiştir.[364]

Suyûtî'nin hadis uydurmakla veya yalancılıkla itham edilenler de dahil hadisleriyle itibar yapılamayacak derecede mecrûh râvilerin hadislerini şâhid olarak ileri sürdüğü de olmuştur.[365] Bundan dolayı İbn Arrâk, Ebû Gudde ve Elbâni gibi hadis alimlerinin eleştirisine maruz kalmıştır. O, *"Ölüm vakti gelen bir kişi Allah'ın Kitâbına uygun olarak vasiyyetini yaparsa vermediği zekatlar için keffaret olur"* hadisinin tenkide uğrayan râvisi Yakub b. Muhammed'i tezkiye ve tadil edenleri zikretmiş, İshak

[361] Tarık b. İvadullah, *Şerhu'n-Nuhbe*, s. 187-188.
[362] Tarık b. İvadullah, *Şerhu'n-Nuhbe*, s. 198.
[363] İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, II, 365; Suyûtî, *el-Leâlî*, II, 416.
[364] Suyûtî, *el-Leâlî*, II, 408.
[365] İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, I, 172, 191, 197, 199, 259, 260, 261, 266, 268, 270, 373, 418, II, 16, 104, 132, 196, 156, 227, 243, 247,365, 370, 381, 391.

b. Rahuye'nin Yakub'a mütabaât ettiğini belirtmiştir. Ardından Taberânî'nin İbn Mesûd tarîkinden tahrîc ettiği *"İnsan ölüm döşeğindeyken mirası konusunda öyle hayırlı bir iş yapar ki Allah onu zekatına sayar"* hadisini şâhid olarak göstermiştir. Ancak İbn Arrâk söz konusu şâhidin isnâdında Amr b. Şimr'in bulunduğuna doğal olarak da hadisinin şâhid olarak kullanılamayacağına dikkat çekmiştir. Çünkü Hâkim, İbn Hibbân, Cüzcânî, Ebû Nu'aym, Süleymânî gibi hadis âlimleri Amr b. Şimr'i hadis uydurmakla ve yalancılıkla itham ederken İbn Maîn, Dârekutnî, Nesâî, Ebû Hatim, İbn Sad, Sâcî gibi diğer bir grup ise onu metrûk olarak nitelemişlerdir.[366] Yine İbnü'l-Cevzî'nin üç farklı sahabî tarîkinden *el-Mevzû'ât*'ında zikrettiği "*Zinadan uzak durasınız! Ki onda altı (İbn Abbas rivâyetinde dört) bela vardır. Üçü bu dünyada diğer üçü ise öbür dünyadadır. Bu dünyadakiler, yüzün aydınlığını söndürmesi, fakirliğe sebep olması ve ömrü kısaltmasıdır. Öbür dünyadakiler ise Allah'ın gazabını çekmesi, hesabın çetin görülmesi ve cehennemde ebedi kalmaktır. Sonra Rasûlullah -s.a.s- 'Allah onlara gazab etmiştir ve onlar azapta daima kalacıdırlar' ayetini okudu"* hadisinin Huzeyfe tarîkinde metrûk olarak nitelenen Mesleme b. Ali, Enes tarîkinde "seyyiu'l-hâl fî'l-hadis" olarak nitelenen Ka'b b. Amr, İbn Abbas tarîkinde ise "kezzâb" olarak nitelenen Amr b. Cumey bulunmaktadır.[367] Suyûtî ise Huzeyfe tarîkindeki mecrûh râvi Mesleme b. Alî'nin *Sünen-i İbn Mace* ricalinden olduğunu ve yalancılıkla itham edilmediğini ileri sürerek İbnü'l-Cevzî'yi tenkit etmiş, Enes tarîkini ve isnâdında kezzâb râvi Amr b. Cumey'in bulunduğu İbn Abbas tarîkini de Huzeyfe hadisine şâhid olarak göstermiştir.[368] Ne var ki "kezzâb" olarak nitelenen râviler, şiddetli cerhe uğrayan râvilerin birinci kategorisinde yer almaktadırlar.[369] Dolayısıyla bu türden râvilerin hadisleriyle itibar yapılması, şâhid olarak kullanılması söz konusu olamaz. Ancak Suyûtî ilginç bir tasarrufta bulunarak söz konusu râvinin hadisini şâhid olarak ileri sürmüştür. Yine o, isnâdında yalancılıkla itham edilen Bişr b. Hüseyin'in bulunduğu *"Kadınlar olmasa erkekler cennete girerlerdi"* hadisini de İbnü'l-Cevzî'nin uydurma hükmü verdiği *"Kadınlar olmasaydı Allah'a hakkıyla ibadet edilirdi"* hadisine şâhid olarak zikretmiş, üstelik ardından Bişr'in metrûk olduğuna da dikkat çekmiştir.[370] Ne

[366] Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, V, 324; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, VI, 210-211.
[367] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, III, 319-322.
[368] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 190.
[369] Irakî, *Fethu'l-muğîs*, s. 176.
[370] Suyûtî, *el-Leâlî*, II, 159.

var ki yalancılıkla itham edilen ve metrûk olarak nitelenen bir râvinin rivâyeti şâhid olarak değerlendirilemez.

C. Mütâbilerini İleri Sürmesi

Hadisler hakkında teferrüd hükmü vermek, geniş bir hadis bilgisi gerektirdiği için kolay değildir.[371] Bundan dolayı hadis âlimleri her hangi bir hadise ferd hükmü vermede aceleci davranmamışlardır. Hadis münekkitlerince ferd hükmü verilen birçok hadisin ferd olmadığının ortaya çıktığı da olmuştur.[372] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*'ına aldığı bazı hadislerin ferd olduğunu, tenkit ettiği mecrûh râvilerce teferrüd edilerek nakledildiğini iddia etmiştir. Onun teferrüd iddialarından bazılarına Suyûtî itiraz etmiş ve mütâbilerine dikkat çekerek iddialarını reddetmiştir.[373] Meselâ İbnü'l-Cevzî'nin, *"Rasûlullah, 'her mescidde zinetlerinizi takının' ayeti hakkında 'yani ayakkabılarınızla namaz kılın' dedi"* hadisini Abbad b. Cuveyriye'nin tek başına naklettiği iddiasına karşılık Suyûtî, Yahya b. Abdullah'ın ona mütabaât ettiğini ileri sürerek itirazda bulunmuştur.[374] Ayrıca hadisi anlamca destekleyen şâhidler de zikretmiştir.[375] İbnü'l-Cevzî, *"Cennet reyhanlarının efendisi kınadır"* hadisini Bukeyr b. Bekkar'ın tek başına naklettiğini iddia etmiş, Suyûtî ise Muaz b. Hişam'ın ona mütabaât ettiğini belirterek teferrüd iddiasını reddetmiştir.[376] "*Cömerdin hatasını görmeyin, zira Allah her ayağı kaydığında onun elinden tutar*" hadisini Abdurrahim b. Hammad'ın tek başına naklettiği iddiasına karşılık Muhammed b. Humeyd el-Atekî'nin ona mütabaât ettiğini ileri sürerek tenkit etmiştir.[377] Ne var ki bu mütâbinin isnâdında "kezzâb" ve "münkeru'l-hadis" olarak nitelenen Ebû Alî ed-Dârisî ve meçhûlu'l-hal Ahmed b. Ubeydullah bulunmaktadır. Suyûtî, Beyhakî'nin tahric ettiği başka bir hadisi de şâhid olarak zikretmiştir. Ancak bu şâhidin isnâdında da uydurmacılıkla itham edilen Muhammed b.

---

[371] İbnü'l-Kayserânî, *Etrâfu'l-garâib ve'l-efrâd*, I, 17.

[372] Örneğin İbn Adî'nin ferd hükmü verdiği gıda stokçularını ve karaborsacıları yeren bir hadisin yaklaşık "on farklı tarikten" nakledildiği tespit edilmiştir. İleri gelen hadis münekkitlerinin, hadisler hakkındaki ferd hükümlerinin kahir ekseriyetinde isabetli oldukları mülahaza edilebilmektedir. Bu türden isabetsiz hükümleri, isabetli hükümlerine oranla yok hükmünde veya son derece azdır. bkz. İbn Hacer, *el-Kavlu'l-müsedded*, s. 20.

[373] Aslan, *Suyûtî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, s. 81, 83.

[374] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 85; Suyûtî, *el-Leâlî*, II, 18.

[375] İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, II, 101.

[376] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 210.

[377] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 242.

Yunus el-Kudeymî ve "münkeru'l-hadis", "vahi'l-hadis" diye cerh edilen Abdurrahim b. Hammad es-Sindî bulunmaktadır. Dolayısıyla mütâbi olarak kullanılması söz konusu değildir.

İbnü'l-Cevzî, "*Müminin ferasetinden sakının*" hadisini dört farklı sahabî tarîkinden *el-Mevzû'ât*'ında zikredip Ebû Said el-Hudrî hadisini Ali b. el-Medînî ve Ahmed b. Hanbel tarafından cerh edilen Muhammed b. Kesîr'in tek başına naklettiğini iddia etmiştir.[378] Suyûtî ise Musab b. Sellam'ın ona mütabaât ettiğini ve bu tarîki Buharî'nin *et-Târih*'inde, Tirmizî'nin *es-Sünen*'inde tahrîc ettiğini belirtmiştir. Ayrıca Muhammed b. Kesîr'i Yahya b. Maîn'nin tevsîk ettiğine dikkat çekmiştir.[379] *el-Leâlî*'de hadise 'hasen sahih' hükmünü vermiştir.[380] Hatîb el-Bağdâdî, "mahfûz olan Süfyân es-Sevrî'nin Amr b. Kays'tan naklettiği 'Müminin ferasetinden sakının, denilirdi' tarîkidir" diyerek hadisin merfû tarîkinin münker olduğuna dikkat çekmiştir.[381] İbn Abdilberr, mezkur hadisi Ebû Umame tarîkinden zikrettikten sonra ferasetinden sakınılması tavsiye edilen müminden muradın fazilet sahibi âlimler olduğunu belirtmiştir.[382] Dolayısıyla İbn Abdilberr'in hadise en azından uydurma hükmünü vermediği anlaşılmaktadır. Öte yandan Heysemî ve Şevkanî de hadise hasen hükmü vermişlerdir.[383] Elbânî ise hadisi uzunca ele aldıktan sonra uydurma veya hasen hükmü değil, zayıf hükmü vermenin daha isabetli olacağını ifade etmiş ve Sehavî'nin de bu düşüncede olduğuna dikkat çekmiştir.[384]

Aynı şekilde İbnü'l-Cevzî, salı günü hacamat yaptırmaktan nehyeden hadisi Bekkâr b. Abdulazîz'in tek başına rivâyet ettiği ve onun mecrûh bir râvi olduğu gerekçesine sığınarak *el-Mevzû'ât*'ta zikretmiştir. Suyûtî ise Bekkâr'ın *Sahîh-i Buharî*'nin istişhad amaçlı râvilerinden olduğunu, İbn Adî'nin onu tevsik ettiğini ve hadisi Ebû Davud'un *es-Sünen*'de tahrîc ettiğini belirttikten sonra hadisi Bekkâr'ın tek

[378] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, III, 393.
[379] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 264.
[380] Suyûtî, *el-Leâlî*, II, 330.
[381] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, III, 383.
[382] İbn Abdilber, *Câmiu beyâni'l-ilm ve fadlihi*, I, 677.
[383] Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, X, 268; Şevkânî, *el-Fevâid el-Mecmû'a*, s. 244.
[384] Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-daîfe*, IV, 302.

başına rivâyet etmediğini, bilakis Abdullah b. Kasım'ın ona mütabaât ettiğini ileri sürerek İbnü'l-Cevzî'yi tenkit etmiştir.[385]

Suyûtî'nin, zikrettiği mütâbilerin isnâtlarının sıhhat durumunu veya mütabaât eden râvilerin cerh-ta'dil durumlarını belirttiği de olmuştur.[386] Nitekim İbnü'l-Cevzî'nin Ammar b. Matar tarîkinden *el-Mevzû'ât*'ında zikrettiği "*İman artar ve azalır*" hadisinin, "ceyyid" diye nitelediği başka bir tarîkten rivâyet edildiğini, dolayısıyla Ammar'dan dolayı hadise uydurma hükmünün verilemeyeceğini savunmuştur. Söz konusu mütâbiyi Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde ve Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'inde tahrîc ettiğini ve Ebû Dâvûd'un hadis hakkında bir değerlendirmede bulunmadığını dolayısıyla Ebû Dâvûd'a göre bu hadisin "salih"[387] anlamına geleceğini ifade etmiş, sonra da birkaç şâhidinin bulunduğuna dikkat çekmiştir.[388] Yine "*İnsanın bile bile yediği bir dirhemcik faiz otuz yedi kere işlenen zinadan daha kötüdür*"[389] hadisinin râvisi Hüseyin b. Muhammed'e Leys'in mütabaât ettiğini, Leys'in "muzdaribu'l-hadis"[390] olduğunu hadisinin ise "güçlü bir mütâbi" olduğunu belirtmiş, mütâbi hadisin sıhhat durumuna ve râvisinin cerh-ta'dil durumuna değinmiştir.[391] Mütâbi olarak zikrettiği başka bir tarîk hakkında "isnâdı ceyyid, râvileri sika ve *Sahîhayn*'da hadisleri tahrîc edilmiştir" diyerek hem isnâd hem de râvilerin durumu hakkında değerlendirmede bulunmuştur.[392]

Daha önce değinildiği üzere kezzâb, müttehem, metrûk, zâhibu'l-hadis gibi şiddetli zayıflık taşıyan mecrûh râvilerin hadisleri itibar amacıyla yani mütâbi veya şâhid olarak kullanılmaz. Bu tip râviler, genelde adalet yönünden cerhe uğramış

[385] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 124-125.

[386] Suyûtî, şâhidlerin sıhhati konusunda da değerlendirmelerde bulunur. bkz. Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 43, 168.

[387] Ebû Dâvûd, kitâbındaki hadislerin sahîh, sahîhe benzeyen, sahîhe yakın, sâlih ve aşırı zayıf olmak beş gruba ayırmıştır. Alimler "sâlih" ile neyi kastettiği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları "sâlih hadisten" muradının sahih, bazıları hasen, diğer bir grup ise zayıf hadisler olduğunu ileri sürmüşlerdir. Onun söz knusu ifedesinden muradının zayıf hadisler olduğu görüşü daha kabule şayan görünmektedir. bkz. Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvi*, I, 245-249; İbnü'l-Vezîr, *Tenkîhu'l-enzâr*, s. 77-85.

[388] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 33.

[389] İbn Hacer'in söz konusu hadise ilişkin İbnü'l-Cevzî'ye yönelttiği tenkit için bkz. İbn Hacer, *el-Kavlu'l-müsedded*, s. 41.

[390] Hadis alimlerinin terminolojisinde "muzdaribu'l-hadis" kavramı, rivâyetlerinde çelişkiye düşen, aynı hadisi farklı farklı formlarda nakleden kişiyi nitelemek için kullanılan bir cerh lafzıdır. bkz. el-Gavrî, *Mu'cemu'l-mustalahât el-hadisiyye*, s. 528

[391] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 171-172; Suyûtî, *el-Leâlî*, II, 151.

[392] Suyûtî, *el-Leâlî*, I, 22.

râvilerdir. Zayıf ve meçhûllerden çokça hadis rivâyetinde bulunma ve tolere edilemeyecek derecede fahiş hatalar yapmak da râvinin hadislerini itibar amacıyla değerlendirmekten alıkoyan etkenlerdendir. Suyûtî'nin, İbnü'l-Cevzî'ye yönelttiği tenkitlerinde mütâbi olarak değerlendirilemeyecek derecede mecrûh râvilerin hadislerini mütâbi olarak ileri sürdüğü olmuştur. Söz gelimi İbnü'l-Cevzî'nin râvisi İsa b. Meymûn'dan[393] dolayı uydurma hükmü verdiği *"Kim bir gece hastalanır ve o geceyi kabulle karşılayıp yapması gerekenleri yaparsa kırk yıllık ibadet sevabına nail olur..."* hadisine, Hakem b. Zuheyr'in mütabaât ettiğini ileri sürmüştür.[394] Ne var ki Hakem yalancılık ve hadis uydurmakla itham edilen bir râvidir.[395] Dolayısıyla hadisi mütâbi olarak değerlendirilemez. Öte yandan İbnü'n-Neccâr'ın rivâyetine göre İsa b. Meymûn, hadisi doğrudan Süddî'den değil, Hakem b. Zuheyr vasıtasıyla rivâyet etmiştir.[396] İbn Razzâz da hadisi İsa b. Meymûn → Hakem b. Zuheyr → Süddî tarîkiyle nakletmiştir.[397] İbn Arrâk da bu duruma dikkat çekmiştir.[398] Dolayısıyla İsa b. Meymûn'un, hocası Hakem b. Zuheyr'i isnâddan düşürmüş olması ya da hadisi hem Hakem vasıtasıyla Süddî'den hem de doğrudan Süddî'den işitmiş olması, farklı zaman ve zeminde her iki tarîkle de nakletmiş olması muhtemeldir. Eğer İsa b. Meymûn'un hadisi hem doğrudan Süddî'den hem de Hakem vasıtasıyla işittiği ihtimalini göz önünde bulundurursak Hakem b. Zuheyr'in mütabaâtının bir değeri olmayacaktır. Çünkü her iki isnadın râvisi de sonuçta İsâ b. Meymûn'dur. Üstelik Hakem b. Zuheyr yalancılıkla itham edilmiştir. Şayet hadisi Süddî'den doğrudan değil, Hakem b. Züheyr vasıtasıyla işittiği ama onu isnâddan düşürdüğü ihtimalini değerlendirirsek Hakem mütâbi değil İsa'nın hocası olacaktır. Dolayısıyla hadis zaten müttehem tarîkinden nakledilmiş olacaktır. Her halükarda hadisin mütâbi olarak değerlendirilmesi düşünülemez. Buna karşın Suyûtî'nin Hakem'i mütâbi olarak zikretmesi pek isabetli görünmemektedir.

İbnü'l-Cevzî, *"Arapları şu üç sebepten dolayı sevin: Çünkü ben Arabım, Kur'an Arapçadır ve Cennetliklerin dili Arapçadır"* hadisini râvisi Yahya b. Yezîd sebebiyle

[393] İsa b. Meymûn: metrûk. bkz. Zehebî, *el-Muğnî*, II, 89.
[394] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 113.
[395] Yahya b. Maîn, Salih Cezera ve İbn Hibbân onu hadis uydurmakla itham etmişlerdir. bkz. İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, I, 304; İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 262; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 464.
[396] Suyûtî, *el-Leâlî*, II, 401.
[397] İbnü'r-Razzâz, *Târîhu Vâsıt*, I, 180.
[398] İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, II, 356.

el-Mevzû'ât'ına almıştır.[399] Suyûtî ise Yahya b. Yezid hakkındaki hadisçilerin tevsik içeren ifadelerini nakletmiş ve Muhammed b. el-Fadl'ın Yahya'ya mütabaât ettiğini, bu mütâbiyi Hâkim'in *el-Müstedrek*'te tahrîc ettiğini belirtmiştir. Ancak Suyûtî'nin de beyan ettiği üzere Zehebî, Muhammed b. Fadl'ın müttehem olduğunu, dolayısıyla da rivâyetinin mütâbi olarak değerlendirilemeyeceğini dile getirmiştir. Nitekim İbn Arrâk da bu hususa dikkat çekmiştir.[400] Ayrıca Suyûtî, Ebû Hureyre'den nakledilen ve isnâdında metrûk ve zayıf râviler bulunan *"Ben Arabım, Kur'an Arapça, cennet ehlinin dili Arapça"* hadisini de şâhid olarak zikretmiş ve hadise zayıf hükmü vermiştir.[401] Ebû Hatim, Ukaylî, İbn Teymiyye, Zehebî ve Elbânî hadise uydurma hükmü verirken Şevkanî "son derece zayıf" olarak nitelemiştir.[402] Ali el-Kârî ise hadisin sahih olduğunu iddia etmiştir.[403] Onun, Hâkim'in hükmüne binaen/taklîden hadisi sahih diye nitelemiş olması muhtemeldir.

İbnü'l-Cevzî'nin, meçhûl râvisi Ebû Abdurrahman es-Süddî sebebiyle *el-Mevzû'ât*'ına aldığı *"İyiliği merhametli kullarımın yanında arayın çünkü ben merhametimi onlara bahşettim, katı kalpli insanların yanında aramayın çünkü ben öfkemden onlara verdim"* hadisinin Suyûtî uydurma olmadığını savunmuştur.[404] O, isnâddaki Ebû Abdurrahman'ın, İbnü'l-Cevzî'nin iddiasının aksine meçhûl değil, Muhammed b. Mervan es-Süddî[405] olduğu ve Abdulmelik b. Hattab ile Abdulğaffar b. Hasan'ın ona mütabaât ettikleri ve bir de şâhidinin bulunduğu yönündeki İbn Hacer'in beyanını naklettikten sonra her iki mütâbinin *Müsned-i Şihab*'da tahrîc edildiğine işaret etmiştir.[406] Ayrıca iki farklı mütâbinin daha bulunduğunu, birini Hâkim'in *et-Târih*'inde diğerini Ebu'l-Hasan el-Ferra'nın *el-Fevaid*'inde tahrîc ettiğini belirtmiştir. Ancak zikredilen mütâbilerden Abdulğaffar b. Hasan yalancılıkla itham edilmiştir.[407] Diğer

[399] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, II, 292-293.
[400] İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, II, 30.
[401] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 348.
[402] Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, I, 178-179; Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-daîfe*, I, 293-300.
[403] el-Kârî, *el-Esrâru'l-merfûa fi'l-ehâdîsi'l-mevzû'a*, s. 273.
[404] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 214; İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, II, 132-133.
[405] Muhammed b. Mervan es-Süddî, "es-Süddî es-Sağîr" lakabıyla meşhurdur ve yalancılıkla itham edilmiştir. bkz. Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, VI, 328.
[406] Suyûtî, *el-Leâlî*, II, 76-77.
[407] Zehebî, *el-Muğnî*, II, 567.

mütâbi Abdulmelik b. Hattab'ın râvisi ise Musa b. Muhammed el-Belkavî'dir[408] ki o da yalancılıkla itham edilmiştir.[409] Dolayısıyla söz konusu tarîkler mütâbi olarak değerlendirilemez. Hâkim'in *el-Müstedrek*'te tahrîc ettiği ve şâhid olarak zikredilen Hz.Ali tarîkinin râvilerinden Asbağ b. Nebâte yalancı ve metrûk,[410] Sad b. Tarif metrûk,[411] Abdurrahîm b. Kasım ile Hibban b. Ali[412] ise zayıf olarak nitelendirilmiştir. Dolayısıyla bu tarîk de şâhid olarak kullanmaya uygun görünmemektedir. Ebu'l-Hasan el-Ferrâ'nın tahrîc ettiği mütâbinin tarîkinde ise Abdulaziz b. Yahya el-Medînî bulunmaktadır. O da yalancılık ve hadis uydurmakla itham edilmiştir.[413] Öte yandan aynı hadisi İbn Semûn, Muhammed b. Sinân b. Yezîd el-Kazzâz tarîkinden *el-Emâlî*'sinde nakletmiştir.[414] Ne var ki Ebû Dâvûd ve Ebû Hâtim, Muhammed b. Sinân el-Kazzâz'ı yalancı olarak nitelemişlerdir.[415] Hâkim'in "Abbad b. el-Avam" tarîkinden *et-Tarih*'inde tahrîc ettiğini belirttiği mütâbinin isnâdını ise zikretmemiştir. Ancak İbn Asakir, *et-Târih*'inde hadisi Halef b. Yahya → "Abbad b. el-Avam" tarîkinden tahrîc etmiştir.[416] Halef b. Yahya ise Ebû Hatim tarafından yalancılıkla itham edilmiştir.[417] Şayet Hâkim'in *et-Tarîh*'inde tahrîc ettiğini ileri sürdüğü mütâbi, Halef b. Yahya tarîkinden naklediliyorsa bu tarîkin de mütabaât amaçlı değerlendirilemeyeceğinde kuşku yoktur. Hadise Sâğânî uydurma, Elbânî ve Nureddin Boyacılar ise zayıf hükmü vermiştir.[418]

---

[408] Taberanî *el-Evsat*'ında Musa b. Muhammed'i "el-Belkavî" nisbesiyle zikretmiştir. bkz. Taberanî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, V, 76.

[409] Zehebî, *el-Muğnî*, II, 336.

[410] Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, I, 436; I, Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, I, 545.

[411] Zehebî, *el-Muğnî*, I, 368; Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, III, 181-182.

[412] İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, I, 319; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, V, 339; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 307.

[413] Ebû Hâtim onun hakkında "zayıf", Ebû Zür'a "leyse bi-sadûk", İbrahîm b. Münzir yalancı, Buhârî "hadis uydurur", Ukaylî "sikalardan batıl hadisler nakleder" demiştir. bkz. Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, IV, 375-376; Zehebî, *el-Muğnî*, II, 566.

[414] Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-daîfe*, IV, 79.

[415] İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 582.

[416] Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-daîfe*, IV, 80.

[417] Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, II, 454; Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-daîfe*, IV, 80.

[418] Fettenî, *Tezkiratü'l-mevzû'at*, s. 61; Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-daîfe*, IV, 79; İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, II, 491, dp. 1. Elbânî, hadisin bazı tariklerindeki râvilerin meçhûl olması ve Hâkim'in *Târîh-i Nişâbûr*'daki tarîkinin râvilerinin durumuna muttali olamamasından ötürü hadise uydurma hükmü vermemiştir.

D. Değerlendirme

Suyûtî, İbnü'l-Cevzî'nin uydurma hükmü verdiği birçok hadisi, mütâbi ve şâhitlerini ileri sürerek savunmuştur. Onun bu türden itirazlarının birçoğunda isabetli olduğu gözlenmekle birlikte bazı örneklerde isabetsiz tasarruflarda bulunduğu olmuştur. Nitekim o, açıkça yalancılıkla veya hadis uydurrmakla itham edilen ve hadisleri itibar amacıyla kullanılamayacak derecede aşırı zayıflık taşıyan bazı râvilerin hadislerini mütâbi ve şâhid olarak ileri sürmüştür. Onun bu türden tasarrufları, mütesâhilliğinin yansıması olarak anlaşılabilir. Öte yandan Suyûtî'nin, birçok itirazında hadisleri itibara konu olamayacak derecede aşırı zayıf râvilerin rivâyetlerini mütâbi veya şâhit olarak değerlendirmesinin arka planında, İbn Hacer'in ileri sürdüğü "meçhûl veya töhmete uğramış ravilerin hadisleri, aynı vasıflara sahip birçok tarikinin bulunması durumunda fezail konusunda amel edilebilir hafif zayıf derecesine yükselebilir" düşüncesi yatması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim onun bu konuda İbn Hacer'i desteklediği daha önce belirtilmişti. Dolayısıyla Suyûtî'nin bu türden uygulamaları yaygın hadis usûlü prensibiyle çelişmekten ziyade kendi içtihadî düşüncesinin yansımaları ve pratiğe dökümü olarak anlaşılabilir. Ancak bu düşüncenin bir kaç geç dönem âlimi dışında kabul görmediğini ve pek kabule şayan bir görüş olmadığını belirtmek gerekir. Onun bu türden itibar örneklerine itirazlarımız tutarsızlığına yönelik değil, hadis münekkitlerinin kahir ekseriyetinin görüşünü tercihten kaynaklı eleştiriler olduğu bilinmelidir. Şayet bu türden uygulamalarının söz konusu düşünceden kaynaklandığı varsayıldığında birçok hadisin râvisini savunurken yönelttiği itirazlarında "yalancılıkla itham edilmediklerine" dikkat çekmesi ve hadise uydurma hükmü verilemeyeceği hususunda bunu bir gerekçe olarak ileri sürmesi zihinlerde yeni bir problem oluşturabilir. Onun bu türden itirazlarının bazısında savunu konusu yaptığı râvinin tek başına nakletmekle birlikte yalancılıkla itham edilmediğine ve bu durumda hadisine uydurma hükmü verilemeyeceğine dikkat çekme amacı olabilir. Nitekim o yalancı râvilerin tek başına naklettiği rivâyetlere uydurma hükmü verme noktasında diğer hadis alimleriyle görüş birliği içerisindedir. Bu türde itirazlarının bazısında da İbnü'l-Cevzî'nin bir kaç tarikine birden uydurma hükmü verdiği bir hadisin râvisini savunurken yalancılıkla itham edilmediğine dikkat çekerek mütâbaât noktasında müttehem râvilerden daha güçlü bir mütâbi veya şâhit olduğuna işaret amacı güdüyor olabilir. Öte yandan hadislerin mütâbi

ve şâhitlerine vukûfu, ıttılâ ve teyakkuz açısından Suyûtî'nin İbnü'l-Cevzî'ye nispetle daha iyi bir konumda olduğu gözlemlenmektedir.

III. İBNÜ'L-CEVZÎ'NİN RÂVİ DEĞERLENDİRMELERİNE YÖNELİK TENKİTLERİ

İbnü'l-Cevzî hadislere genelde râvilerindeki farklı derecelerdeki zayıflıktan dolayı uydurma hükmü vermiştir. Suyûtî, onun râviler hakkındaki değerlendirmelerine sıkça tenkitler yöneltmiştir. Bu tenkitler üç noktada temerküz etmektedir:

a. İbnü'l-Cevzî'nin tenkit ettiği râvinin yalancılık veya hadis uydurmakla itham edilmediğini, şiddetli zayıflık taşımadığını veya tevsik edildiğini ileri sürerek yönelttiği eleştiriler.[419]

b. İbnü'l-Cevzî'nin tenkit ettiği râvinin *Kütüb-i sitte* ricâlinden olduğunu ileri sürerek yönelttiği eleştiriler.[420]

c. İbnü'l-Cevzî'nin râvileri karıştırdığını ileri sürerek yönelttiği eleştiriler.[421]

Öte yandan Suyûtî'nin birçok örnekte aynı hadisi, hem İbnü'l-Cevzî'nin râvi değerlendirmelerine tenkit yönelterek, hem hadisi destekleyici şâhid veya mütâbiinin bulunduğunu ileri sürerek, hem de tahrîc edildiği kaynağa dikkat çekerek savunduğu vakı olabilmektedir. Dolayısıyla yer yer değinilmekle birlikte ileride zikredeceğimiz örneklerde geçen hadisleri sadece râvi değerlendirmelerine yönelik tenkitlerde bulunarak savunduğu anlaşılmamalıdır. Bu bölümde, Suyûtî'nin râvi değerlendirmelerine ilişkin tenkitlerine yoğunlaşılmaya çalışılacak, yeri geldikçe diğer tenkitlerine de değinilecektir.

A. Râvinin Aşırı Zayıf Olmadığını veya Tevsik Edildiğini İleri Sürmesi

Suyûtî, İbnü'l-Cevzî'nin râviler hakkındaki değerlendirmelerinin bir kısmına tenkitler yöneltmiştir.[422] Suyûtî'nin başka münekkitlerce tevsik edildiğini ileri sürerek İbnü'l-Cevzî'ye yönelttiği eleştiriler, onun râvi değerlendirmelerine ilişkin tenkitleri arasından örneklerine en çok rastlanılanıdır. O, bazı râvileri yalancılıkla veya hadis

[419] Fellâte, *el-Vad' fi'l-hadis*, III, 467.
[420] Fellâte, *el-Vad' fi'l-hadis*, III, 466.
[421] Fellâte, *el-Vad' fi'l-hadis*, III, 467.
[422] Lahhâm, *el-İmâm es-Suyûtî muhaddisen*, s. 314.

uydurmakla itham edilmediği, bazılarını hakkındaki tenkidin hadisine uydurma hükmü verilecek derecede şiddetli olmadığı, diğer bir kısmını da başka hadis münekkitlerince tevsik edildiği gerekçesiyle savunmuş, söz konusu niteliklere sahip râvilerin hadislerine uydurma hükmü verilemeyeceğinin altını çizmiştir. Ravinin telkine kanması, zayıf râvinin teferrüd etmesi/tek başına nakletmesi, tedlis yapması, muzdaribu'l-hadis, zayıf, leyse bi'l-kavî, münkerü'l-hadis, meçhûl, metrûk diye cerh edilmesinin hadislerine uydurma hükmü vermeyi gerektirmediğine yer yer vurgu yapmıştır.[423] Onun bu türden itirazlarının genelinde haklılık payı bulunduğu söylenebilir.

İbnü'l-Cevzî, "*Rasûlullah (s.a.v), başını Ali b. Ebî Tâlib'in (a.s) dizine koymuştu. O sırada O'na (s.a.v) vahiy geliyordu. Ali b. Ebi Tâlib (r.a) ikindiyi kılmamıştı ve güneş battı. Rasululah (s.a.v) uyanıp durumun farkına varınca 'Allahım şüphesiz o -Ali- Sana (c.c) ve Rasulüne itaat etti, güneşi onun için yeniden doğdur' dedi. Esma bt. Umeys, 'Güneşin battığını ve daha sonra yeniden doğduğunu gözlerimle gördüm' dedi*" hadisini üç tarîkten *el-Mevzu'ât*'ında zikretmiştir. O, birinci tarîkin medarı Fudayl b. Merzûk'u Yahya el-Kattân'ın tazîf ettiğini ve İbn Hibbân'ın uydurma hadis nakletmekle itham ettiğini, ikinci tarîkin râvisi İbn Ukde'nin Rafızî ve yalancı olduğunu, diğer râvisi Abdurrahman b. Şerik'in "vahi'l-hadis"[424] olarak nitelendiğini, üçüncü tarîkteki Davud b. Ferahic'i, Şube b. el-Haccâc'ın tazîf ettiğini ileri sürerek hadise uydurma hükmü vermiştir.[425]

Suyûtî ise Fudayl b. Merzuk'un sika ve sadûk olduğunu, Abdurrahman b. Şerîk'in bazı muhaddislerce tevsik edildiğini, İbn Ukde'nin büyük bir hadis hafızı olduğunu ve bazılarınca tevsik edildiğini, Davud b. Ferahîc'in bazı muhaddislerce zayıf

[423] Suyûtî, *et-Ta'akkubât e*, s. 141, 158, 171, 347; İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, I, 235, II, 110, 136, 169, 192, 228, 304.

[424] "Vâhi'l-hadis" ağır cerh ifade eden terimlerdendir. Bu lafızla nitelenen râvilerin hadisleri delil değeri taşımadığı gibi itibar amacıyla (mütâbi ve şâhid olarak) da kullanılmaz. bkz. el-Gavrî, *Mu'cemu'l-mustalahât el-hadisiyye*, s. 588; el-Gavrî, *Mu'cemu elfâzi'l-cerh ve't-ta'dîl*, s. 178-179.

[425] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzu'ât*, II, 119-123. İbnül-Cevzî, râvilerin mecrûh olması dışında hadisin fıkhi açıdan çelişki içerdiğini ve bunlara ek olarak sahih bir hadisle arasında tearuz bulunduğunu da ileri sürmüştür. O, güneşin battıktan sonra namazın kazaya kalacağını, yeniden doğmasının namaza eda hükmü kazandırmayacağını ileri sürerek hadisin uydurma olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Öte yandan söz konusu hadisin, sahih olan "Güneş, Yuşâ dışında hiç kimse için geri doğdurulmamıştır" hadisine aykırılık arz ettiğini ileri sürmüştür.

sayıldığını ancak diğer bir grup tarafından tevsik edildiğini ileri sürerek İbnü'l-Cevzî'nin onlar hakkındaki tenkitlerini reddetmiştir.[426]

Hadisin râvilerinden Fudayl b. Merzûk hakkında hadis münekkitleri ihtilaf etmişlerdir. Yahya b. Maîn, Nesâî, Dârimî ve İbn Hibbân onu zayıf saymışlardır.[427] Ancak İbn Hibbân, Atiyye'den rivayet ettiği mevzu hadislerin Fudayl'a değil Atiyye'ye nispet edilmesi gerektiğini ve sikalara muvâfakât ettiğinde hadisleriyle ihticac edilebileceğine vurgu yapmıştır. İbn Hibbân, esasen onu hadis uydurmakla itham etmemiş, zayıf râvilerden naklettiği rivayetlerin mevzu olduğuna, bu tür hadislerin kaynağının Fudayl olmadığına dikkat çekmiştir. Öte yandan o, Fudayl'ı *Kitâbu's-sikât*'ında da zikretmiş ve hatalarının bulunduğunu belirtmiştir.[428] Fudayl, Şiilikle de itham edilse de Zehebî bu ithamı reddetmiştir.[429] Aralarında Süfyan es-Sevrî, Süfyan b. Uyeyne, Yahya b. Maîn, İbn Hirâş, Ahmed b. Hanbel, İclî, Ebû Hâtim, İbn Adî, Zehebî ve İbn Hacer'in yer aldığı çoğunluk Fudayl'ı tevsik etmişlerdir.[430] İbn Hibbân'ın, yukardaki kanaati dikkate alındığında taşıdığı hafif zayıflıktan dolayı veya bir kaç muhaddisin cerhine dayanarak Fudayl b. Merzuk'un hadisine uydurma hükmü vermek isabetli olmayacaktır.

Yukarıdaki hadisin İbnü'l-Cevzî tarafından ağır biçimde tenkit edilen diğer râvisi İbn Ukde hakkında da muhaddisler ihtilaf etmişlerdir. O, İbn Ukde'yi Rafızîlikle ve yalancılıkla itham etmiştir.[431] Şiî kaynaklarda da onun Zeydîyye Şîa'sına mensup

---

[426] Suyûtî, *el-Leâlî*, I, 337; Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 338; İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, I, 378-379. Suyûtî, râvi değerlendirmeleri dışında eleştirilerine Fudayl b. Merzûk'un *Sünen-i erbaa* ve *Sahih-i Müslim* râvilerinden olduğunu, Abdurrahman b. Şerîk'in *el-Edebü'l-müfred* ricâlinden olduğunu, İbn Ukde'nin ise mutaassıp çağdaşları tarafından cerh edildiğini ve hadisin bir grup alim tarafından tashih edildiğini de eklemiştir. Altı çizilmelidir ki İbn Ukde'nin cerh edilme sebebi sadece mezhebi değildir; ona yöneltilen tenkitler arasında meçhûl kişilerden tek başına (teferrüden) çokça hadis rivayet etmesi ve Sahabe'yi (r.a) yeren sözler sarf etmesi de bulunmaktadır.

[427] İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'd-Duafâ*, III, 251; Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, V, 440; İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, II, 210-211.

[428] İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, VII, 316.

[429] Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, V, 440.

[430] İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh ve'ta'dîl*, VII, 75; Osman b. Saîd ed-Dârimî, *et-Târîh*, s. 191; Âcurrî, *es-Suâlât*, I, 237-238; İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 128-129; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXIII, 305-308; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 125; *İbn Hacer, Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 401-402; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 786.

[431] İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'd-Duafâ*, I, 85; Zehebî, *el-İber fî haberi men ğaber*, II, 43; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, IV, 180; Safedi, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, VII, 258.

olduğu belirtilmektedir.[432] Ayrıca onun Sahabe'yi (r.a) karalayıcı hadisler rivayet ettiği de nakledilmektedir.[433] Ancak Zehebî, onun aşırı bir Şiî olduğu yönündeki ithamları reddetmiş ve onu ılımlı bir Şiî olarak nitelemiştir.[434] Dârekutnî, meçhûl râvilerden çokça münker hadis rivayet etmesinden dolayı onu cerh etmiş olmasına rağmen hadis uydurmakla itham edilemeyeceğine vurgu yapmıştır.[435] İbn Teymiyye, onu Şiîlerin yalanlarını toplamada aşırı noktalara varan bir kişi olarak nitelemiştir.[436] İmâmiyye hadis edebiyatına malzeme sağlayan bir râvi olması ve onların övgüsüne nail olması, yine Ehl-i sünnet, Zeydiyye ve İmâmiyye kaynaklarında "Cârûdî"[437] olarak nitelenmesi

---

[432] İbn Ebî'r-Ricâl, *Matlau'l-budûr ve mecmau'l-buhûr fî terâcümi ricâli'z-Zeydiyye*, I, 450-452; Abdusselam el-Vecîh, *A'lâmu'l-müellifîn ez-Zeydiyye*, s. 168-170; Ebu Cafer et-Tûsî, *el-Fihrist*, s. 28; Ebu Cafer et-Tûsî, *er-Ricâl*, s. 409; Necâşî, *er-Ricâl*, s. 91; İbnu'l-Mutahhar el-Hillî, *Hulâsatu'l-akvâl fî marifeti'r-ricâl*, s. 76; Meclisî, *er-Ricâl*, s. 153; Tüsterî, *Kâmûsu'r-ricâl*, s. 602-607; Muhammed b. Ali el-Hâirî, *Câmiu'r-ruvât*, I, 65-66; el-Hûî, *Mucemu ricâli'l-hadis ve tafsîlu tabakâti'r-ruvât*, III, 63-69; el-Kahbâî, *Mu'cemu'r-ricâl*, I, 145-146; Mâmekânî, *Tenkîhu'l-makâl fî ilmi'r-ricâl*, VII, 325-342; el-Ebtahî, Mu'cemu ruvâti'l-hadis ve sikâtihi, I, 350; el-İsterâbâdî, *Menhecu'l-makâl fî tahkîki ahvâli'r-ricâl*, II, 169; Hatîb, *Târihu Bağdâd*, VI, 150; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XV, 344.

[433] Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, I, 282.

[434] Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XV, 343-344. Zehebî'ye göre İbn Ukde'nin Süfyan es-Sevrî'den naklettiği "Hz. Osman ile Hz. Ali'nin sevgisi ancak seçkin/kaliteli insanların kalbinde bir arada bulunur" sözü ve benzeri rivayetler onun aşırı bir Şiî olmadığını göstermektedir. Ancak bir kişinin naklettiği her rivayeti tasdik ettiği söylenemez. Şayet bu söz, İbn Ukde'ye ait olsaydı elbetteki bu türden bir ihtimal ortadan kalkar ve kesin bir yargıda bulunulabilirdi. Ne var ki beklenenin aksine onun Sahabeyi (r.a) yerici sözler sarf ettiği nakledilmektedir. Sahabeyi yerdiğine dair rivayetin metni şöyledir: "Ebu Ömer b. Hayyûye şöyle dedi: İbn Ukde, Burase Camisinde Sahabenin (r.a) ayıplarını imlâ ediyordu! Ya da şöyle demiş olabilir: Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'in ayıplarını imlâ ediyordu!" Bu rivâyet onun Cârûdî olduğu yönündeki rivayetleri kuvvetlendirmektedir. Aslında onun hakkında nakledilen bu rivâyet çok da tuhaf değildir. Çünkü Hâdevî Zeydîlerin geneli Hulefâ-yı Râşidînin de aralarında bulunduğu birçok Sahâbeyi (r.a) yermektedirler. Öte yandan kaynaklarda zikredilen İbn Ukde'ye ait kitapların adları (*el-Velâye ve men ravâ yevme Gadîr-i hum*, *Turuku hadisi'l-menzile*, *Turuku hadisi'ş-şûra*, *Turuku hadisi'r-râye*, *Fadâilu Alî (a.s)*, *Kitabu tesmiyeti men şehide mea Emîri'l-müminîn Alî (a.s) hurubehu mine's-sahâbe ve't-tâbiîn* vb.) mezhebinin propagandasını yapan bir "dâî" olduğu izlenimi uyandırmaktadır. Dolayısıyla Zehebî'nin söz konusu ithamları redderken dayandığı gerekçenin -her ne kadar ifade ettiği gibi bir izlenim uyandırsa da- yeterince güçlü bir argüman olmadığı söylenebilir.

[435] Kasım b. Kutluboğa, *es-Sikât*, II, 30; Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, I, 282; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, I, 604.

[436] İbn Teymiyye, *Minhâcu's-sünne fî nakdi kelâmi'ş-Şîati'l-Kaderiyye*, VIII, 188.

[437] Cârûdîyye, Zeydiyye mezhebinin kollarından biridir. Günümüzde mensupları bulunmayan bu grup, Hz. Ali'nin (a.s) hakkı olduğuna inandıkları hilafete geçmelerinden dolayı Hz. Ebu Bekir (r.a), Hz. Ömer (r.a) ve Hz. Osman'ı (r.a), ona biat etmemelerinden dolayı da diğer sahabileri (r.a) tekfir etmişlerdir. Onları Zeydiyyenin ana kütlesinden ayıran, Râfızîlerle müttefik kılan en önemli nokta budur. Diğer kelâmî konularda, günümüz Yemen nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturan ve nispeten daha mutedil bir çizgiyi temsil eden Hâdeviyye koluyla benzer ve ortak düşünceler

-ki Sahabe hakkında yerici sözler sarf ettiğine ilişkin rivayetler bunu desteklemektedir-, Ehl-i Beyt (a.s) tarîkinden "üç yüz bin" hadis rivayet ediyor olması ve "meçhûllerden" haddinden fazla "münker"[438] rivayetler nakletmiş olması ona dair dikkat çekici, kuşku uyandırıcı hususlardandır. Kaynaklarda onun yüz binlerce hadisi ezbere bildiği ve zamanının en büyük hadis hafızı olduğu kaydedilmiştir.[439] İbn Adî, Hatîb el-Bağdâdî ve Zehebî onun hafıza kuvvetine övgüde bulunmuşlardır.[440] Sonuç olarak İbn Ukde'nin, mutlak olarak makbul bir râvi olmamakla birlikte hadisinin itibar amacıyla/mütâbi ve şâhid olarak değerlendirilebileceği, "meçhûllerden" nakletmesi, hadisinin Şiî düşünceyi destekleyici anlam içermesi gibi karineler bulunmadıkça teferrüd ettiği rivayetlere uydurma hükmü verilemeyeceği söylenebilir.

İlgili hadîsin İbnü'l-Cevzî'nin tenkit ettiği diğer râvisi Abdurrahman b. Şerîk'i Ebu Hâtim "vahi'l-hadis" diyerek cerh etmiştir.[441] İbn Hibbân onu *es-Sikât*'ında zikretmiş fakat bazı hatalarının bulunduğunu belirtmiştir.[442] İbn Hacer ise onu "sadûk" diye tevsik etmiştir.[443] Öte yandan Buhârî *el-Edebü'l-müfred* adlı eserinde onun hadisine yer vermiştir.[444] İbn Hibbân ve İbn Hacer'in değerlendirmelerinden onun zaptında kusur bulunduğu, rivayetlerinde hata ettiği anlaşılmaktadır. Buna rağmen onlar Abdurrahman'ı ağır biçimde cerh etmemişlerdir. Ebû Hâtim'in, müteşeddid münekkitlerden olduğu hatırlanacak olursa İbn Hibbân ve İbn Hacer'in tevsikinin tercih

---

taşımaktadırlar. bkz. Nevbahtî, *Firaku'ş-Şîa*, s. 31; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 183-184; Âmidî, *Ebkâru'l-efkâr*, V, 70; Abdulkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, s. 30-32; Muhammed Yahya Azzân, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, s. 258-273; Âmir Abdullah Fâlih, *Mu'cemu elfâzi'l-akîde*, s. 117-118.

[438] "Münker", hadisleri nitelerken kullanılan terimlerdendir. Bazı hadis alimleri zayıf râvinin kendinden daha sika olan râviye muhalif olarak naklettiği hadisi münker olarak nitelemişlerdir. Ancak sadûk hatta sika râvilerin muhalefet içeren hadislerini "münker" diye niteleyen münekkitler de olmuştur. İbnu's-Salâh ise münker ile şâzı aynı anlamda kullanmıştır. Sonuçta münker hadis, zayıf hadis türlerindendir. bkz. Hâtim b. Ârif el-Avnî, *Şerhu'l-Mûkıza*, s. 93-95; Tarık b. İvadullah, *el-Medhal ilâ ilmi'l-hadis*, s. 194-202; Leknevî, *er-Raf've't-tekmîl*, s. 92-99.

[439] Kasım b. Kutluboğa, *es-Sikât*, II, 21-24.

[440] Hatîb, *Târihu Bağdâd*, VI, 150; Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, III, 839; Zehebî, *el-İber fî haberi men ğaber*, II, 42-43; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, IV, 179.

[441] İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 244; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 515-516; Zehebî, *Tezhîbu't-Tehzîb*, V, 424; Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, IV, 289; Zehebî, *el-Muğnî*, I, 539.

[442] İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, VIII, 375; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XVII, 170.

[443] İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 582.

[444] Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, IV, 289; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 515.

edilmesi daha isabetli görünmektedir. Dolayısıyla da Abdurrahman'ın hadisine uydurma hükmü vermek pek isabetli olmayacaktır.

Yukarıdaki hadisin diğer râvisi Davud b. Ferâhîc hakkında da muhaddisler ihtilaf etmişlerdir. Şube, Ahmed b. Hanbel, İbnü'l-Cârud ve Nesâî onu zayıf saymıştır.[445] Ancak adalet yönünden cerhe uğramamıştır. Aralarında Yahya el-Kattân, İclî, Ebû Hâtim, İbn Adî, İbn Hibbân, İbn Şahin ve Zehebî'nin bulunduğu çoğunluk onu güvenilir saymıştır.[446] Yahya b. Maîn'den onun hakkında hem tevsik hem tazîf ifadeleri nakledilmiştir.[447] Ebû Hâtim, onu sadûk olarak nitelemiş ancak ömrünün sonlarına doğru hafızasının değişime uğradığını ifade etmiştir.[448] Dolayısıyla Yahya b. Maîn'in ilk dönemlerini dikkate alarak onu tevsik, son dönemlerini dikkate alarak da zayıf saymış olması kuvvetle muhtemeldir. Sonuç olarak Davud b. Ferâhîc'in de hadisine uydurma hükmü verilecek derecede zayıflık taşımadığı söylenebilir.

Tahâvî, Beyhakî, Kadı İyaz, Heysemî, İbn Hacer, Sehâvî, Kastallânî ve İbn Arrâk ilgili hadisi makbul olarak değerlendirirken İbn Teymiyye, Zehebî, İbnü'l-Kayyım, İbn Kesir ve Ali el-Kârî uydurma hükmü vermişlerdir.[449] Cüzcânî ise "münker, muzdarip" olarak nitelemiştir.[450] Nitekim rivâyet hem isnâd hem de metin bakımından bir takım ihtilaflar taşımaktadır. İbn Teymiyye'nin hadise yönelik tenkitlerinden biri de bu hususa ilişkindir. İbn Hacer, hadise uydurma hükmü vermelerinden dolayı İbnü'l-Cevzî ve İbn Teymiyye'yi eleştirmiştir.[451] Çağdaş hadis münekkitlerinden Elbânî de hadisi uydurma olarak nitelemiştir.[452] Hadise sadece isnâdından ötürü değil metin yönünden de ciddi tenkitler yöneltilmiştir.[453] Oldukça kalabalık bir grup tarafından

---

[445] İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 422.

[446] İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 422; İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, IV, 216; Kasım b. Kutluboğa, *es-Sikât*, IV, 187-189; Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, III, 32; Zehebî, *el-Muğnî*, I, 321.

[447] Kasım b. Kutluboğa, *es-Sikât*, VI, 187-188.

[448] "تغير باخرة" ibaresi, râvinin, ömrünün sonlarına doğru yaşlılık, körlük, kitaplarının yanması veya kitaplarını bırakıp hafızasından rivayette bulunması gibi sebeplerden kaynaklı hatalara düştüğünü ve hıfzındaki zayıflığı ifade etmek için kullanılmaktadır. bkz. el-Gavrî, *Mu'cemu'l-mustalahât el-hadisiyye*, s. 171-172.

[449] İbnü'l-Kayyım, *el-Menâru'l-munîf*, s. 47-48; Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 339, neşredenin dipnotu.

[450] Cüzcânî, *el-Ebâtîl ve'l-menâkir*, I, 303-308; Şevkânî, *el-Fevâidu'l-mecmûa*, s. 351.

[451] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 382-383.

[452] Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-daîfe*, II, 401.

[453] Hadise yöneltilen tenkitler için bkz. İbn Teymiyye, *Minhâcu's-sünne*, VIII, 164-198; İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, I, 379-380; Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-daîfe*, II, 400-401.

nakledilmeyi gerektiren son derece sıradışı ve harikulade bir hâdiseyi içermesine karşın haber-i vahid formunda nakledilmiştir. Üstelik hadis Hz. Ali'nin (a.s) menâkıbına ilişkin olmasıyla birlikte tariklerinde zayıf "Şiî" râviler yer almaktadır. Metnindeki ızdırap (çelişki) de ayrı bir zayıflık sebebidir. Erken dönemde cereyan eden tafdîl tartışmaları gölgesinde Hz. Ali'nin (a.s) menâkıbına ilişkin hadislerin rivâyetine büyük önem verilmesine karşın sahih bir tarikle nakledilmemiş olması da ilginçtir. Konunun sınırını aşan bir araştırma ve incelemeyi gerektirmesinden ötürü yukarıdaki değerlendirmeyle yetinilecektir.

İbnü'l-Cevzî, "*Kim bir yiyeceği kırk gece stoklar/bekletirse Allah ile onun arasında bir bağ kalmamış demektir. Bir mahallede bir insan aç sabahlarsa Allah'ın zimmeti onların üzerinden kalkmış demektir*" hadisini, Esbağ b. Zeyd'den dolayı *el-Mevzû'ât*'ına almıştır.[454] Hadise uydurma hükmü verme gerekçesi İbn Adî'nin "hadisleri mahfûz değil"[455] ve İbn Hibbân'ın "tek başına naklettiği hadisleriyle ihticac edilmez" sözleridir. Ancak Suyûtî, Esbağ b. Zeyd'in bir çok hadis münekkidince tevsik edildiğini ileri sürerek İbnü'l-Cevzî'yi eleştirmiştir.[456] Suyûtî'nin de tenkitlerinde belirttiği gibi Esbağ b. Zeyd'i Ahmed b. Hanbel, İbn Ma'în, Ebû Hâtim, Ebû Zür'a, Ebû Dâvûd, Nesâî, Dârekutnî, Zehebî ve İbn Hacer tevsik etmişlerdir.[457] Öte yandan İbn Sa'd, İbn Hibbân ve Mesleme b. el-Kasım onu tazif etmiştir. Biyografisine bakıldığında Zehebî ve İbn Hacer'in de belirttiği gibi sadûk olarak nitelenecek türden bir râvi olduğu anlaşılmaktadır. O, teferrütlerinden dolayı tenkit edilmiş olsa da tek başına rivayet etmesinden dolayı hadisine uydurma hükmü vermek isabetli görünmemektedir.[458]

---

[454] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzu'ât*, III, 15-18.

[455] "Mahfuz değil" ifadesi "şâz" veya "münker" anlamlarına gelebilmektedir. Münkerin tarifine daha önce değinilmişti. Şâz ise sika râvinin kendisinden daha sika bir ravî veya râviler topluluğuna muhalefet ederek naklettiği hadisi nitelemek için kullanılır. Şâz ve münkeri aynı anlamda kullananlar olmuştur. Her iki tür de zayıf hadis kategorisine girmektedir. bkz. Tarık b. İvadullah, *el-Medhal*, s. 194-202; el-Gavrî, *Mu'cemu'l-mustalahât el-hadisiyye*, s. 215.

[456] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 169.

[457] Osman b. Saîd ed-Dârimî, *et-Tarih*, s. 67; Berzeî, *es-Suâlât*, s. 215; Berkânî, *es-Suâlât*, s. 54; İbn Hibbân, *Kitâbu'l-mecrûhîn*, I, 196-197; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 104-105; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, III, 301-303; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 254; Zehebî, *Mizanu'l-i'tidâl*, I, 434-435; Moğultay b. Kılıç, *İkmalu Tehzîbi'l-Kemâl*, II, 249-250; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 150; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 183.

[458] İbn Hacer söz konusu hadise uydurma hükmü verilemeyeceğini savunmuştur. bkz. İbn Hacer, *el-Kavlu'l-müsedded*, s. 20-22.

Suyûtî'nin, meçhûl olarak nitelediği bazı râvilerin meçhûl olmadığını ileri sürerek İbnü'l-Cevzî'yi eleştirdiği de olmuştur. Örneğin "*Kim yatsıdan sonra bir beyit şiir yazsa veya okusa o gece kıldığı namaz kabul olmaz*" hadisinin râvisi Asım b. Mahled'in İbnü'l-Cevzî'nin iddiasının aksine meçhûl olmadığını ileri sürmüştür.[459] Suyûtî, İbn Hacer'den yaptığı nakilde İbn Hibbân'ın, Asım b. Mahled'i *es-Sikât*'ında zikrettiğine dikkat çekmiştir. Kâsım b. Kutluboğa da onu *es-Sikât* adlı eserinde zikrettikten sonra Ebû Hâtim'in onun hakkında ifade ettiği "meçhûl bir şeyh" sözünü nakletmiştir.[460] Zehebî ise Asım'ı meçhûl olarak nitelemiştir.[461] Suyûtî'nin tam tersi bir izlenim uyandıran ifadesinin aksine İbn Hacer, Asım b. Mahled'i meçhûl olarak nitelemiştir. O, sadece İbn Hibbân'ın onu *es-Sikât*'ında zikrettiğini belirtmiştir. Bununla da Asım'ın meçhûl olduğu iddiasını reddetme amacı gütmemiştir. Nitekim o, İbn Hibbân'ın *es-Sikât*'ında zikrettiği bir çok râviye meçhûl hükmü vermiştir.[462] Öte yandan o, İbn Hibbân'ın sika bir râvisi bulunan meçhûlu'l-ayn râvileri, meçhûl saymadığını da dile getirmiştir.[463] Kaldı ki İbn Hibbân, meçhül olan bir çok râviyi *es-Sikât*'ında zikretmiş ve bizzat kendisi onları tanımadığını belirtmiştir.[464] Dolayısıyla Suyûtî'nin

[459] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 107; İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzu'ât*, I, 426-427.

[460] Kasım b. Kutluboğa, *es-Sikât*, V, 414-415.

[461] İbn Ebî Hatim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 350-351; İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, VII, 258; Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, IV, 13; İbn Hacer, *Ta'cilu'l-menfea bi Zevaidi ricâli's-Süneni'l-erbaa*, I, 702-703.

[462] Bu tür örnekler için bkz. İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 103 (Eban b. Tarık), 163 (Buceyr b. Ebî Buceyr), 208 (Hatim b. Ebî Nasr), 457 (Dubara b. Abdullah el-Hadramî), 461 (Tarık b. Ebi'l-Hasnâ), 835 (Muhammed b. Habîb el-Cermî), 1005 (Numan b. Mabed), 1023 (Hişam b. Harun el-Ensarî). Mustafa el-Adevî, İbn Hibbân'ın meçhûlleri tevsik etme konusunda mütesahil olduğunu belirtmiştir. Elbânî, meçhûlleri tevsikteki tutumundan/tesahülünden dolayı tek başına tevsik ettiği râviler konusunda Zehebî ve İbn Hacer'in onun görüşüne itimad etmediklerini belirtmiştir. bkz. Muallimî, *et-Tenkîl*, s. 669, dp. 1; el-Adevî, *Şerhu ileli'l-hadis*, s. 26.

[463] el-Cudey', *Tahrîru ulûmi'l-hadis*, I, 332-334.

[464] İbn Hibbân'ın *Kitâbu's-Sikât*'ında zikredip tanımadığını belirttiği bazı râvi örnekleri için bkz. İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, II, 142-143, IV, 37, 126, 238, 265, 318, 341, 342, 363, V, 129, 207, 367, 380, 382, 390, VII, 316. İbn Hibbân'ın bu türden tasarrufları, aksi ispat oluncaya kadar adalet sıfatının râvide asıl olduğunu düşündüğü izlenimi uyandırmaktadır. Nitekim İbn Hibbân üzerine çalışan çağdaş araştırmacılardan Adâb el-Hamş, İbn Hibbân'ın sadece bir sika râvisi bulunan meçhûlu'l-ayn râviyi, yaygın kullanımın aksine meçhûl olarak değerlendirmediğini, onun kişisel terminolojisinde kendisinden sadece zayıf ve meçhûllerin rivayet ettiği râviyi meçhûl olarak nitelediğini belirtmiştir. İbn Hacer de bu konuda benzer bir tespitte bulunmuştur. bkz. Adâb Mahmud el-Hamş, *el-İmâm Muhammed b. Hibban ve âsâruhu el-ilmiyye*, II, 204, 438; Abdullah b. Yusuf el-Cudey', *Tahrîru ulûmi'l-hadis*, I, 332-334. Muallimî, İbn Hibbân'ın tevsikini beş kategoriye ayırmış, beşinci kategorinin tenkide açık tevsikler olduğunu ifade etmiştir. Elbânî, Mu'allimî'nin dikkat çektiği İbn Hibbân'ın tenkide açık tevsiklerini, genelde meçhüllere yönelik tevsiklerinin oluşturduğunu belirtmiştir. bkz. Mu'allimî, *et-Tenkîl*, s. 669, dp. 1.

söz konusu râvinin meçhûl olmadığı hususundaki İbnü'l-Cevzî'ye yönelik itirazı pek isabetli görünmemektedir.

İbnü'l-Cevzî'nin meçhûl olarak nitelediği bir diğer râvi "*Kadınları çıplak bırakın ki evlerinde otursunlar*"[465] hadisinin râvisi Şuayb b. Yahya'dır. İbnü'l-Cevzî'nin hadise uydurma hükmü verme gerekçesi, onun meçhûl oluşu ve İbrahim el-Harbî'nin "bu hadisin aslı yoktur" sözüdür.[466] Suyûtî ise Şuayb'ın meçhül olduğunu sadece Ebû Hâtim'in iddia ettiğini, başka muhaddislerin onu tanıdığını ileri sürerek İbnü'l-Cevzî'yi eleştirmiştir.[467] Suyûtî'nin de belirttiği gibi Şuayb b. Yahya'yı meçhûl olarak niteleyen tek muhaddis Ebû Hâtim'dir.[468] Birçok hadis münekkidinin açıklamalarından onun meçhûl biri olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Yunus onu salih ve ibadete düşkün biri olarak nitelemiştir. İbn Hibbân ise *es-Sikât*'ında zikretmiş ve "müstakîmu'l-hadis"[469] diyerek onu açıkça tevsik etmiştir. Dolayısıyla İbn Hibbân'ın onu tanıdığı anlaşılmaktadır. Zehebî onu "sika, abid" olarak, İbn Hacer ise "sadûk, abid" olarak nitelemiş/tevsik etmiştir.[470] Dolayısıyla İbnü'l-Cevzî'nin genel geçerlik arz eden sadece bir muhaddisin yargısını öne çıkararak râvileri ve hadisleri tenkit yöntemini bu hadiste de gözlemlemek mümkündür.[471]

---

[465] Hadisin şerhi için bkz. Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, I, 559; İbn Teymiyye, *Mecmûatu'l-fetâvâ*, XXII, 73. Münâvî, hadise uydurma hükmü verilemeyeceğini belirtmiştir. Heysemî, Zehebî, İbn Arrâk, Elbânî ve Nureddin Boyacılar da hadise zayıf hükmü vermiştir. Ahmed el-Gumârî, söz konusu hadisin sahih hadislerle çeliştiğini ileri sürerek uydurma olduğunu ima etmiştir. bkz. İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, III, 90, dp. 8; İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, II, 212-213; Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-daîfe*, VI, 350; Gumarî, *el-Muğîr ale'l-Câmii's-sağîr*, s. 31.

[466] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, III, 90.

[467] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 239-240; İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, II, 212-213.

[468] İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh ve'ta'dîl*, IV, 353; İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, V, 655; İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'd-Duafâ*, II, 42. Ebû Hâtim, tanınan birçok râviyi meçhûl olarak nitelemesinden dolayı eleştirilmiştir. bkz. Leknevî, *er-Raf've't-tekmîl*, s. 107-110.

[469] "Müstakîmu'l-hadis", bir tadil terimidir. bkz. el-Gavrî, *Mu'cemu'l-mustalahât el-hadisiyye*, s. 511.

[470] İbn Hiban, *Kitâbu's-Sikât*, VIII, 309; Hatîb, *Telhîsu'l-müteşâbih*, I, 472; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XII, 537; Zehebî, *Tezhîbu't-Tehzîb*, IV, 292; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 488; Zehebî, *el-Muğnî*, I, 428; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlu't-Tehzîb*, VI, 282; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 176; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 438.

[471] Ancak hadisin metni sahîh hadislere açık biçimde aykırılık taşımaktadır. Bazı hadisler şunlardır: "...Kadınlarınıza yediğinizden yedirin, giydiklerinizden giydirin..." bkz. Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, Kitâbu'n-nikâh, 42 (no: 2144). "...giyeceklerini ve yiyeceklerini güzel biçimde sağlamak kadınlarınızın siz erkekler üzerindeki haklarıdır..." bkz. Müslim, *es-Sahîh*, Kitâbu'l-hac, 147 (no: 1218); Tirmizî, *es-Sünen*, Ebvâbu tefsîri'l-Kurân, 10 (no: 3087); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*,

Suyûtî, İbnü'l-Cevzî'nin tenkit ettiği ve hadisine uydurma hükmü verdiği bir çok râviyi, "yalancılıkla veya hadis uydurmakla itham edilmediklerini" ileri sürerek savunmuştur.[472] O, genelde bu gerekçeyle savunduğu râvilerin hadislerine uydurma değil, zayıf hükmü verilmesinden yanadır. Örneğin İbnü'l-Cevzî, râvisi Mesleme b. Ali el-Huşenî'nin "münkerü'l-hadis, leyse bişey" olmasını ileri sürerek "*Üç kişiye hasta ziyareti yapılmaz: gözü iltihap kapan, dişi ağrıyan ve dizi iltihap tutan*" hadisine uydurma hükmü vermiş,[473] Suyûtî ise tenkit konusu edilen Mesleme b. Ali'nin 'yalancılıkla itham edilmediğini' ileri sürerek onu tenkit etmiş ve hadisin mevzu değil, 'zayıf' olduğunu ifade etmiştir.[474] Mesleme b. Ali'yi tevsik eden bir hadis münekkidi bulunmamaktadır. Aksine Yahya b. Maîn, Fesevî, Buhari, Ebû Hâtim, Sâci, Ebû Zür'a, Nesâî, Ebû Dâvûd, Cüzcanî, Dârekutnî, İbn Hibbân, Hâkim, Zehebî ve İbn Hacer onu zayıf saymışlardır.[475] Ancak Suyûtî'nin de belirttiği gibi o, yalancılıkla itham edilmemiştir. Suyûtî, hadisin Yahya b. Ebî Kesîr'den mevkuf olarak rivayet edilen tarîkinin sahih olduğuna da değinmiştir.[476] İbnü'l-Cevzî de hadisle ilgili değerlendirmesinde bu hususa zaten dikkat çekmiştir. Dolayısıyla İbnü'l-Cevzî'nin hadisin mevkuf olarak nakledilen isnâd ve metnine değil, merfu olarak nakledilen isnâdına uydurma hükmü vermiş olması kuvvetle muhtemeldir.

İbnü'l-Cevzî, Ebu Eyyub, İbn Abbas ve Ebu Musa el-Eşarî tarîkinden naklettiği "*Kim ihlas ile Allah'a ibadette kırk gün geçirirse kalbinden diline hikmet pınarları akar*" hadisini, Ebu Eyyub tarîkinde "meçhûl" olan Muhammed b. İsmail, "çokça hata eden" Yezîd el-Vâsıtî, "mecrûh" olan Haccac'ın bulunduğu ve Mekhul'un Ebu Eyyub'u görmediği, İbn Abbas tarîkinde "metrûk" olan Sevvar b. Musab'ın, Ebu Musa tarîkinde ise "meçhûl" olan Abdulmelik b. Mihran er-Rifaî'nin bulunduğu gerekçesine dayanarak *el-Mevzu'ât*'ına almıştır. Suyûtî ise zikredilen râviler arasında yalancılıkla itham edilen

---

XXXIV, 299 (no: 20695). "...Hanımının senin üzerinde hakkı vardır..." bkz. Buhârî, *es-Sahîh*, Kitâbu'n-nikâh, 59 (no: 5199); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XLIII, 334 (no: 26308).

[472] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 41, 44, 63, 71, 76, 81, 92, 121, 141, 190, 213, 220, 223, 224, 229, 234, 238, 244, 257, 262, 279, 283, 284, 286, 291, 295, 315.

[473] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzu'ât*, III, 496-497.

[474] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 121.

[475] İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-tadil*, VIII, 268; Cüzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 282; İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, II, 372; Nesâî, *Kitâbu'd-Duafa ve'l-metrûkîn*, s. 228; İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'd-Duafâ*, III, 120; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVII, 567; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 263; Zehebî, *el-Muğnî*, II, 299; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 76; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 943.

[476] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 121-122; İbn Zureyk, *Men tekelleme fîhi'd-Dârekutnî*, s. 132.

birinin bulunmadığını ileri sürerek İbnü'l-Cevzî'yi eleştirmiştir.[477] Suyûtî'nin de dikkat çektiği üzere hadisi uydurma değil zayıf kategorisinde değerlendirmek daha uygun görünmektedir.

Suyûtî'nin, tenkid edilen râvisinin yalancılık veya hadis uydurmakla itham edilmediğini ileri sürerek uydurma hükmü verilemeyeceğini savunduğu bir diğer hadisin metni şöyledir: "*Arşın altında Allah'ın boynu eğik bir horozu vardır. Ayakları arşın sınırları arasındadır. Gece olduğu zaman "subbûhun kuddûsun" diye öter, ardından bütün horozlar ötmeye başlarlar*". İbnü'l-Cevzî hadisi Cabir ve el-Urs b. Amîra tarîklerinden nakledip, Cabir tarîkinde "metrûk" olarak nitelenen Ali b. Ebî Ali el-Lehebî'nin, el-Urs b. Amîra tarîkinde ise mevzu hadisler içeren bir nüshayı rivayet eden Yahya b. Zehdem'in bulunduğu gerekçesine dayanarak hadise uydurma hükmü vermiştir. Suyûtî ise Alî b. Ebî Ali el-Lehebî'nin hadis uydurmakla itham edilmediğini ve hadislerine en fazla münker hükmü verildiğini ileri sürerek İbnü'l-Cevzî'ye itiraz etmiştir.[478] Yahya b. Maîn, onu "leyse bişey",[479] Ahmed b. Hanbel ve Buhari "münkerü'l-hadis",[480] Nesâî "metrûk", Ebû Hâtim "münkerü'l-hadis, zayıf" olarak niteleyerek cerh etmişlerdir.[481] İbn Adî ise münker rivayetleri olduğuna dikkat çekmiştir.[482] Ne var ki Suyûtî'nin beyanının aksine İbn Hibbân ve Hâkim, onu uydurma hadis rivayet etmekle itham etmişlerdir.[483] Nitekim İbn Arrâk da onun iddiasını reddetmiştir.[484] Dolayısıyla Suyûtî'nin isabetli bir itirazda bulunmadığı söylenebilir.[485]

B. Râvinin *Kütüb-i sitte* Ricâlinden Olduğunu İleri Sürmesi

Suyûtî, İbnül-Cevzî'nin tenkit ettiği, bir diğer ifadeyle kendisi sebebiyle hadisini *el-Mevzû'ât*'ına aldığı birçok râviyi *Kütüb-i sitte* ricâlinden olduğunu ileri sürerek

---

[477] Suyûtî, *et-Ta'akkubat*, s. 229.

[478] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 291; İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, I, 189.

[479] "Leyse bi-şey" ağır cerh ifade eden terimlerdendir. Bu türden râvilerin hadisleri delil değeri taşımadığı gibi itibar amacıyla (mütâbi veya şâhid olarak) da kullanılmaz. bkz. el-Gavrî, *Mu'cemu'l-mustalahât el-hadisiyye*, s. 457; el-Gavrî, *Mu'cemu elfâzi'l-cerh ve't-ta'dîl,* s. 154-155.

[480] Anlamı için bkz. el-Gavrî, *Mu'cemu elfâzi'l-cerh ve't-ta'dîl,* s. 171.

[481] Buhârî, *Kitâbu'd-Duafâ es-sağîr*, s. 85; Ukaylî, *Kitâbu'd-Duafâ*, III, 963; İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 197; Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, V, 178; Zehebî, *el-Muğnî*, II, 21.

[482] İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 314.

[483] İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, II, 82; Hâkim, *el-Medhal ilâ es-sahîh*, I, 190.

[484] İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, I, 189.

[485] Ancak mevkuf ve merfu şahitlerinden dolayı hadisin metnine uydurma hükmü vermek uygun görünmemektedir.

savunmuştur.[486] Bu tür itirazlarında, "o *Sahîhayn* ricâlindendir", "o *Sünen-i erbaa* ricâlindendir", "*Sünen-i Tirmizi* râvilerindendir", "Müslim onun hadisini tahrîc etmiştir", "İbn Mace onun hadisini tahrîc etmiştir" gibi ifadeler kullanır. Bu râviler arasında şiddetli zayıflık taşıyan râviler ve nadir olmakla birlikte yalancılık ve hadis uydurmakla itham edilenler de bulunmaktadır. Bununla birlikte hadislerine uydurma hükmü verilemeyecek türden hafif zayıflık taşıyanlar ağırlıktadır.

İbnü'l-Cevzî'nin, râvi tenkitlerinde sıkça sergilediği sadece bir münekkidin cerhini veya sadece cerh eden grubun görüşünü esas alıp tadil edenlerin görüşünü ihmal etmesinin tezahürleri, Suyûtî'nin söz konusu ettiği *Kütüb-i sitte* râvilerinde gözlemlenebilmektedir. Sadece bir veya bir kaç hadis münekkidinin cerh hükümüne dayanarak râvi hakkındaki tadil hükümlerini göz ardı etmek ve bütün yargıları bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirmemek yanlış sonuçlar verebilmektedir.[487] İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevzu'ât*'ına aldığı bazı hadisler ve râviler hakkındaki değerlendirme ve yargılarında bu türden bir eğilimin -titiz olmayışın- izleri rahatlıkla görülebilmektedir.

İbnü'l-Cevzî'nin tenkidine uğrayan ve Suyûtî'nin *Kütüb-i sitte* ricâlinden olduğu gerekçesiyle savunduğu en fazla râvi, *Sünen-i İbn Mace*'ye aittir. *Kütüb-i sitte* arasındaki sıhhat sıralamasında *Sünen-i İbn Mace*'nin en sonda yer alması hatırlanacak olursa bu durum doğal karşılanacaktır. Söz konusu râviler arasında altı *Sahih-i Buharî,* üç de *Sahih-i Müslim* râvisi tespit edilebilmiştir. *el-Mevzû'ât*'ta hadisi yer alan *Kütüb-i sitte* ricâli arasında "sadûk, leyse bihi be's, şeyh, salihu'l-hadis, mukaribu'l-hadis" gibi tevsik ifade eden lafızlarla nitelenenler olduğu gibi "leyyin, leyse bi'l-kavî, zayıf, münkeru'l-hadis, leyse bi şey, leyse bi sika, metrûk, vahi'l-hadis, zahibu'l-hadis, müttehem, kezzab, hadis uydurur" gibi çeşitli derecelerde cerh ifade eden lafızlarla nitelenenler de bulunmaktadır.[488]

Suyûtî'nin dikkat çektiği *Sahih-i Buharî* râvilerinden en ağır cerhe uğrayanın, Ahmed b. Beşir olduğu tespit edilmiştir.[489] İbnü'l-Cevzî *"Bir adam, mabedin birinde*

[486] Aslan, *Suyûtî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, s. 83.

[487] el-Lahhâm, *el-İmâm es-Suyûtî muhaddisen*, s. 321.

[488] Söz konusu terimlerin dereceleri için bkz. Irâkî, *Fethu'l-mugîs*, s. 171-177.

[489] *Sahih-i Buhârî* ricâlinden en ağır cerhe uğrayanın örnek olarak zikredilmesinin amacı, İbnü'l-Cevzî tarafından hadisine uydurma hükmü verilen diğer râvilerinin hadislerine evleviyetle uydurma hükmü verilemeyeceğine işaret etmektir.

ibadet ederken yağmur yağıverdi. Etraf yeşillendi, otlar bitti. Eşeğini yayılırken görünce (safiyane) 'Ya Rabbi, eğer senin de bir eşeğin olsaydı burada yayardım' dedi. Onun bu sözü, İsrail oğullarının peygamberlerinden birinin kulağına varınca (kızdı ve) ona beddua etmek istedi. Ancak Allah, 'Ben kullarıma akılları oranında muamele ederim' diye vahyetti" hadisini "metrûk" olarak nitelenen Ahmed b. Beşîr'in tek başına rivayet etmesine dayanarak *el-Mevzu'ât*'ına almıştır.[490] Suyûtî, bu hadise ilişkin İbnü'l-Cevzi'ye yönelttiği tenkidinde Ahmed b. Beşîr'in, '*Sahih-i Buhârî* ricâlinden' olduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca hadis münekkitlerinin çoğunluğunun onu tevsîk ettiğine vurgu yapmıştır.[491] Suyûtî'nin de belirttiği gibi Ahmed b. Beşîr *Sahih-i Buharî* ricâlindendir ve ona hadis münekkitlerinin geneli ağır bir tenkit yöneltmemişlerdir. Aksine İbn Numeyr, Ebû Zür'a, Ebû Hatim, Nesâî, Hatîb el-Bağdâdî, Dârekutnî, Ebu'l-Velîd el-Bâcî, Irâkî ve İbn Hacer onu tevsik etmişler, İbn Ebî Davud ise önceleri sika iken hadislerini kaybettiğini, daha sonra da rivayet etmeyi bıraktığını belirtmiştir.[492] Dârekutnî ve İbn Adî ise hadisleriyle itibar edilebilir cinsten, yani hafif zayıflık taşıyan bir râvi olduğunu ifade etmiştir.[493] Hatîb, metrûk olarak nitelenen Ahmed b. Beşîr'in, Buharî'nin râvisi Ahmed b. Beşîr olmadığına, isim benzerliğinden dolayı başkasıyla karıştırıldığına dikkat çekmiştir.[494] Ancak Suyûtî, tenkitlerinde bu hususa temas etmemiştir. Öte yandan o, sözlerini kayıtlamaksızın Ahmed b. Beşîr'in *Sahih-i Buharî* râvilerinden olduğunu ifade etmesinden dolayı da eleştirilmiş, Buhârî'nin "mütabaât amacıyla" hadislerini tahrîc ettiği râvilerinden olduğuna vurgu yapması gerektiğine işaret edilmiştir.[495] Ayrıca İbnü'l-Cevzî'nin ileri sürdüğü Yahya b. Ma'în'in onu metrûk olarak nitelediği iddiasının doğru olmadığı tespit edilmiş, söz konusu cerh ifadesinin

[490] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, I, 273-274.

[491] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 275; Suyûtî, *el-Leâlî*, I, 132; İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, I, 204.

[492] İbn Ebî Hatim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 42; İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, I, 151; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 191; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, I, 273-276; Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, I, 218-219; Zehebî, *Tezhîbu't-Tehzîb*, I, 131-132; Zehebî, *el-Muğnî*, I, 73; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlu't-Tehzîb*, I, 25-26; Irâkî, *el-Beyân ve't-tavdîh*, s. 36-37; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 17; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 86.

[493] İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 273; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, I, 275; Zehebî, *Tezhîbu Tehzîbu'l-Kemâl*, I, 131-132.

[494] Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, I, 275.

[495] Elbânî, *Sisiletü'l-ehâdîsu'd-daîfe ve'l-mevzû'a*, XIV, 877.

Yahya b. Ma‘în’e değil, Osman b. Saîd ed-Dârimî’ye ait olduğu iddia edilmiştir.[496] Nitekim İbn Ma‘în’den “la be’se bih” diyerek onu tevsîk ettiği nakledilmiştir. Ancak Suyûtî bu hususta da İbnü’l-Cevzî’ye herhangi bir eleştiri yöneltmemiştir. Suyûtî, hadisin yine Ahmed b. Beşîr tarîkinden -kendisine kadarki ricâl sikadır- mevkuf olarak rivayet edildiğini de belirtmiştir. Bu durum, Ahmed b. Beşir’in hadisin isnâdını hatalı naklettiğini, dolayısıyla hadisin muzdarip olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak söz konusu râvinin adalet yönünden tenkide uğramadığı ancak zaptında kusur ve zayıflık bulunduğu, bu zayıflığın da hadislerine uydurma hükmü verilecek seviyelere ulaşmadığı, İbnü’l-Cevzî’nin râvi hakkında bütüncül bir değerlendirme ve titiz bir araştırma yapmadığı, aksine sadece bir münekkidin yargısını mutlaklaştırıp çoğunluğun değerlendirmelerini göz ardı ederek isabetsiz bir sonuca vardığı söylenebilir.

Suyûtî’nin, *Sahih-i Müslim* ricâlinden olduğunu ileri sürerek İbnü’l-Cevzî’yi tenkit ettiği râviler arasında önemli bir şahsiyet olan İbn Lehîa yer almaktadır. İbnü’l-Cevzî, “*Kim ikindiden sonra uyur da aklını yitirirse sadece kendini kınasın*” hadisinin isnâdında “zahibu’l-hadis” olarak nitelenen İbn Lehîa’nın bulunduğunu ileri sürerek hadise uydurma hükmü vermiştir.[497] Suyûtî ise onun *Sahih-i Müslim*’in ‘mütabaattaki’ râvilerinden olduğunu ileri sürerek İbnü’l-Cevzî’yi eleştirmiştir.[498] Cerh-ta‘dil durumuna ilişkin tartışmaların günümüze dek sürdüğü İbn Lehîa’yı, Yahya el-Kattan, Abdurrahman b. Mehdi, Vekî b. el-Cerrah, Ahmed b. Hanbel, Nesâî, Cüzcânî, Tirmizî, Ebû Hâtim, İbn Huzeyme, Dârekutnî ve Hâkim’in aralarında bulunduğu bir çok hadis münekkidi zayıf saymıştır.[499] Ancak bazı hadis âlimlerinden onun hakkında tevsik

---

[496] Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdîsi’d-daîfe*, XIV, 877. Mizzî’nin naklettiği bilgi de bunu destekler niteliktedir. bkz. Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, I, 274-275. Öte yandan Yahya b. Ma‘în’in onu tevsik ettiği (leyse bihi be’s) yönündeki nakiller de bu hususu kuvvetlendirmektedir. bkz. Zehebî, *Tezhîbu’t-Tehzîb*, I, 132.

[497] İbnü’l-Cevzî, *el-Mevzu‘ât*, III, 253; Suyûtî, *el-Leâlî*, II, 279.

[498] Suyûtî, *et-Ta‘akkubât*, s. 253; İbn Arrâk, *Tenzîhu’ş-şerî‘a*, II, 290.

[499] İbn Sad, *Kitâbu’t-tabakât el-kebîr*, IX, 524; Buhârî, *et-Tarih el-kebîr*, V, 182; Cüzcânî, *Ahvâlu’r-ricâl*, s. 266; Berzeî, *es-Suâlât*, s. 94, 355; Dârekutnî, *ed-Duafâ ve’l-metrûkîn*, s. 265; İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu’l-Cerh ve’t-ta‘dîl*, V, 145; İbn Hibbân, *Kitâbu’l-Mecrûhîn*, I, 504; Ukaylî, *ed-Duafa*, II, 693-697; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XV, 488; Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, VIII, 11-31; Zehebî, *Tezkiratu’l-huffâz*, s. 237-239; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 590; Zehebî, *Divanu’d-duafâ*, s. 225; Zehebî, *el-Muğnî*, I, 502; Zehebî, *Mîzânu’l-i‘tidâl*, IV, 166-174; Moğultay b. Kılıç, *el-İktifâ fî tenkîhi Kitâbi’d-Duafâ*, II, 191-199; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlu Tehzîbi’l-Kemâl*, VIII, 143-148; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, II, 411; İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, s. 538; İbn Zureyk, *Men tekelleme fîhim ed-Dârekutnî*, s. 72.

içeren ifadeler nakledilmiştir.[500] Önceleri sika bir hadis âlimi iken bir yangın sonucu hadis kitaplarının yandığı, bu olaydan sonra hafızasına itimaden yaptığı rivayetlerde çokça hata ettiği ileri sürülmüştür. Ancak bu iddiayı tamamen reddedenler de bulunmaktadır. Bunun dışında ona ihtilata uğradığı, zayıf râvilerden tedlis yaptığı,[501] Şiîlik, hadis rivayetinde titiz davranmadığı, "telkîne kapıldığı"[502] ithamları da yöneltilmiştir.[503] Bazı hadis münekkitleri, kitapları yanmazdan ve "ihtilata"[504] uğramazdan önce ondan hadis işiten aralarında Kuteybe b. Saîd, Abdullah b. el-Mubârek, Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî, Abdullah b. Yezid el-Mukri ve Abdullah b. Vehb'in bulunduğu bir grup râvinin rivayetlerini sahih olarak değerlendirmişlerdir.[505] İbn Lehîa üzerine geniş çaplı bir araştırma yapan çağdaş araştırmacı Hasan Muzaffer er-Razo, onun önemli ve güvenilir bir şahsiyet olduğunu, hayatının son dönemlerinde ihtilata uğradığını, hadis rivayetinde mütesahil davranmakla beraber ihtilata uğramazdan önceki rivayetlerinin -ki bu türden hadislerine vâkıf talebeleri büyük oranda tespit edilmiştir- makbul olduğunu ifade etmiştir. Ahmed Muhammed Şâkir'e göre İbn Lehîa sika ve hadisleri sahih bir râvidir.[506]

---

[500] İbn Şahin, *es-Sikât*, s. 185; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XV, 496; er-Razo, *el-İmâmu'l-muhaddis Abdullah b. Lehîa*, s. 20-22.

[501] Hadis usulünde, bir hadisi senedindeki zayıf râviyi düşürerek sika râvinin yine sika bir râviden işittiği veya sika râviyi düşürerek ali isnâdmış izlenimi uyandıracak biçimde rivayet etme "tedlisu't-tesviye" olarak isimlendirilir. Hadis münekkitleri, zayıf râviyi düşürerek sika râvinin yine sika bir râviden rivayetiymiş izlenimi uyandırmasından dolayı bunun en çok yergiye ve eleştiriye açık tedlis türü olduğuna ısrarla vurgu yapmışlardır. Tedlisü't-tesviye yapmak bazı münekkitlerce bir cerh sebebi olarak görülmüştür. bkz. Irâkî, *Fethu'l-muğîs*, s. 84; İbnü'l-Vezîr, *Tenkîhu'l-enzâr*, 148-149; Tarık b. İvadullah, *el-Medhal ilâ ilmi'l-hadis*, s. 119, Tarık b. İvadullah, *Lügatü'l-muhhaddis el-kübrâ*, s. 245.

[502] Bir râvinin, sınamak amaçlı hadis hocasına hadisini yanlış isnât ile zikretmesi ve o hocanın doğru sanarak onaylamasına telkîne kapılma denir. Bu durum, hadis hocasının titiz olmayışına ve zaptının yeterince sağlam olmadığına işaret etmektedir. bkz. el-Gavrî, *Mu'cemu'l-mustalahât el-hadisiyye*, s. 176-177.

[503] er-Razo, *el-İmâmu'l-muhaddis Abdullah b. Lehîa*, s. 50-77; İbn Teymiyye, *Mecmu'atu'l-fetâvâ*, XVIII, 18.

[504] "İhtilât", hadis râvisinin çeşitli sebeplerle sonradan hafızasının ve zaptının zayıflaması ve çokça hataya düşer olması anlamına gelir. bkz. el-Gavrî, *Mu'cemu'l-mustalahât el-hadisiyye*, s. 64. Bu kavrama ilişkin daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Fatih Kaya, *Hadis Usûlünde İhtilât*, İstanbul: Rıhle Kitap, 2011.

[505] Zehebî, *Divanu'd-duafâ*, s. 225; Zehebî, *el-Muğnî*, I, 502; er-Razo, *İbn Lehîa*, s. 277-278; İsam Mer'î, *en-Nüketü'r-rafîa fî'l-faslı fî İbn Lehîa*, s. 34-41; İsam Hâdî, *Muhaddisu'l-asr el-İmâm Muhammed Nâsıruddin el-Elbânî kemâ areftuhu*, s. 78-79.

[506] er-Razo, *İbn Lehîa*, s. 277-278. Ahmed Şâkir'in sözü için bkz. Tirmizî, *es-Sünen* (thk. Ahmed Şakir), Ebvâbu't-tahare, 10, (c. I, s.16, dp. 1). er-Razo'nun ifadelerinden İbn Lehîa'yı hayatının ilk

Suyûtî'nin savunduğu *Sünen-i Nesâî* râvileri arasında Kasım b. Abdurrahman ed-Dimeşkî yer almaktadır. İbnü'l-Cevzî, "*Kim akşam olunca 'Allah Nuh'a salat eylesin, selam olsun ona' derse o gece onu akrep ısırmaz*" hadisini, zayıf râvileri Bişr b. Nümeyr ve el-Kasım b. Abdurrahman sebebiyle *el-Mevzû'ât*'ına almıştır.[507] Suyûtî ise Bişr'in İbn Mace, Kasım'ın ise *Sünen-i erbaa* râvilerinden olduğuna dikkat çekip bazı hadis münekkitlerinin onu tevsik ettiğine vurgu yaparak İbnü'l-Cevzî'yi eleştirmiştir.[508] Şu'be, Ahmed b. Hanbel ve İbn Hibbân Kasım'ı zayıf saymışlardır.[509] Ancak Yahya b. Ma'în, Fesevî, Yakub b. Şeybe, İclî, Ebû Hâtim, İbrahim el-Harbî, Cüzcânî, Tirmizî, Zehebî ve İbn Hacer'in aralarında bulunduğu çoğunluk onu tevsik etmişlerdir.[510] Biyografisi incelendiğinde onun, hadisine uydurma hükmü verilecek seviyede zayıf bir râvi olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim geç dönem hadis münekkitlerinden Zehebî ve İbn Hacer de onu "sadûk" diye tevsik etmişlerdir.[511]

İbnü'l-Cevzî, Yahya b. Ma'în ve İbn Hibbân'ın Durust b. Ziyad'ı cerh etmelerine dayanarak "*Güneş ile Ay, her ikisi de cehennemde ayakları kesik boğa olacaklar*" hadisini *el-Mevzû'ât*'ına almıştır.[512] Suyûtî ise Durust'un *Sünen-i Ebî Davud* ricâlinden olduğunu ileri sürerek İbnü'l-Cevzî'yi tenkit etmiştir.[513] Ayrıca onun yalancılıkla itham edilmediğine de dikkat çekmiştir. Yahya b. Ma'în onu "la şey", Buharî, "hadisuhu leyse bi'l-kâim", Ebû Dâvûd "zayıf", Ebu Zür'a, "vahi'l-hadis",

---

dönemindeki rivayetlerinde -kitaplarının yanması ve ihtilata uğramasından önceki döneminde- sika, son döneminde ise sadûk olarak nitelediği anlaşılmaktadır. İbn Lehîa üzerine çalışma yapan bir diğer çağdaş araştırmacı İsam Mer'î ise İbn Lehîa'nın hadislerinin sahih olduğunu savunan muasır hadis ilgililerini eleştirmiş, mutlak manada onun hadislerinin zayıf olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. bkz. İsam Mer'î, *en-Nüket er-refîa*, s. 47.

[507] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, III, 426. İbnü'l-Cevzî, Bişr hakkında Ahmed b. Hanbel'in "insanlar onun hadisini terk ettiler" ve Kasım hakkındaki İbn Hibbân'ın "Sahabe'den (r.a), mu'dal hadisler rivayet eder" sözünü nakletmiştir.

[508] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 279; İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, II, 324.

[509] Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXIII, 386-388.

[510] Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXIII, 388-389; Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, V, 453.

[511] Zehebî, *el-Kâşif*, II, 129; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 792. İbn Hacer, onu sadûk olarak nitelemiş ve çokça teferrüd ettiğini belirtmiştir. Hadisteki zayıflığın, diğer râvisi Bişr b. Nümeyr'den kaynaklanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Zira o müttehem bir râvidir.

[512] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, I, 206. Yahya b. Ma'în, onun hakkında "la şey", İbn Hibbân ise "hadisiyle ihticac edilmez" demiştir.

[513] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 283-284; Suyûtî, *el-Leâlî el-masnû'a*, II, 72.

Nesâî "leyse bi'l-kavî", Dârekutnî "zayıf" sözleriyle cerh etmişlerdir.[514] Ulaşabildiğimiz kaynaklara göre onu sadece İbn Adî tevsik (lâ be'se bih) etmiştir. Biyografisi incelendiğinde Durust'un hadisleriyle itibar yapılabilecek türden hafif bir zayıflık taşıdığı, diğer bir ifadeyle hadisleri terk edilecek derecede şiddetli zayıflık taşımadığı anlaşılmaktadır. Nitekim hadis tenkidinde teşeddüd eğilimi ile tanınan çağdaş hadis münekkitlerinden Elbânî bile söz konusu hadisi benzer anlamlar taşıyan başka bir hadisi desteklemek amacıyla şâhid olarak değerlendirmiştir.[515]

İbnü'l-Cevzî, "*Ahir zamanda en hayırsız mal, kölelerdir*" hadisini, Ezdî, Yahya b. Ma'în ve Nesâî'nin cerh ettiği râvisi Yezîd b. Sinan er-Ruhâvî'den dolayı *el-Mevzû'ât*'ına almıştır.[516] Suyûtî ise Yezîd b. Sinan'ın *Sünen-i Tirmizî* ve *Sünen-i İbn Mace* ricâlinden olduğunu ileri sürerek İbnü'l-Cevzî'yi tenkit etmiştir. [517] Yahya b. Ma'în, Ali b. el-Medînî, Ahmed b. Hanbel, Ebü Zür'a, Fesevî, Cüzcânî, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Hibbân, Hatib el-Bağdadî, Hâkim ve İbn Hacer Yezîd b. Sinan'ı cerh etmişlerdir.[518] Buhari, onu "mukaribu'l-hadis"[519] diyerek tevsik etmiş ve oğlu Muhammed'in ondan münker rivayetler naklettiğini belirtmiştir.[520] Ebû Hâtim er-Razî ise onu "mahalluhu's-sıdk" diyerek tevsik etmiş, gaflet ehli/dikkatsiz bir kişi olduğunu ve hadisinin yazılabileceğini ancak kendisiyle ihticac edilemeyeceğini ifade etmiştir. Ukaylî hadislerine mütabaat edenlerin bulunmadığını, İbn Adî ise hadislerinin genelde mahfuz olmadığını dile getirmişlerdir.[521] Biyografisi üzerinde yapılan inceleme, Yezid b. Sinan'ın itibar amacıyla değerlendirilebilecek râvilerin en alt kategorisinde yer aldığı

[514] Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, VIII, 481-482; Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, III, 43; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 574-575; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, III, 417-418.

[515] Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi's-sahîha*, I, 243.

[516] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, II, 632.

[517] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 175.

[518] Fesevî, *Kitâbu'l-marife ve't-tarih*, III, 38; Buhârî, *et-Tarih el-kebir*, VIII, 337; Cüzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 304; Nesâî, *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn*, s. 256; İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 266; İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, II, 457; İbn Adî, *el-Kâmil*, IX, 152-159; Hâkim, *el-Medhal ila's-sahîh*, I, 239; İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'd-Duafâ*, III, 209-300; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXXII, 155; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 416; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 1076; Zehebî, *Tezhîbu't-Tehzîb*, X, 80; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 383; Zehebî, *Divanu'd-duafâ*, s. 441; Zehebî, *el-Muğnî*, II, 421; İbn Zureyk, *Men tekelleme fîhi ed-Dârekutnî*, s. 143.

[519] Geniş bilgi için bkz. el-Gavrî, *Mu'cemu elfâzi'l-cerh ve't-ta'dîl*, s. 169-170.

[520] Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXXII, 157.

[521] Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 1495.

izlenimi uyandırmaktadır. Teferrüd ettiği rivayetleri zayıf olarak nitelemek daha uygun görünmektedir.[522]

İbnü'l-Cevzî, Habeşli birinin Rasûlullah (s.a.v) ile arasında geçen bir diyaloğu içeren hadisi, râvisi Eyyub b. Utbe'den dolayı *el-Mevzûat*'a almıştır. Suyutî ise Eyyub b. Utbe'nin *Sünen-i İbn Mace* ricâlinden olduğunu ve yalancılıkla itham edilmediğini ileri sürerek hadise uydurma hükmü verilemeyeceğini savunmuştur. Ayrıca o, *Mîzânu'l-i'tidâl'*den hadis münekkitlerinin Eyyub b. Utbe hakkındaki değerlendirmelerini de nakletmiştir.[523] Ali b. el-Medînî, Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Ma'în, Fellâs, Buharî, Cüzcânî, Müslim, Fesevî, Nesâî, Zehebî ve İbn Hacer Eyyub b. Utbe'yi zayıf saymışlardır.[524] Ancak Suyûtî'nin de belirttiği gibi o, adalet yönünden herhangi bir tenkide uğramamıştır. Nitekim Fellâs'ın onun hakkındaki "hafızası kuvetli değildi ama doğru sözlü, güvenilir biriydi" sözü, onun adalet yönünden problemli bir râvi olmadığına işaret etmektedir.[525] Memleketi olan Yemame'den Irak'a geçtiğinde kitaplarını yanında götürmemiş, bundan dolayı hafızasından rivayet edince de hata etmiştir.[526] Nitekim Ebû Zür'a bu konuda şunları söylemektedir: "*Iraklıların ondan rivayetleri zayıf, Yemâme'deyken yaptığı rivayetler daha sahihtir*."[527] Ebû Hâtim de hafızasından yaptığı rivayetlerde hata ettiğini ancak kitaplarının sahih olduğunu dile getirmiştir.[528] Kitaplarının -yani Yemame'deyken yaptığı rivayetlerin- sahih olduğuna dikkat çeken bir diğer hadis münekkidi ise Ebû Dâvûd'dur.[529] İclî ise "leyse bi'l-kavi" diyerek onu zayıf saymış, hadislerinin itibar amacıyla yazılabileceğini belirtmiştir.[530]

---

[522] İbnü'l-Kayyım ve Elbânî hadise uydurma hükmü vermiştir. bkz. İbnü'l-Kayyım, *el-Menaru'l-munîf*, s. 91; Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-daîfe*, II, 165.

[523] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 349-350.

[524] Halife b. Hayyât, *et-Tabakât*, s. 290; Buhârî, *ed-Duafâ es-sağir*, s. 22; Nesâî, *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn*, s. 149; Cüzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 195; Fesevî, *el-Marife ve't-târih*, II, 121; İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 253; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 10-14; Berzeî, *es-Suâlât*, s. 264; Hatib, *Tarihu Bağdâd*, VII, 450-454; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, III, 484-488; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 319-321; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 261; Zehebî, *el-Muğnî*, I, 156; Zehebî, *Tezhîbu Tehzîbi'l-Kemâl*, I, 441; Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, I, 460-462; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 206; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 160; İbn Zureyk, *Men tekelleme fîhim ed-Dârekutnî*, s. 33; Safedî, *el-Vâfî*, X, 53.

[525] Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, III, 486.

[526] İbn Sad, *et-Tabakât*, VIII, 117; Berzeî, *es-Suâlât*, s. 264; Hatib, *Tarihu Bağdâd*, VII, 450.

[527] Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, III, 487.

[528] Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, I, 461; Zehebî, *Tezhîbu Tehzîbi'l-Kemâl*, I, 441.

[529] Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, I, 461.

[530] İclî, *Târihu's-Sikât*, s. 76; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, III, 486.

İbn Adî de taşıdığı zayıflıkla birlikte itibar amacıyla hadisleri yazılabilecek türden bir râvi olduğunu ifade etmiştir.[531] Dârekutnî, bir rivayette onun hakkında "terk edilir" derken diğer bir rivayette "hadisleriyle itibar yapılabilecek türden bir şeyh" demiştir.[532] Tüm bu değerlendirmelerden söz konusu râvinin adalet yönünden değil zapt yönünden cerhe uğradığı, bununla birlikte hadisine uydurma hükmü verilecek derecede şiddetli zayıflık taşımadığı, bilakis hadisleri itibar amacıyla değerlendirilebilecek türden bir râvi olduğu, dolayısıyla da Suyûtî'nin haklı olarak İbnü'l-Cevzî'ye itiraz ettiği söylenebilir.

Suyûtî'nin *Sünen-i İbn Mâce, Sünen-i Tirmizî ve Sünen-i Ebî Dâvud* ricâlinden olduğu gerekçesiyle savunduğu râviler arasında az sayıda şiddetli zayıflık taşıyan, yalancılık ve hadis uydurmakla itham edilenler bulunmaktadır.[533] Nitekim *Sünen-i Ebû Dâvûd* ricâlinden Abdullah b. İbrahim el-Gıfarî,[534] *Sünen-i İbn Mace* ricâlinden Talha b. Zeyd er-Rakkî,[535] Bişr b. Nemîr,[536] ve Habîb b. Ebî Habîb,[537] *Sünen-i Tirmizî* ricâlinden

---

[531] İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 14.

[532] Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, III, 488.

[533] Hasan Cirit, *Hadise Giriş -Tarihçe, Literatür ve Seçme Hadisler-*, s. 182.

[534] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 321. İbn Hibbân ve Hâkim, Abdullah b. İbrahim'in uydurma hadisler rivayet ettiğini dile getirmişlerdir. bkz. İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, I, 530; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XIV, 274; Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, IV, 56, 58; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 537; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 298; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 490. Ebû Dâvûd, Rasûlullah'ın (s.a.v) oturuş heyetine ilişkin onun rivayet ettiği bir hadisi tahrîc etmiş, ardından Abdullah'ın "münkeru'l-hadis" olduğuna dikkat çekmiştir. bkz. Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, Kitâbu'l-edeb, 25 (no: 4846). Ancak hadisin içerdiği anlamı destekleyen birçok sahih şahid bulunmaktadır. Elbânî, hadisin şahidleriyle birlikte 'sahih ligayrihi' derecesine yükseldiğini belirtmiştir. Abdullah'ın kasıtlı olarak hadis uydurmadığı ve taammüden yalan söylemediği ancak zayıf ve meçhûl râvilerin teferrüd ettiği hadisleri rivayet etmesinden dolayı ithama uğramış olması muhtemeldir. bkz. Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi's-sahîha*, II, 476-478. Abdullah el-Gıfârî'nin detaylı biyografisi için bkz. İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 313-319; İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, I, 530-531; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XIV, 274; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 537; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 298; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 490.

[535] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 249. Ali b. el-Medînî ve Ahmed b. Hanbel, onu hadis uydurmakla itham etmişlerdir. Buhârî, *ed-Duafâ es-sağîr*, s. 69; Nesâî, *ed-Duafa ve'l-metrûkîn*, s. 197; İbn Adî, *el-Kâmil fi'd-duafâ*, V, 174-179; İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 479; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XIII, 395; Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, III, 465; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 514; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 238; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 463; İbn Zureyk, *Men tekelleme fîhim ed-Dârekutnî*, s. 66.

[536] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 72, 253. Yahya el-Kattan ve Ahmed b. Hanbel, Bişr'i hadis uydurmakla itham etmiştir. Öte yandan muhaddislerin geneli onu ağır biçimde cerh etmişlerdir. bkz. İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 368; İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, I, 213; Cüzcânî, *Ahvâlu'ricâl*, s. 283; Dûlabî, *el-Esma ve'l-küna*, II, 57; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 155-158; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, IV, 155-158; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 232; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 171.

Ukbe b. Abdullah[538] hadis uydurmakla itham edilmiştir.[539] Bu gibi örnekler ne tür zayıflık taşırsa taşısın -yalancılık, uydurmacılık da dahil- râvinin *Kütüb-i erbaa* ricâlinden olmasını Suyûtî'nin tezkiye unsuru olarak gördüğü izlenimi uyandırmaktadır. Nitekim geçtiği kaynağa dikkat çekerek savunduğu birçok hadisin isnadında yalancı ve uydurmacı râvilerin bulunmasını göz ardı etmesi de bu tespiti doğrulamaktadır.

Öte yandan Suyûtî'nin, bazı râvilerin *Kütüb-i sitte* dışındaki bir takım eserlerin ricâlinden olduklarını belirttiği de olmuştur. Bu tür uygulamaları râvinin Buharî'nin *el-*

---

[537] İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, I, 142. Ahmed b. Hanbel, Ebu Hâtim er-Râzî, Ebû Dâvûd, İbn Hibbân ve İbn Adî, Habîb b. Ebî Habîb'i yalancılıkla itham etmişlerdir. bkz. İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 100; İbn Hiban, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, I, 323; İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 324-329; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, V, 366-369.

[538] İbn Hibbân, Ukbe'yi hadis uydurmakla itham etmiştir. bkz. İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 314; İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, II, 193; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XX, 205; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 124; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 684.

[539] Zikredilen râviler dışında yalancılıkla ve hadis uydurmakla itham edilen başka *Sünen-i Tirmizî, Sünen-i Ebî Dâvud ve Sünen-i İbn Mâce* râvileri de bulunmaktadır. *Sünen-i İbn Mâce* râvilerinden Ebû Hâlid Amr b. Hâlid el-Vâsıtî -*Müsned-i Zeyd b. Ali*'yi uyduran kişi-, Muhammed b. Muhassan, Ali b. Urve, Davud el-Muhabber, Hâlid b. Amr el-Kuraşî el-Emevî, İshak b. Ebî Ferve, Ömer b. Harun es-Sekafî, Ali b. Zabyân el-Absî, Muhammed b. Saîd b. Hassân el-Esedî, Muhammed b. Fadl b. Atiyye, Muhammed b. Abdurrahman b. el-Beylemânî, Muhammed b. el-Furât et-Temîmî, Ubeyd b. el-Kâsım, Abdulvehhâb b. ed-Dahhâk, Mübeşşir b. Ubeyd el-Hımsî, Yakub b. el-Velîd el-Medenî, Hüseyin b. Ebi's-Serrî, Ebû Harun Umâra b. Cuveyn el-Abdî, Muhammed b. Abdullah b. Ulâse, Muhammed b. Humeyd er-Râzî, Cubâra b. el-Muğalles, el-Kâsım b. Abdullah el-Ömerî, Mu'allâ b. Hilâl el-Hadramî, Yahya b. el-Alâ, Abdulvehhâb b. Dahhâk, Cemîl b. el-Hasen el-Atekî, Yusuf b. Hâlid el-Semtî, el-Buhturî b. Ubeyd et-Tâbihî, İbrahim b. Muhammed b. Ebî Atâ, Muhammed b. Dâb el-Medenî, Ebû Hafs Ömer b. Kays el-Mekkî, *Sünen-i Tirmizî* ricâlinden Muhammed b. el-Fadl b. Atiyye, Muhammed b. Ziyad et-Tahhan, Kesîr b. Abdullah b. Amr el-Müzenî, Abdulaziz b. Ebî Ravvâd, Ebû Dâvûd Süleyman b. Amr, Muhammed b. el-Kasım el-Esedî, Ebû Dâvûd el-A'mâ, *Sünen-i Ebû Dâvûd* ricâlinden Yahya b. el-Alâ ve Abdulaziz b. İbrahim el-Gıfârî yalancılık veya hadis uydurmakla itham edilenler arasında yer almaktadır. Ancak mezkur râvilerin biyografilerinin incelendikten sonra yargıda bulunmak en doğrusudur. Çünkü birçoğunu sadece bir münekkit yalancılıkla itham etmiş ve sebebini açıklamamış olabilmektedir. Hadis münekkitlerinin, nadiren de olsa bir râviyi çokça hata etmesinden ve rivayetlerinin çoğunun zayıf ve meçhûl râvilerden olmasından dolayı ya da yanlış itikadî eğilimini (bidatçiliğini) kastederek yalancılıkla itham ettikleri görülebilmektedir. (İbnü'l-Vezîr, *Tenkîhu'l-enzâr*, s. 140-141; Fellâte, *el-Vad' fi'l-hadis*, I, 170) Bu ise yalanın, ilk duyuşta zihinde sadır olan ve sözlükteki en temel anlamıyla apayrı şeylerdir. Bu hususa örnek olarak Yahya b. Ma'în'in kezzab/yalancı olarak nitelediği *Sünen-i İbn Mâce* ricâlinden olan Nasr b. Hammad zikredilebilir. Ricâl kitaplarındaki biyografisi incelendiğinde Nasr b. Hammad'ın kasıtlı olarak yalan söylemediği ancak çokça hata etmesinden dolayı Yahya b. Ma'în tarafından yalancı olarak nitelendirildiği anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Hibbân, İbn Adî ve Salih Cezera, itibar amacıyla onun hadislerinin yazılabileceğini ifade etmişlerdir. Öte yandan söz konusu râvilerin *Sünen-i erbaa*'da geçen hadislerinin sağlam tariklerden rivâyet edilmiş olması da muhtemeldir. Dolayısıyla araştırma yapmaksızın bu türden râvilerin hadislerini uydurma olarak değerlendirme hatasına düşmemek gerekir.

Edebu'l-müfred, *Halku efâli'l-ibâd*, *Cüzü'l-kırae* gibi eserlerinin ricâlinden olmasını, hadisine uydurma hükmü vermeye engel bir etken olarak algıladığı izlenimi uyandırmaktadır. Nitekim o İbnü'l-Cevzî'ye yönelttiği itirazlarının bazılarında Bekkâr b. Abdulaziz ve Abdurrahman b. Şerîk'in Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred*'deki râvilerinden,[540] Abdullah b. Cafer'in ise *Halku ef'âli'l-ibâd*'daki râvilerinden olduğuna dikkat çekmiştir.[541] Ancak şimdiye kadarki araştırmalara ve mezkûr bilgilere dayanarak bu izlenimi kesin bir yargıya dönüştürmek mümkün değildir.

C. İbnü'l-Cevzî'nin Râvileri Karıştırdığını İleri Sürmesi

Suyûtî, İbnü'l-Cevzî'nin bazı râvileri başkalarıyla karıştırdığını ve zayıf râvi sanarak hadisini *el-Mevzû'ât*'ta zikrettiğini ileri sürmüştür.[542] Nitekim İbnü'l-Cevzî, Cabir'den nakledilen "*Bahçemdeyken bir yahudi geldi ve 'Muhammed! Söyle bakalım Yusuf'un rüyasında gördüğü kendisine secde eden yıldızların isimleri nedir?' dedi. Rasûlullah (s.a.v), Cebrail (a.s) gelinceye kadar ona cevap vermedi. Cebrail (a.s), Ona (s.a.v) isimlerini haber verince yahudiye haber saldı ve 'onların adlarını söylersem iman eder misin' diye sordu. O da 'söyle bakalım neymiş' dedi. Rasûlullah (s.a.v) 'onların adları Hursân, Tarîk, Zeyyâl, Zulkenefât, Zulfer', Vessâb, Amûdân, Kâbus, Darûh, el-Musbih, el-Feylak, ed-Diyâ ve en-Nûr' dedi... Yahudî, 'vallahi onların isimleri böyle' dedi*" hadisinin isnâdındaki es-Süddî'nin İbn Nümeyr ve Salih Cezera tarafından yalancılıkla ve hadis uydurmakla itham edildiğini, Ebû Hatim ve Nesâî'nin metrûk diye cerh ettiklerini ileri sürmüştür.[543] Suyûtî ise isnâttaki es-Süddî'nin, "es-Süddî el-Kebîr" diye tanınan *Sahih-i Müslim* ricâlinden İsmail b. Abdurrahman olduğuna dikkat çekmiş, onu es-Süddî es-Sağîr lakaplı Muhammed b. Mervân ile karıştırdığını ileri sürerek İbnü'l-Cevzî'yi eleştirmiştir.[544] Biyografileri incelendiğinde İbnü'l-Cevzî'nin naklettiği cerh bilgilerinin es-Süddî es-Sağîr lakaplı Muhammed b.

---

[540] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 125, 338.

[541] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 290.

[542] Fellâte, *el-Vad' fî'l-hadis*, III, 468. İbnü'l-Cevzî'nin *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn* adlı kitâbını zenginleştirerek genişleten Moğultay b. Kılıç da onu bazı râvileri karıştırmasından ötürü eleştirmiştir. bkz. Moğultay b. Kılıç, *el-İktifâ*, I, 45-47.

[543] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzu'ât*, I, 217. İbn Hibbân, "lâ asle leh" diyerek söz konusu hadisin uydurma olduğunu ifade etmiştir. bkz. İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, I, 305.

[544] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 287; İbn Arrâk, *Tenzihu'ş-şerî'a*, I, 193.

Mervân es-Süddî'ye ait olduğu anlaşılmaktadır.[545] Dolayısıyla Suyûtî'nin tespitinin isabetli olduğu anlaşılmaktadır. Abdurrahman b. Mehdi, Yahya el-Kattan, Ahmed b. Hanbel, İclî, Nesâî, es-Sâcî, İbn Hibbân, İbn Adî, İbn Şâhin, es-Sem'ânî, Zehebî ve İbn Hacer'in aralarında bulunduğu çoğunluk *Sahih-i Müslim* râvisi olan es-Süddî el-Kebîr'i tevsik etmiştir.[546] Yahya b. Ma'în, Ebû Zür'a, Ebû Hâtim, Ukaylî ve Taberî ise onu zayıf saymışlardır.[547] Ancak İbrahim en-Nehaî ve Cüzcânî onu "kezzâb/yalancı" olarak nitelemişlerdir.[548] es-Süddî el-Kebîr, Şiilikle de itham edilmiştir. Ki Hz. Ebu Bekir (r.a) ve Hz. Ömer'i (r.a) tenkit ettiği nakledilmiştir.[549] Erken dönem hadis âlimlerinin, nadiren de olsa itikadî bozukluğu/bidati kastederek râvileri yalancı olarak niteledikleri bilinmektedir.[550] es-Süddî el-Kebîr'in de söz konusu bidat fikirlerinden yani Şiîlik temâyülünden dolayı yalancı olarak nitelenmiş olması muhtemeldir. Nitekim İbn Halfun'dan nakledilen onun Hz. Ebu Bekir (r.a) ve Hz. Ömer'i (r.a) tenkit ettiğine dair rivayetin sahih olması durumunda hadisinin tahrîc edilmesinin caiz olmayacağı yönündeki beyanı da es-Süddî el-Kebîr'in itikadi düşüncesinden dolayı yalancılıkla itham edilmiş olabileceği fikrini kuvvetlendirmektedir. Geç dönem hadis münekkitlerinden Zehebî ve İbn Hacer'in, onu yalancılıkla itham edenlerin görüşlerini dikkate almamış olmaları da bu fikri kuvvetlendiren karinelerdendir. Özet olarak Suyûtî'nin de vurguladığı üzere İbnü'l-Cevzî'nin râvileri karıştırdığı anlaşılmaktadır.

İbnü'l-Cevzî, "*Allah (c.c) ile mahlukatı arasında yetmiş bin perde vardır. Allah'a (c.c) en yakın kulları Cebrail, Mikail ve İsrafîl'dir. Onlarla Allah (a.c) arasında dört perde vardır: Biri ateşten, biri karanlıktan, biri buluttan, biri de sudandır*" hadisinin râvisi Habîb b. Ebî Habîb'in hadis uyduran biri olduğunu ve hadisi sadece onun rivayet ettiğini/teferrüd ettiğini ileri sürerek uydurma hükmü vermiştir.[551] Suyûtî ise İbnü'l-Cevzî'nin râvileri birbirine karıştırdığını ileri sürerek ona itiraz etmiştir. O,

[545] Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVI, 392-394.

[546] Buhârî, *el-Tarih el-kebir*, I, 361; İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, IV, 20-21; İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 184-185; İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 449; İclî, *es-Sikât*, s. 66; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, III, 132-138; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 247; Zehebî, *Tezhîbu't-Tehzîb*, I, 371; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlu't-Tehzîb*, II, 187-189; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 158-159; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 141.

[547] Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 102-103.

[548] Cüzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, s. 48; Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, I, 195-196.

[549] Moğultay b. Kılıç, *İkmâlu't-Tehzîb*, II, 189.

[550] Fellâte, *el-Vad' fi'l-hadis*, I, 133.

[551] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, I, 166.

isnâddaki râvinin hadis uyduran Habîb b. Ebî Habîb el-Hurtutî el-Mervezî değil, Hubeyb b. Ebî Habîb olduğunu ileri sürerek İbnü'l-Cevzî'yi eleştirmiştir.[552] Ebû Zür'a ve İbnü'l-Mübarek'in onun hadislerini terk ettiğini ancak hadis uydurmakla itham edilmediğini iddia etmiştir.[553] Daha sonra da hadisin anlamını destekler nitelikte şâhitler zikretmiş ve bunların hadisin aslının olduğuna işaret ettiğini dile getirmiştir. Ne var ki Suyûtî, bu itirazında hata etmiş görünmektedir.[554] Çünkü söz konusu râvi Suyûtî'nin iddiasının aksine Hamza ez-Zeyyât'ın kardeşi olan Hubeyb değildir. O, İmam Malik'in katibi Ebu Muhammed Habîb b. Ebî Habîb el-Hanefî el-Basrî'dir. Nitekim İbnü'l-Cevzî'nin hadis münekkitlerinden yaptığı nakillerden ve hocalarından, Habîb b. Habîb el-Hurtutî el-Mervezî'yi kastetmediği anlaşılmaktadır. Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtim, Ebu Davûd, İbn Hibbân ve İbn Adî onu yalancılıkla ve hadis uydurmakla itham etmişlerdir.[555] Biyografisinden kasıtlı olarak hadis uyduran bir râvi olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Suyûtî'nin isabetli bir itirazda bulunmadığı söylenebilir.

İbnü'l-Cevzî, "*Kim bir kitapta (yazarak) bana salat ederse ismim o kitapta yazılı kaldığı müddetçe melekler onun için bağışlanma diler*" hadisinin râvisi İshak b. Vehb'in yalancı ve hadis uyduran bir râvi olduğunu iddia etmiştir.[556] Suyûtî ise râvileri karıştırdığını ileri sürerek İbnü'l-Cevzî'yi eleştirmiş, hadisin râvisinin İshak b. Vehb el-Allâf el-Vâsıtî olduğunu ve onun sika olduğunu, isim benzerliği nedeniyle karıştırdığı râvi İshak b. Vehb "el-Tuhurmusî'nin" yalancı olduğunu ifade etmiştir.[557] Suyûtî'nin ifade ettiği gibi Ebû Hâtim, İbn Hibbân ve İbn Hacer onu sadûk olarak nitelemiş, tevsik etmişlerdir.[558] Zehebî ve İbn Arrâk ise onu "sika" olarak nitelemiştir.[559] O, *Sahih-i*

---

[552] İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, I, 141.

[553] Suyûtî, *el-Leâlî*, I, 14.

[554] *Mîzânu'l-i'tidâl*'de Suyûtî'nin naklettiği bilgilere rastlayabilmiş değiliz.

[555] İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, I, 323; İbn Şahin, *Tarihu esmâi'd-duafâ ve'l-kezzâbîn*, s. 77; Nesâî, *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn*, s. 90; İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 100; İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 329; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, V, 368-370; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 308; Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, II, 190; Zehebî, *el-Muğnî*, I, 220; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 349; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 218.

[556] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, I, 370-372.

[557] Suyûtî, *el-Leâlî*, I, 204; İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, I, 260-261. Yalancılık ve hadis uydurmakla itham edilen İshak b. Vehb et-Tuhurmusî için bkz. Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, I, 358-359.

[558] İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, VIII, 118; İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 236; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, II, 487-489; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 253-254; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 132.

[559] Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, I, 359; İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, II, 212.

Buharî ve *Sünen-i İbn Mace* râvilerindendir ve her iki eserde birer hadisi bulunmaktadır. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* adlı eserinde el-Allâf'ın "sika" olduğunu ve *Sahih-i Buhârî*'de sadece bir hadisinin bulunduğunu dile getirmiştir.[560] Sonuç olarak Suyûtî'nin de belirttiği üzere İbnü'l-Cevzî'nin râvileri birbirine karıştırdığı anlaşılmaktadır.[561]

İbnü'l-Cevzî Hz. Ali'den (a.s) nakledilen "*Yağmur çamurlu bir günde Bakî'de Rasûlullah'ın (s.a.v) yanında oturuyordum. Oradan eşekli bir kadın geçti. Eşeğin ayağı kayıp tökezleyince kadın yere düşüverdi. Rasûlullah (s.a.v) da (belki avreti görünür diye) yüzünü öte çevirdi. Bunun üzerine Ona 'Ya Rasulallah! Kadın şalvar giymiş' dediler. Rasûlullah (a.s) da 'Allahım, Ümmetimden şalvar giyen kullarını bağışla. Ey insanlar, şalvar giyiniz. Zira avretinizi en iyi gizleyen elbise odur. Özellikle de dışarıya çıktıklarında kadınlarınıza giydiriniz' dedi*" hadisine, mecrûh râvisi İbrahim b. Zekeriya'dan dolayı uydurma hükmü vermiştir.[562] Suyûtî ise farklı râvileri birbirlerine karıştırdığını iddia ederek İbnü'l-Cevzî'yi eleştirmiştir. O, isnâddaki İbrahim b. Zekeriya'nın el-Vâsıtî el-Abdî değil; İbrahim b. Zekeriya el-Basrî el-İclî olduğunu savunmuştur. Öte yandan İbnü'l-Cevzî'ye yönelttiği tenkidinde onun dışında bazı münekkitlerin de İbrahim b. Zekeriyya el-Vâsıtî ile İbrahim b. Zekeriya el-Basrî'yi birbirine karıştırdığına değinmiş ve çoğunluğun onları farklı iki râvi saydıklarını vurgulamıştır.[563] Sonuç olarak hadisin uydurma hadis kapsamında değerlendirilemeyeceğinin altını çizmiştir. Ayrıca o, söz konusu hadisi Bezzâr'ın *Müsned*'inde, Beyhakî'nin *el-Edeb* adlı eserinde tahrîc ettiğine ve Beyhakî'nin eserlerinde uydurma hadis tahrîc etmemeyi prensip edindiğine dikkat çekerek, bir nevi bu hususu görüşünü destekleyici bir öğe olarak zikretmiştir.[564]

---

[560] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, 472.

[561] Söz konusu hadisin İbnü'l-Cevzî tarafından tenkit edilen tek râvisi İshak b. Vehb el-Allâf değildir. Yezid b. İyad ve Bişr b. Ubeyd de yalancılık ithamına uğramışlardır. Ancak Suyûtî, her üç râvinin de mütâbisinin bulunduğunu belirtmiş ve tarîklerini zikretmiştir. Dolayısıyla hadisi Yezid b. İyâd veya Bişr b. Ubeyd'in uydurmuş olma ihtimali ve şüphesi giderilmiş olmakta ve uydurma hükmü vermenin isabetli olmadığı ortaya çıkmaktadır. Öte yandan her ne kadar söz konusu hadis, isnâdının zayıflığından dolayı Rasûlullah'a (s.a.v) nispet edilemese de metninin içerdiği anlam, salâta teşvik konusundaki sahih hadislerin umûmuna girmektedir.

[562] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, III, 213-214.

[563] Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, I, 150-151; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, I, 283.

[564] Suyûtî, *el-Leâlî*, II, 260; İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, II, 272.

İbnü'l-Cevzî, "*Ahir zamanda bir grup insan türer, güvercin döşü gibi saçlarını siyaha boyarlar. Bunlar, cennetin kokusunu bile alamayacaklar*" hadisinin râvisi Abdulkerim'in, Ebu Umeyye Abdülkerim b. Ebi'l-Muhârik el-Basrî olduğunu iddia etmiş ve Eyyub es-Sahtiyânî, Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Ma'în ve Dârekutnî'nin onu ağır biçimde cerh ettiğini ileri sürerek hadise uydurma hükmü vermiştir.[565] Suyûtî ise İbnü'l-Cevzî'nin râvileri karıştırdığına ilişkin İbn Hacer'in tenkidini naklederek itiraz etmiştir.[566] O, isnâttaki Abdulkerim'in *Sahih-i Buharî* ricâlinden sika râvi Abdulkerim b. Malik el-Cezerî olduğunu ileri sürmüş, söz konusu hadisin Abdulkerim tarîkinden *Müsned-i Ahmed*,[567] *Sünen-i Nesâî*,[568] *Sünen-i Ebû Dâvûd*,[569] *Sahih-i İbn Hibbân*, *el-Müstedrek*[570] ve Makdisî'nin *el-Muhtâra*'sında tahrîc edildiğine dikkat çekmiştir.[571] İbn Hacer'in de belirttiği gibi Süfyan es-Sevrî, İbn Sa'd, Yahya b. Ma'în, Ahmed b. Hanbel, İclî, Yakub b. Şeybe, Ebu Zür'a, Ebû Hâtim, Nesâî ve Zehebî'nin aralarında bulunduğu kalabalık bir grup onu sika/güvenilir olarak nitelemişlerdir.[572] Öte yandan Abdulkerim'in sadece *Sahih-i Buharî*'de değil, *Kütüb-i sitte*'nin tamamında hadisi bulunmaktadır.[573] İbnü'l-Cevzî'nin kendisiyle karıştırdığı iddia edilen Abdülkerim b. Ebî'l-Muhârik ise zayıf bir râvidir. Buhârî, "talik"[574] olarak, Müslim ise mütâbi olarak onun hadisini tahrîc etmiştir.[575] el-Alâî, söz konusu râvinin zayıf olan Abdülkerim b. Ebi'l-Muhârik olduğu varsayılsa bile tek başına rivayet ettiği bir hadise uydurma hükmü verilemeyeceğine vurgu yapmıştır.[576] Dolaysıyla Suyûtî'nin itirazında haklı olduğu anlaşılmaktadır.

---

[565] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, III, 230.

[566] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 208; Suyûtî, *el-Leâlî*, II, 268-269.

[567] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 276, (no: 2470).

[568] Nesâî, *es-Sünen*, Kitâbu'z-zîne, 15 (no: 5075).

[569] Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, Kitâbu't-teraccül, 20 (no: 4212).

[570] *İthafu'l-mehera* kitâbının muhakkiki, sıkı bir şekilde aramasına rağmen hadisi *Sahih-i İbn Hibbân* ve *el-Müstedrek*'te bulamadığını belirtmiştir. bkz. İbn Hacer, *İthâfu'l-mehera bi'l-fevâidi'l-mubtekere bi etrâfi'l-aşera*, VII, 97, dp. 3.

[571] İbn Hacer, *el-Kavlu'l-müsedded*, s. 39.

[572] İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, II, 219; İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 58; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XVIII, 254-257; Zehebî, *el-Kaşif*, I, 661; Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, IV, 387; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI, 373-375; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 619.

[573] Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XVIII, 258.

[574] "Talîk" bir hadisi isnatsız veya baştaki râvilerini zikretmeksizin nakletmektir. bkz. el-Gavrî, *Mu'cemu'l-mustalahât el-hadisiyye*, s. 171.

[575] İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, II, 275.

[576] Zehebî ise hadise sahih hükmü vermiştir. bkz. İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, II, 274-275.

İbnü'l-Cevzî, "*Akşam vakti hariç her ezan ile kamet arasında (nafile) namaz vardır*" hadisine yalancı olarak nitelenen Hayyân b. Abdullah'tan ötürü uydurma hükmü vermiştir.[577] Suyûtî ise râvileri karıştırdığını ileri sürerek İbnü'l-Cevzî'ye itiraz etmiştir. O, isnâttaki Hayyân'ın, Ebu Züheyr Hayyân b. Ubeydullah el-Basrî olduğunu ileri sürmüştür.[578] Ardından Hayyân b. Ubeydullah hakkındaki tevsik ifadelerini zikretmiştir. Suyûtî'nin de işaret ettiği üzere İshak b. Râhûye, Ebû Hâtim er-Râzî ve İbn Hibbân onu tevsik etmişler, "sadûk" olarak nitelemişlerdir. Buharî, onun ihtilata uğradığına dair nakilde bulunurken İbn Adî onu *ed-Duafa*'da zikredip hadislerini genelde tek başına rivayet ettiğine dikkat çekmiştir. Öte yandan İbn Hazm onun meçhûl olduğunu iddia etmiştir.[579] İbnü'l-Cevzî'nin kendisiyle karıştırdığı râvi Hayyân b. Abdullah ise el-Fellâs tarafından yalancı olarak nitelenmiştir. Kaynakların naklettiği bilgilere göre o, Hasan el-Basrî'den hadis duymadığı halde "tahdîs sîgasıyla"[580] rivayette bulunmuş ancak sonraları ondan hadis işitmediğini kendi diliyle ikrar etmiştir.[581] *et-Ta'akkubât*'ın muhakkiki, İbn Hibbân'ın Hayyân b. Ubeydullah'ı *es-Sikât*'ında zikrettiğini dolayısıyla da "akşam vakti hariç..." ziyadesinin "ziyadetü's-sika"[582] kapsamına girdiğini ifade etmiştir.[583] Ancak biraz önce zikrettiğimiz üzere Buharî onun ihtilata uğradığına, İbn Adî ise onu *el-Kâmil*'inde zikredip çoğu rivayetlerinde teferrüd ettiğine dikkat çekmiştir ki bu ziyadeyi de teferrüd ederek rivayet etmiştir. Öte yandan söz konusu ziyade, hadisin Kehmes b. el-Hasen, el-Cerîrî ve Abdulmümin el-Atekî tarafından nakledilen tarîklerinde yer almamaktadır. O, adı geçen râvilere muhalefet ederek hadisi söz konusu ziyade ile nakletmiştir. Dolayısıyla "müfesser cerh, tadile tercih edilir" kaidesi ve sika olan râvilere muhalefetinden dolayı Hayyân'ın ziyadesinin münker olarak nitelenmesi daha isabetli olacaktır. Nitekim *el-Mevzu'ât*'ı tahkik eden çağdaş araştırmacılardan Nureddin Boyacılar da mezkur ziyadeyi "münker" olarak nitelemiştir.[584] Söz konusu

[577] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, II, 378-379.
[578] Suyûtî, *el-Leâlî*, II, 15; İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, II, 99.
[579] Zehebî , *Mîzânu'l-i'tidâl*, II, 400; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, III, 309.
[580] Hadis naklederken kullanılan "bana/bize söyledi" anlamında bir edâ terimidir. Kullanan kişinin hadisi naklettiği kişiden işittiği/ittisâl anlamı taşır. bkz. el-Gavrî, *Mu'cemu'l-mustalahât el-hadisiyye*, s. 208-210.
[581] Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, II, 400; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, III, 308.
[582] "Ziyâdetü's-sika", aynı hadisi sika bir ravinin diğer râvilere aykırı olarak fazla bir lafız ile nakletmesidir. bkz. el-Gavrî, *Mu'cemu'l-mustalahât el-hadisiyye*, s. 272.
[583] Bkz. Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 83, neşredenin dipnotu.
[584] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, II, 378, dp. 7.

ziyâdenin Hayyân'ın kendi sözü yani müdrec olması da ihtimal dahilindedir. Öte yandan Beyhakî ve İbn Huzeyme, Hayyân'ın hadisin isnâdını hatalı olarak naklettiğine dikkat çekmiştir. Dolayısıyla Hayyân'ın söz konusu hadisi hem isnâd hem de metin bakımından hatalı olarak naklettiği anlaşılmaktadır. Sonuç olarak Suyûtî'nin de belirttiği gibi İbnü'l-Cevzî'nin râvileri birbirine karıştırdığı ve hadisin "münker" olarak değerlendirilmesinin daha isabetli olacağı söylenebilir.

İbnü'l-Cevzî'ye râvileri karıştırdığı yönünde eleştiriler yönelten Suyûtî'nin de benzer hatalara düştüğü olmuştur. Nitekim o, İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevzû'ât*'ına aldığı "*Bitler, pireler, çekirgeler, atlar, katırlar, inekler ve diğer hayvanların hepsinin eceli tesbihleridir. Tesbihleri bitince Allah ruhlarını alıverir. Ölüm meleklerinin onlarla bir işi yoktur*" hadisinin râvisi el-Velîd b. Musa ile el-Velîd b. Müslim'i birbirine karıştırmış, el-Velîd'in *Sahîhayn* ricâlinden ve sika olduğunu iddia etmiştir.[585] İbn Arrâk, Suyûtî'nin *en-Nüketü'l-bedîat*'ta hadisin isnâdındaki râvinin el-Velîd b. Müslim olduğunu iddia ettiğini ancak bunun bir hata olduğunu, doğrusu râvinin el-Velîd b. Musa olduğunu ifade etmiştir.[586] Bu konuda İbn Arrâk isabetli bir tespitte bulunmuştur. Nitekim Suyûtî'nin *el-Leâlî el-masnû'a*'da râvileri birbirine karıştırmadığı anlaşılmaktadır. Zira o, el-Velîd'i Ebû Hâtim'in tevsik ettiğini ve İbn Hacer'in söz konusu hadisine münker hükmü verdiğini ifade etmiştir ki bu aslında onun el-Velîd b. Musa'yı, el-Velîd b. Müslim ile karıştırmadığını göstermektedir. Çünkü kaydettiği bilgiler doğru râviye ait bilgilerdir.[587] Ancak *en-Nüketü'l-bedî'ât* ve *et-Ta'akkubât*'ta söz konusu râviyi el-Velid b. Müslim ile karıştırdığı anlaşılmaktadır. Hadisi, İbn Hacer aşırı zayıf (münker cidden) diye nitelerken Şevkânî uydurma hükmü vermiştir.[588]

Yine Suyûtî, "*Uhud, cennet dağlarından biridir*" hadisinin râvisi Abdullah b. Cafer'in, Abdullah b. Cafer b. Abdurrahman b. el-Misver el-Mahramî el-Medenî olduğunu iddia etmiş, *Sünen-i erbaa* ve *Sahih-i Müslim* râvilerinden olduğunu, Buharî'nin de şâhid olarak hadisini tahrîc ettiğini iddia etmiş, ardından onu tevsik edenlerin sözlerini nakletmiştir. Daha sonra da hadisin Müslim'in şartlarına göre sahih

[585] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 136.
[586] İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-şerî'a*, II, 366.
[587] İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, VIII, 391-392.
[588] Şevkânî, *el-Fevâid el-mecmûa*, s. 271.

olduğunu ileri sürmüştür.[589] Ne var ki isnâttaki Abdullah b. Cafer, Suyûtî'nin zannettiği gibi *Kütüb-i sitte* ricâlinden olan Abdullah b. Cafer el-Mahramî el-Medenî değil, meşhur hadis münekkidi Ali b. el-Medînî'nin babası Abdullah b. Cafer'dir. O, *Sünen-i İbn Mace* ve *Sünen-i Tirmizi* ricâlindendir.[590] Hadis münekkitlerinin neredeyse hepsi onu cerhetmişlerdir.[591] Yahya b. Maîn "leyse bişey", Nesâî "metrûk", Cüzcânî "vahî'l-hadis", Ebû Hâtim er-Râzî ise "münkerü'l-hadis" diyerek onu cerh etmişlerdir. Bununla birlikte Ebû Hâtim ve İbn Adî, hadislerinin yazılabileceğini ifade etmişlerdir.[592] Dolayısıyla onun hadislerinin terk edilecek derecede şiddetli zayıflık taşımadığı söylenebilir. Nitekim İbn Hacer de onun hadisine uydurma hükmü verilecek derecede bir zayıflık taşımadığını ileri sürerek İbnü'l-Cevzî'yi eleştirmiştir.[593] Suyûtî, *el-Leâlî*'de doğru râviyi zikretmiş ve Alî b. el-Medînî'nin babası olduğunu belirtmiştir.[594] Dolayısıyla onun bir önceki örnekte olduğu gibi *en-Nüketü'l-bedîât* ve *et-Ta'akkubât*'ı telif ederken küçük bir hataya düştüğü anlaşılmaktadır.

D. Değerlendirme

Râviler hakkında hüküm verirken bütüncül bir değerlendirme yapmak yerine sadece cerh edenlerin görüşünü esas alan parçacı yaklaşımı, İbnü'l-Cevzî'nin eleştirilmeyi hak eden tutumlarından biridir. Özelde hadis ilimleri genelde bütün ilimler açısından bu tutum yanlış sonuçlara kapı aralayabilmektedir. Bir nevi tahkik ve tetkikte ihmal ve tesâhül olarak değerlendirilebilecek bu tutumu, İbnü'l-Cevzî'nin müteşeddid olarak nitelenmesine yol açmıştır. *el-Mevzû'ât*'ında sıkça rastlanan bu tutumunun örnekleri, bir çok âlim tarafından eleştiri konusu yapılmıştır. Ona en çok ve en kapsamlı eleştiriler yönelten mütebahhir âlimlerin başında yer alan Suyûtî, İbnü'l-Cevzî'nin râvi değerlendirmelerini söz konusu râvileri tezkiye ederek, yalancılıkla itham edilmediklerini veya hadislerine uydurma hükmü vermeyi gerektirecek derecede aşırı zayıflık taşımadıklarını ileri sürerek eleştirmiştir. Bazı râvileri de *Kütüb-i sitte* ricâlinden oldukları gerekçesiyle savunmuştur. Diğerlerine oranla daha az örnekleri bulunmakla birlikte bazı râvileri başkalarıyla karıştırdığını ileri sürerek İbnü'l-Cevzî'yi

[589] Suyûtî, *et-Ta'akkubât*, s. 289-290.
[590] Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XIV, 384; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 315-316.
[591] Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XIV, 379-384.
[592] Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XIV, 382-383.
[593] Suyûtî, *el-Leâlî*, I, 93.
[594] Suyûtî, *el-Leâlî*, I, 92-93.

eleştirdiği de olmuştur. Suyûtî'nin râvi değerlendirmeleri konusundaki eleştirilerinin çoğunda haklılık payı olduğunu belirtmek gerekir. Ancak bazı eleştirilerinde isabetsiz bir tutum sergilediği olmuştur. Özellikle *Sünen-i İbn Mâce* ve *Sünen-i Tirmizî* ricâlinden olduğunu ileri sürerek savunduğu bazı râviler yalancılık ve hadis uydurmakla itham edilmişlerdir. Bu türden tasarrufları, râvinin sırf *Kütüb-i sitte* ricalinden olmasının onun nazarında bir tezkiye unsuru ve hadisine uydurma hükmü vermeye engel bir faktör olduğu izlenimi uyandırmaktadır. Bu uygulamanın, hadis ilimlerinin kriterleri ve hadis âlimlerinin yöntemiyle uyuştuğu söylenemez. Öte yandan bu gibi tasarrufları, İbnü'l-Cevzî'nin cerhteki ifratının/teşeddüdünün mukabilinde Suyûtî'nin tefrîtini/tesâhülünü ortaya koyan örnekler olarak görülebilir.

SONUÇ

İbnü'l-Cevzî, uydurma hadisleri derlemek amacıyla kaleme aldığı *el-Mevzû'ât*'ına zayıf, hasen ve sahih türünden hadisler almasından dolayı yoğun eleştirilerin hedefi olmuştur. *el-Mevzû'ât*'a yönelik en kapsamlı tenkidi hadis ilimlerinde derinleşen, yüzlerce eseri kuşatan hafızası, engin hadis bilgisi ve derin vukufiyetiyle öne çıkan geç dönem âlimlerinden İmâm Suyûtî yapmıştır. *el-Mevzû'ât*'ı düzenlemek ve özetlemek amacıyla telif ettiği *el-Leâlî el-masnû'a* adlı eserinde İbnü'l-Cevzî'ye itirazlarda bulunmuş, bazı hadislere uydurma hükmü verilemeyeceğini savunmuştur. Daha sonra uydurma hükmü verilemeyeceğini savunduğu hadisleri *en-Nüketü'l-bedî'ât* adını verdiği müstakil eserde bir araya getirmiştir. Sonrasında da *en-Nüketü'l-bedî'ât*'ı özetleyerek *et-Ta'akkubât ale'l-Mevzû'ât* adlı eserini telif etmiştir.

Suyûtî, *el-Mevzû'ât*'taki üç yüz kırk civarındaki hadise uydurma hükmü verilemeyeceğini savunmuştur. Söz konusu hadisleri savunurken çeşitli gerekçelere istinad etmiştir. Suyûtî'nin itiraz gerekçeleri arasında hadisin muteber kaynaklarda geçmesi yer almaktadır. O, bazı hadislere *Kütüb-i sitte*'de geçtiğini ileri sürerek, diğer bir kısmına da *el-Müstedrek, Müsned-i Ahmed, Sünen-i Dârekutnî, Sünen-i Beyhakî, Şu'abu'l-îmân, Tefsîr-i İbn Ebî Hâtim* gibi *Kütüb-i sitte* dışındaki muteber kaynaklarda geçtiği gerekçesiyle uydurma hükmü verilemeyeceğini savunmuştur. Suyûtî için bir hadisin zikredilen eserlerden herhangi birinde geçmesi o hadise uydurma hükmü vermeye engel bir etkendir. Bu ise söz konusu hadis kaynaklarından bazılarının sahîh hadislere özgü eserler olmasından, bazılarının da uydurma hadislere yer vermemesinden ileri gelmektedir. Nitekim o Beyhakî'nin eserlerinde uydurma hadislere yer vermeyeceğini şart koştuğunu, İbn Ebî Hâtim'in *et-Tefsîr*'inin mukaddimesinde bulabildiği en sahîh hadisleri alacağını belirttiğine vurgu yapmıştır.

Suyûtî, bu gerekçeye istinaden yaptığı tenkitlerin bir kısmında isabetli olmakla birlikte bazı örneklerde son derece isabetsiz itirazlarda bulunmuştur. O, bu türden hadislerin bir kısmına uydurma hükmü verilemeyeceğini savunurken geçtiği kaynağı ileri sürmekle birlikte râvilerini savunma, mütâbi ve şâhitlerini zikretme yoluna da gitmiştir. Ancak birçok hadisi savunurken dayandığı yegane gerekçe zikredilen kaynaklarda geçiyor olmasıdır. Onun nazarında söz konusu eserlerde geçen hadislerin

isnad veya metinlerindeki tenkit sebepleri hadise uydurma hükmü vermeyi gerektirmemekte, bir hadisin isnadında yalancı râvilerin bulunması bile onu savunmaya engel teşkil etmemektedir.

Bir hadisin sıhhati, hangi kaynakta geçtiğinden ziyade sahip olduğu isnad ve metnin vasıflarıyla alakalıdır. Ancak Suyûtî için bir hadisin zikredilen kaynaklarda geçiyor olması uydurma olmadığını iddia etmek için yeterli bir gerekçedir. Muhaddislerin tenkit metodu ve hadis ilimleri penceresinden bakıldığında Suyûtî'nin bu itiraz gerekçesi pek sağlıklı görünmemektedir. Zikredilen eserlerin müellifleri de bu kriterlere binaen eserlerini telif etmişlerdir. Bir muhaddisin fark edemediği problemi öbürü fark edebilir. Dolayısıyla bu gibi durumlarda herhangi birinin hükmü değil bütüncül olarak hadis tenkit kriterlerince değerlendirdikten sonra hangisininki isabetliyse onun hükmü dikkate alınmalıdır. *Sahîhayn* ve *Sünen-i Nesâî* hariç diğer *Kütüb-i sitte* eserlerinde -özellikle de *Sünen-i İbn Mâce*'de- sayıca fazla olmasa da uydurma ve aşırı zayıf hadislerin bulunduğu hadis ilimleriyle iştigal edenler nezdinde adeta bedîhî bir bilgiye dönüşmüştür. Söz konusu hadislerin uydurma olduğunu belirten âlimler hadis ilminde derin bilgi sahibi saygın münekkitlerdir. Birinin hükmünü mutlaklaştırıp öbürünün hükmünü dikkate almamak, tercih faktörü olmadan tercihte bulunmak olacaktır. Hele ki hadis usûlü ve cerh-ta'dil kaidelerine uyumlu olan hükümleri dikkate almamak çok daha yanlış bir tavırdır. Suyûtî'nin tesâhülünün yansımalarından biri de şüphesiz bu tavrıdır.

Suyûtî'nin savunduğu *Kütüb-i sitte* hadisleri arasında uydurma hükmü verilemeyecek türden birçok hadis bulunmaktadır. Buna en güzel örnek bu çalışmada incelenen *Sahîh-i Müslim* hadisidir. Bu durum ise bulundukları kaynaktan ziyade sahip oldukları isnad ve metne dönük vasıflarından doğan bir sonuçtur. Daha önce vurgulandığı üzere her ne kadar bulunduğu kaynak hadisin sıhhat derecesine yönelik zann-ı gâlib oluştursa da bu genel geçer bir kural hükmünde değildir. Bundan dolayı her hadis kendi özelinde hadis ilimleri prensip ve kuralları ışığında tenkide tabi tutulmak suretiyle hükme bağlanmalıdır. İstisnalar hariç hadis âlimlerinin bu metodu izledikleri gözlenmektedir. Ancak Suyûtî yaygın uygulamadan farklı bir tutum sergilemiştir.

Suyûtî'nin itiraz gerekçelerinden bir diğeri hadisin mütâbi veya şâhitlerinin bulunuyor olmasıdır. O, sadece bir isnadını göz önünde bulundurarak İbnü'l-Cevzî'nin birçok hadise uydurma hükmü verdiğine vurgu yapmıştır. Bu noktada Suyûtî son derece haklı bir tespitte bulunmuştur. İbnü'l-Cevzî bu konuda oldukça rahat davranmış görünmektedir. Ne var ki İbnü'l-Cevzî'nin mütâbi ve şâhitleri dikkate alma noktasındaki ihmalkarlığı karşısında Suyûtî'nin de ifratı yer almaktadır. O, yalancılıkla, hadis uydurmakla itham edilen ve hadisleriyle itibar yapılamayacak derecede aşırı zayıflık taşıyan râvilerin rivâyetlerini mütâbi ve şâhit olarak değerlendirmiştir.

Suyûtî'nin bu tutumu eleştiriye açıktır. Aynı zamanda tesâhülünün yansımalarından biri olarak da görülebilir. Onun söz konusu uygulamasının arkasında birçok tarîkinin bulunması durumunda meçhûl veya müttehem râvilerin hadislerinin münker ve bâtıl olmaktan çıkıp zayıf hadis derecesine yükselebileceği fikrinin yatması muhtemeldir. Nitekim o *Tedrîbu'r-râvi* adlı eserinde buna dikkat çekmiştir. Öte yandan o, *el-Câmiu's-sağîr*'in mukaddimesinde hadis uydurmakla ve yalancılıkla itham edilen râvilerin tek başlarına naklettikleri hadislere yer vermeyeceğini belirtmiştir. Bu sözünün mefhumundan yalancı râvilerin teferrüt etmedikleri rivâyetlere, birden çok yalancı râvi tarîkiyle nakledilen hadislere yer vereceği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu sözü de *Tedrîbu'r-râvi*'deki beyanının bir başka ifadesi olarak değerlendirilebilir. Her halükarda İbnü'l-Cevzî'nin mütâbi ve şâhitleri dikkate alma noktasındaki ihmal ve tefrîtinin karşısında Suyûtî'nin mübâlağa ve ifrâtı gözlenmektedir.

Suyûtî'nin İbnü'l-Cevzî'ye itirazlarında dayandığı gerekçelerden bir diğeri ise İbnü'l-Cevzî'nin tenkit konusu yaptığı râvilere yönelik savunusudur. O, İbnü'l-Cevzî'nin hadisine uydurma hükmü verdiği birçok râvinin aşırı derecede zayıflık taşımadığını ileri sürmüştür. Suyûtî'nin de belirttiği gibi İbnü'l-Cevzî bu hususta çok müteşeddid davranmıştır. Aslında bu hususa sadece Suyûtî değil birçok hadis âlimi vurgu yapmıştır. İbnü'l-Cevzî'nin, hadislerine uydurma hükmü verdiği râviler arasında hafîf zayıflık taşıyan, hadisleriyle itibar yapılabilecek türden çok sayıda râvi yer almaktadır. Bu gibi râvilerin tek başlarına naklettikleri hadislere dahi uydurma hükmü vermek doğru olmaz. Ancak İbnü'l-Cevzî bu konuda da oldukça rahat davranmıştır.

Suyûtî bazı râvileri de tevsik edildiklerini ileri sürerek savunmuştur. İbnü'l-Cevzî birçok râvinin hadisine uydurma hükmü verirken sadece cerh eden münekkidin veya münekkit grubunun görüşlerini dikkate almış, ta'dilleri görmezden gelmiştir. Bu tutumu sağlıksız yargılarda bulunmasına kapı aralamıştır. Kuşkusuz onun teşeddüd eğiliminin yansımalarından biri de hafif zayıflık taşıyan râvilerin hadislerine uydurma hükmü vermesi ve râvi tenkitlerinde sadece cerh hükümlerini dikkate alıp ta'dilleri görmezden gelmesidir. Suyûtî'nin bu hususa ilişkin İbnü'l-Cevzî'ye yönelttiği tenkitler büyük oranda haklılık payı taşımaktadır. Diğer taraftan İbnü'l-Cevzî özellikle *et-Tahkîk fî mesâili'l-hilâf* adlı eserinde aşırı derecede zayıflık taşıyan râvilerin hadislerini mezhebinin görüşüne delîl olarak ileri sürmüştür. Keza bazı münekkitlerin cerhine uğramış râvilerin hadisleri kendi mezhebininin görüşünü desteklediğinde tevsîk edenlerin hükümlerini dikkate almış, cerh hükümlerine itibar etmemiştir. Bundan dolayı bazı âlimler onu tenakuza düşmekle eleştirmişlerdir.

Suyûtî'nin râviler konusunda İbnü'l-Cevzî'ye yönelttiği bir diğer eleştiri onun râvileri karıştırdığı iddiasıdır. İbnü'l-Cevzî birkaç râviyi benzer isimler taşıyan başka râvilerle karıştırmış, mecrûh râvi sanarak hadisini *el-Mevzû'ât*'ına almıştır. Suyûtî ise söz konusu hatalarına dikkat çekerek hadise uydurma hükmü verilemeyeceğini ileri sürmüştür. Ancak bu türden râvi karıştırmaları oldukça azdır ve Suyûtî'nin kendisi de bu türden hatalara düşmüştür.

Sonuç olarak İbnü'l-Cevzî'nin verdiği uydurma hükümlerinin bir kısmı isabetsiz görünürken Suyûtî'nin ona yönelttiği eleştirilerin genelinde haklılık payı bulunmaktadır. Ancak Suyûtî'nin uydurma hükmü verilemeyeceğini savunduğu 340 civarındaki hadis arasında uydurma olanlar da yer almaktadır. Bu da Suyûtî'nin bazı tenkitlerinin eleştiriye açık olduğu anlamına gelmektedir.

KAYNAKÇA

Acar, Yusuf, "Zayıf Hadîsin Amel Karinesiyle Desteklenmesi ve Tirmizî'nin Süneni", *NEÜİFD*, 2014, sayı: 37, s. 41-69.

Âcurrî, Ebû Ubeyd Muhammed b. Ali, *es-Suâlât*, thk. Abdulkerim el-Bestevî, Beyrût: Müessesetü'r-Reyyân, 1997.

el-Adevî, Mustafa, *Teysîru mustalahi'l-hadîs*, Mekke: Mektebetü'l-Harameyn, 1990.

_____, *Şerhu ileli'l-hadîs*, Tanta: Mektebetu Mekke, ts.

Agitoğlu, Nurullah, "Bir Hadisçi Olarak Suyûtî'nin Haberî Sıfatlara Yaklaşımı", *FÜİFD*, 19: 2, s. 103-123.

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnavût, Âdil Mürşid, I-L, Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1995.

Ahmed b. Muhammed, *el-Kâşif li zevî'l-ukûl an vucûhi maânî'l-Kâfil bi neyli's-su'l*, thk. Murtaza el-Mahatverî, Sana: Mektebetü Merkezi Bedr, 2004.

Ahmed Şakir, *el-Baisu'l-hasîs şerhu İhtisâri Ulûmi'l-hadîs*, thk. Ali b. Hasen el-Eserî, Riyâd: Mektebetü'l-Maârif, 1996.

Alâî, Salahuddîn Halîl b. Keykeldî, *Tahkîku'l-murâd fî enne en-nehye yektazî el-fesâd*, thk. Muhammed İbrâhim, Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1982.

Ali b. Salah et-Taberî, *Şifâu ğalîli's-sâil amma tahammelehu el-Kâfil*, Sade: Mektebetü Ehli'l-Beyt, 1436 h.

Alkan, Arif, *Ahmed b. Hanbel'in Hadis Anlayışı ve Müsned* (doktora tezi), Ankara ÜSBE, Ankara, 1997.

Âmidî, Seyfuddîn, *Ebkâru'l-efkâr*, I-V, Kâhire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2004.

_____, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. Abdurrezak Afîfî, I-IV, Riyâd: Dâru's-Sumay'î, 2003.

Âmir Abdullah Fâlih, *Mu'cemu elfâzi'l-akîde*, Riyâd: Mektebetü'l-Abîkân, 1997.

Amr b. Abdulmunim, *el-Mu'lim fî marifeti ulûmi'l-hadîs*, Riyâd: Dâru't-Tedmüriyye, 2005.

el-Âmilî, Hasan b. Zeynüddin, *Meâlimu'l-usûl*, thk. Ali Muhammedî, Kum: Dâru'l-Fikr, 1374 h.

el-Âmilî, Zeynüddin b. Ali, *Temhîdu'l-kavâ'id*, Kum: Mektebu'l-İ'lâmi'l-İslâmî, 1416 h.

_____, *er-Ri'âye fî ilmi'd-dirâye*, Kum: Mektebetü'l-Maraşî en-Necefî el-Kübrâ, 2012.

Aslan, Nasi, "Hanefîlerin Umûmü'l-Belvâ ve Mâlikîlerin Amel-i Ehl-i Medîne İlkesi Bağlamında Haber-i Vâhid'in Değeri Üzerine", *ÇÜİFD*, c. IV, sayı: 2, 2004, s. 19-32.

Aslan, Recep, *Suyûtî'nin Hadîs İlmindeki Yeri* (doktora tezi), Ankara ÜSBE, Ankara, 2007.

Alusî, Ebu'l-Me'âlî Mahmûd Şükrî, *Ikdu'd-dürer fî şerhi Nuhbeti'l-fiker*, Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2008.

el-Avnî, Hâtim b. Arif, *Şerhu Mûkızati'z-Zehebî*, Riyâd: Dâru İbni'l-Cevzî, 1427 h.

Aydın, Hüseyin, "Akîde İnşasında Haber-i Vâhidin Epistemolojik Değeri", *EKEV Akademi Dergisi*, 2003, c. VII, sayı: 15, s. 69-94.

Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.

Aynî, Bedrüddîn, *Umdetü'l-kârî*, thk. Abdullah Mahmud, I-XXV, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.

Azzân, Muhammed Yahya, *es-Sahâbe inde'z-Zeydiyye*, yy: Muntedâ Efkâr, 2013.

Bâcî, Ebu'l-Velîd, *İhkâmu'l-fusûl fî ahkâmi'l-usûl*, I-II, Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1995.

el-Bağdâdî, Abdulkâhir b. Tâhir, *el-Fark beyne'l-firak*, Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1995.

el-Basrî, Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ali, *el-Mu'temed fî usûli'l-fıkh*, Dımaşk: el-Ma'hedü'l-İlmî el-Feransî, 1964.

Berzeî, Ebû Osmân Saîd b. Amr, *Suâlâtu'l-Berzeî li Ebî Zür'a er-Râzî,* thk. Muhammed b. Alî el-Ezherî, Kâhire: Dâru'l-Fârûki'l-Hadîse, 2009

Berkânî, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed, *es-Suâlât*, thk. Muhammed b. Ali el-Ezheri, Kâhire: Dâru'l-Fârûki'l-Hadîse, 2006.

Beydâvî, Abdullah b. Ömer, *Minhâcu'l-vusûl fî ilmi'l-usûl*, Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, ts.

Bikâî, Burhânuddîn İbrahîm b. Ömer, *en-Nüket el-vefiyye bi mâ fî şerhi'l-Elfiyye*, Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2007.

Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Kitâbu'd-Duafâ es-sağîr*, thk. Mahmud İbrahim, Beyrût: Dâru'l-Marife, 1986.

_____, *es-Sahîh*, thk. Ebu Suheyb el-Kermî, Riyâd: Beytü'l-Efkâr, 1998.

_____, *et-Tarîhu'l-kebîr*, thk. Hâşim en-Nedvî, Haydarâbâd: Dâiratu'l-Maârifi'l-Osmâniyye, ts.

Bulkînî, es-Sirâc Ebû Hafs Ömer b. Raslân, *Mehâsinu'l-ıstılâh*, thk. Aişe Abdurrahman, Kâhire: Dâru'l-Maârif, ts.

Bûsâk, Muhammed, el-*Mesâil elletî benâhâ Mâlik alâ ameli ehli'l-Medîne*, Debî: Dâru'l-Buhûs li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 2000.

Cerrahoğlu, İsmail, "İbn Ebî Hâtim ve Tefsiri", *AÜİFD*, c: XVIII, 1970, s. 35-45.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *el-Fusûl fi'l-usûl*, thk. Uceyl Câsim en-Neşmî, I-IV, Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1994.

Cûzekânî, Hüseyin b. İbrahim, *el-Ebâtîl ve'l-menâkir*, Riyâd: Dâru's-Sumay'î, 2002.

Cirit, Hasan, *Hadise Giriş -Tarihçe, Literatür ve Seçme Hadisler-*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011.

el-Cudey‘, Abdullah Yusuf, *Tahrîru ulûmi’l-hadîs*, Beyrût: Müessesetü’r-Reyyân, 2003.

Cüveynî, İmâmu’l-Haremeyn Abdulmelik b. Abdullah, *el-Burhân fî usûli’l-fıkh*, thk. Abdulazîm ed-Dîb, Devletu Katar, ts.

Cüzcanî, Ebû İshâk İbrahim b. Yakub es-Sa‘dî, *Ahvalu’r-rical*, thk. Abdulalîm el-Bestevî, Faysalâbâd: Hadis Akademi, ts.

Çağırıcı, Mustafa, Yunus Apaydın, “Zan”, *DİA*, XLIV, 120-124.

Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.

Çakın, Kamil, “Teşbih ve Tecsim Karşısında Bir Hadisçi: Suyûtî”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, c. 4, 2001, s. 7-16.

Dârekutnî, *et-Ta’likât ale’l-Mecrûhîn*, Kâhire: Dâru’l-Fârûki’l-Hadîse, 1994.

Darimî, Osman b. Saîd, *et-Tarih*, thk. Ahmed Muhammednur, Dımaşk: Dâru’l-Me’mûn li’t-Turâs, ts.

Demir, Osman, “Yakîn”, *DİA*, XLIII, 271-274.

Dihlevî, Abdulhak, *Mukaddime fî usûli’l-hadîs*, Beyrût: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1986.

Dûlabî, Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed, *el-Esma ve’l-küna*, thk. Zekeriyya Amîrât, I-II, Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1999.

Dümeynî, Misfir b. Gurmullah, *Mekâyîsu İbni’l-Cevzî fî nakdi mutûni’s-sünne min hilâli kitâbihi el-Mevzû‘ât*, Cidde: Dâru’l-Medenî, 1984.

Ebnasî, Burhanuddin, *eş-Şezâ el-Feyyâh min Ulûmi İbni’s-Salâh*, Riyâd: Mektebetü’r-Rüşd, 1998.

el-Ebtahî, Muhammed Bâkır, *Mu‘cemu ruvâti’l-hadîs ve sikâtihi*, I-XII, Kum: Müessetü’l-İmâmi’l-Mehdî, 1430 h.

Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş‘as es-Sicistânî, *es-Sünen*, thk. İzzet Ubeyd, Âdil es-Seyyid, Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1997.

Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed, *el-Vasît fî ulûmi ve mustalahi'l-hadîs*, Cidde: Âlemu'l-Marife, 1983.

Ebu Tâlib el-Harunî, Yahya b. Hüseyin el-Hasenî, *el-Muczî fî usûl'il-fıkh*, thk. Abdulkerim Cedbân, I-III, yy, 2013.

Ebû Ya‘lâ, Kadı Muhammed b. Hüseyn el-Ferrâ, *el-Udde fî usûli'l-fıkh*, I-V, Riyâd, 1993.

Ebu'l-Kasım el-Hillî, Cafer b. Hasen, *Me‘âricu'l-usûl*, Kum: Müessetü Ali'l-Beyt, 1403 h.

Elbânî, Muhammed Nâsıruddîn, *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-daîfe ve'l-mevdûa*, I-XIV, Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1992.

_____, *Silsiletü'l-ehâdisi's-sahîha*, I-VI, Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 2002.

_____, *Sahîhu'l-Câmi‘i's-sağîr ve ziyâdâtih*, Beyrût: el-Mektebu'l-İslâmî, 1988.

el-Ensârî, Abdulbârî, *Cüz fî butlâni nisbeti'l-hadîs el-mevdû‘ ilâ Sahîhi'l-İmâmi'l-Buhârî*, Riyâd: Daru't-Tevhîd, 2013.

el-Erdebîlî, Muhammed b. Ali el-Hâirî, *Câmiu'r-ruvât*'ı, Kum: Mektebetü Ayetillahi'l-Uzmâ el-Maraşî, 1403 h.

Erkaya, Musa, *İbn Mâce'nin Hadîs Kültüründeki Yeri* (doktora tezi), Ankara ÜSBE, Ankara, 2004.

Ertürk, Mustafa, Y. Şevki Yavuz, Yunus Apaydın, "Haber-i vâhid", *DİA*, XIV, 349-363.

el-Etiyobî, Muhammed, *İsafu zevî'l-vatar fî şerhi Nazmi'd-dürer fî ilmi'l-eser*, Medîne: Mektebetü'l-Gurabâ el-Eseriyye, 1993.

Fellâte, Ömer b. Hasan, *el-Vad‘ fi'l-hadîs*, I-III, Dımaşk: Mektebetu'l-Gazâlî, 1981.

Fesevî, Ebû Yusuf Yakub b. Süfyan, *Kitâbu'l-Ma'rife ve't-târîh*, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, Medîne: Mektebetü'd-Dâr, 1410 h.

el-Gavrî, Seyyid Abdulmâcid, *Mu'cemu elfâzi'l-cerh ve't-ta'dîl*, Karaçi: Mektebetu Zemzem, ts.

_____, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-hadîsiyye*, Karaçi: Mektebetu Zemzem, 2013.

_____, *el-Müyesser fi ilmi ileli'l-hadîs*, Karaçi: Mektebetu Zemzem, 2009.

_____, *el-Vecîz fî tarîfi kütübi'l-hadîs*, Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 2009.

Gazâlî, Ebû Hâmid, *el-Mustasfa*, thk. Hamza Zuheyr, Mansûra: Dâru'l-Hedyi'n-Nebevî, ts.

Gulamkadir, Zekeriyya, *el-Elbânî ve menhecu'l-eimmeti'l-mutekaddimîn fî ilmi'l-hadîs*, Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 2010.

_____, *Min usûli'l-fıkh alâ menheci Ehli'l-hadîs*, Cidde: Dâru'l-Harrâz, 2002.

Gumârî, Ebu'l-Fazl Abdullah b. Sıddîk, *Fethu'l-Ganîyyi'l-Mâcid bi beyâni hücciyyeti haberi'l-vâhid*, yy: Dâru'l-Furkân, ts.

Gumârî, Ebu'l-Feyz Ahmed b. Sıddîk, *el-Muğîr ale'l-Câmii's-sağîr*, Beyrût: Dâru'r-Râidi'l-Arabî, 1982.

Gureyfî, Muhyiddin, *Kavâidu'l-hadîs*, Beyrût: Dâru'l-Edvâ, 1986.

Gücerâtî, Vecîhuddîn, *Şerhu Nüzheti'n-nazar*, thk. Abdullah en-Nedvî, Hind: Mecme'u'l-İmâm Ahmed b. İrfân, 1428 h.

Güner, Osman, "Hâkim en-Neysâbûrî ve Müstedrek Üzerine (Genel Bir Değerlendirme)", *OMÜİFD*, sayı: 10, 1998, s. 141-158.

_____, "İbn Mâce'nin Süneni ve Kütüb-i Sitte'deki Yeri", *OMÜİFD*, sayı: 8, 1996, s. 191-209.

Hâkim, Muhammed b. Abdillah en-Neysâbûrî, *el-Medhal ila ma'rifeti Kitâbi'l-iklîl*, thk. Ahmed es-Sellûm, Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2003.

el-Halebî, Ali, *en-Nüket alâ Nuzheti'n-nazar*, Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1992.

Halife b. Hayyat, Ebû Amr el-Usfurî, *Kitâbu't-Tabakât*, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, Bağdat: Matbaatu'l-ânî, 1967.

Hânî Ahmed, "Tesâhul-hâfız es-Suyûtî fî tashîhi'l-hadîs dirase tabîkiyye nakdiyye liba'di tashîhâtihi fî kitâbihi Menâhilu's-safâ fî tahrîci ehâdîsi'ş-Şifâ", *Mecelletü Câmiati'l-Bâha*, sayı 9, 2017.

el-Hâşimî, İbrahim b. Mansur, *el-Musannefât elletî tekelleme aleyhâ ez-Zehebî nakden ve senâen*, Demmâm: Mektebetü'l-Mütenebbî, 2003.

el-Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali, *el-Faslu li'l-vasl el-müdreci fi'n-nakl*, thk. Abdussemî el-Enîs, Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1997.

_____, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, thk. İbrahim ed-Dimyâtî, yy: Dâru'l-Hüdâ, 2002.

_____, *Târihu Bağdâd*, I-XVIII, Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2001.

_____, *Telhîsu'l-Müteşâbih*, thk. Sekîne eş-Şihâbî, I-II, Dımaşk: Dâru Talâs, 1985.

el-Hatîb, Muhammed Acâc, *Usûlü'l-hadîs*, Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1971.

Hatiboğlu, İbrahim, "el-Müstedrek", *DİA*, XXXII, 134-135.

el-Hayderî, Râid, *el-Mukarrar fî şerhi Mantıki'l-Muzaffer*, yy.: Dâru'l-Emîra, ts.

Hâzimî, Ebû Bekr Muhammed b. Musa, *Şurûtu'l-eimmeti'l-hamse*, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984.

Heysemî, Alî b. Ebî Bekr, *Mecmeu'z-zevâid*, thk. Husameddîn el-Kudsî, I-X, Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1994.

Heytemî, Şihâbuddîn, *es-Savâ'iku'l-muhrika fi'r-reddi alâ ehli'l-bida' ve'z-*zendeka, Mansûra: Mektebetü Fayyâd, 2008.

el-Hirâşî, Süleyman Salih, *Muhammed Amâra fî mîzâni Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a*, yy.: Dâru'l-Cevâb, 1993.

el-Hudayr, Abdulkerîm, *el-Hadîsu'd-daîf ve hükmü'l-ihticâc bihi*, Riyad: Daru'l-Minhâc, 1425 h.

el-Hûî, Ebu'l-Kâsım el-Musevî, *Mu'cemu ricâli'l-hadis ve tafsîlu tabakâti'r-ruvât*, I-XXIV, Necef: Mektebetü'l-İmâm'il-Hûî, ts.

Hüseyin b. Kasım, *Hidayetu'l-ukûl ilâ Gayeti's-su'l fî ilmi'l-usûl*, Sana: el-Matba'atu'l-Mütevekkiliyyeti'l-Yemeniyye, 1401 h.

Irâkî, Veliyyuddîn Ahmed b. Abdurrahim, thk. Muhammed Tâmir, *el-Gaysu'l-hâmi şerhu Cemi'l-cevâmi*, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.

_____, *Fethu'l-mugîs bi şerhi Elfiyyeti'l-hadîs*, thk. Mahmud Rabî', Beyrût: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 2012.

_____, *et-Takyîd ve'l-îdâh li mâ utlika ve uğlika min Mukaddimeti İbni's-Salâh*, Beyrût: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 2012.

Itr, Nureddin, *Lemehât mûceze li usûli ileli'l-hadîs*, Kâhire: Dâru's-Selâm, 2013.

_____, *Menhecu'n-nakd fî ulûmi'l-hadîs*, Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1988.

İbn Abdilber, *Câmiu beyâni'l-ilm ve fadlihi*, Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1994.

İbn Abdilhâdî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed, *Tabakâtu ulemâi'l-hadîs*, thk. Ekrem el-Bûşî, İbrahim ez-Zeybek, I-IV, Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1996.

_____, *Tenkîhu't-Tahkîk fî ehâdîsi't-ta'lîk*, thk. Sâmî b. Muhammed-Abdulazîz b. Nâsır el-Hayyânî, I-V, Riyâd: Advâu's-Selef, 2007.

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah el-Cürcânî, *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*, thk. Ali Muavvad, Adil Abdulmevcûd, I-X, Beyrût: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

İbn Arrâk, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed, *Tenzîhu'ş-şerîati'l-merfûa ani'l-ehâdîsi'ş-şenîati'l-mevdûa*, thk. Abdulvehhâb Abdullatîf, Abdullah Muhammed es-Sıddîk, I-II, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1981.

İbn Cemâa, Bedruddîn, *el-Menhelu'r-raviy*, Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1986.

İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-ta'dîl*, I-X, Beyrût: Dâru't-Turâs el-Arabî, ts.

İbn Ebi'r-ricâl, Ahmed b. Sâlih, *Matlau'l-budûr ve mecmau'l-buhûr fî terâcumi ricâli'z-Zeydiyye*, I-IV, Sa'de: Merkezu Ehli'l-Beyt, 2004.

İbn Fûrek, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen, *el-Hudûd fi'l-usûl*, thk. Muhammed es-Süleymânî, Beyrût: Dâru'l-Garb el-İslâmî, 1999.

İbn Hacer, Şihâbuddîn Ahmed b. Ali, *Fethu'l-Bârî (c.c) bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Abdulbaki, Muhibbidin el-Hatîb, I-XIII, Beyrût: Dâru'l-Marife, ts.

_____, *el-İmtâ' bi'l-erbaîn el-mutebâyineti's-semâ*, thk. Muhammed Hasen, Beyrût: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

_____, *İthâfu'l-mehera bi'l-fevâidi'l-mubtekere bi etrâfi'l-aşera*, thk. Zuheyr Nâsır, I-XIX, Medîne: Mücemmau'l-Melik Fehd, 1994.

_____, *el-Kavlu'l-müsedded fi'z-zebbi ani'l-Müsned*, Kâhire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts.

_____, *Lisânu'l-Mîzân*, thk. Abdulfettah Ebû Gudde, Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002.

_____, *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh*, thk. Rabî Hâdî, I-II, Riyâd: Dâru'r-Râye, 1994.

_____, *Nüzhetu'n-nazar fî şerhi Nuhbeti'l-fiker*, thk. Abdullah er-Rahîlî, Riyâd: Mektebetü Melik Fehd, 2001.

_____, *Ta'cilu'l-menfea bi Zevaidi ricâli's-Süneni'l-erbaa*, thk. İkrâmullah İmdâd, I-II, Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1996.

_____, *Takrîbu't-Tehzîb*, thk. Ebu'l-Eşbâl, Riyâd: Dâru'l-Âsıme, 1421 h.

_____, *Tehzîbu't-Tehzîb*, thk. İbrahim ez-Zeybek, Âdil Mürşid, I-IV, Müessesetü'r-Risâle, ts.

İbn Hazm, Ali b. Muhammed, *el-İhkâm fî usûlu'l-ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrût: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*, I-II, thk. Hamdî Abdulmecîd, Riyâd: Dâru's-Sumay'î, 2000.

_____, *Kitâbu's-Sikât*, Haydarâbâd: Matbaatu Meclisi Dâirati'l-Ma'ârifi'l-Usmâniyye, 1973.

_____, *es-Sahîh*, thk. Şuayb el-Arnaût, Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1993.

İbn Kudâme, Muvaffakuddîn, *Ravdatu'n-nâzır ve cünnetü'l-munâzır*, I-III, Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1993.

İbn Sad, Muhammed b. Sad, *Kitâbu't-tabakât el-kebîr*, I-XI, Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 2001.

İbn Şahin, Ebu Hafs Ömer b. Ahmed, *Tarîhi esmâi'd-duafâ ve'l-kezzâbîn,* thk. Abdurrahim el-Kaşkarî, Medîne: Mektebetü'd-dâr, 1987.

_____, *Târîhu esmâi's-sikât*, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.

İbn Teymiyye, Takıyyuddîn Ahmed b. Abdulhalîm, *Der'u teâruzi'l-akl ve'n-nakl*, thk. Muhammed Reşâd, I-XI, Medîne: Vizâratu't-Talîm, 1991.

_____, *el-Fetâvâ el-Kübrâ*, thk. Muhammed Atâ, Mustafa Atâ, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.

_____, *Mecmûatu'l-fetâvâ*, thk. Enver el-Bâz, Âmir el-Cezzâr, I-XXXVII, Mansûra: Dâru'l-Vefâ, 2005.

_____, *Minhâcu's-sünneti'n-nebeviyye fî nakzi kelâmi'ş-Şîati'l-Kaderiyye*, thk. Muhammed Reşâd, I-IX, Medîne: Câmi'atu Muhammed b. Suûdi'l-İslâmiyye, 1986.

_____, *Nakzu'l-mantık*, thk. Muhammed b. Abdurrezzâk, Süleyman Abdurrahman, Kâhire: Mektebetü's-Sünneti'l-Muhammediyye, ts.

_____, *es-Safediyye,* thk. Muhammed Reşâd, yy, 1406 h.

İbn Teymiyye, Ebu'l-Berekât, Ebu'l-Mehâsin, Ebu'l-Abbas, *el-Müsvedde fî usûli'l-fıkh*, Riyâd: Dâru'l-Fadîle, 2001.

İbn Zureyk, Nâsıruddîn Muhammed b. Abdurrahman, *Men tekelleme fîhi'd-Dârekutnî fî kitâbi's-Sünen mine'd-duafâ ve'l-metrûkîn ve'l-mechûlîn*, thk. Hüseyin b. Ukâşe, Katar: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 2007.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurraman b. Ali, *el-Birr ve's-sıla*, Beyrût: Müessestü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1993.

_____, *el-İlelu'l-mutenâhiye fi'l-ehâdîsi'l-vâhiye*, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.

_____, *Kitâbu'd-Du'afâ ve'l-metrûkîn,* thk. Abdullah el-Kâdî, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.

_____, *Kitâbu'l-Kussâs ve'l-müzekkirîn*, thk. Muhammed Lutfî es-Sabbâğ, Beyrût: el-Mektebu'l-İslâmî, 1983.

_____, *el-Mevzû'ât mine'l-ehâdîsi'l-merfû'ât*, thk. Nureddin Boyacılar, I-IV, Riyâd: Mektebetü Edvâi's-Selef, 1997.

_____, *el-Muntazam fî târîhi'l-mulûki ve'l-umem*, Beyrût: Dâru'l-Kütüb'il-İlmiyye, 1992.

_____, *Saydu'l-hâtır*, thk. Amir b. Ali, Riyâd: Daru İbn Huzeyme, 1997.

_____, *et-Tahkîk fî ehâdîsi'l-hilâf*, thk. Mis'ad Abdulhamîd es-Sa'denî, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.

_____, *et-Tahkîk fî mesâili'l-hilâf*, thk. Andulmu'tî Kalacî, Haleb: Dâru'l-Va'yi'l-Arabî, 1998.

İbnü'l-Cüneyd, Ebû İshâk İbrahim b. el-Cüneyd, *es-Sualât*, thk. Muhammed b. Alî el-Ezherî, Kâhire: Dâru'l-Faruk el-Hadîse, 2007

İbnü'l-Hanbelî, Radiyyuddîn el-Halebî, *Kafvu'l-eser fî safvi ulûmi'l-eser*, thk. Abdulfettah Ebu Gudde, Haleb: Mektebetü'l-Matbû'ât el-İslâmiyye, ts.

_____, *el-Fer'u'l-esîs fî usûli'l-hadîs*, Semnûd: Mektebetü İbn Abbâs, 2008.

İbnü'l-Humam, Kemâluddîn Muhammed b. Abdulvahid, *et-Tahrîr fî usûli'l-fıkh*, yy.: Matbaatu Mustafa el-Bâbî, 1351.

İbnü'l-İmâd, Şihâbuddîn Abdulhay b. Ahmed, *Şezerâtu'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, thk. Abdulkâdir el-Arnaût, Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1986.

İbnü'l-Kayseranî, Muhammed b. Tâhir el-Makdisî, *Zehiratü'l-huffaz ale'l-hurûfi ve'l-elfâz*, Riyâd: Dâru's-Selef, 1996.

_____, *Marifetu't-tezkira fi'l-ehâdîsi'l-mevzûa*, Beyrût: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1985.

_____, *Etrafu'l-garâib ve'l-efrâd*, thk. Câbir es-Süreyyi', Riyâd: Dâru't-Tedmüriyye, 1428 h.

İbnü'l-Kayyım, Muhammed b. Ebî Bekr, *el-Menâru'l-munîf fi's-sahîh ve'd-daîf*, thk. Yahya es-Sümâlî, Mekke: Dâr Alemi'l-Fevâid, 1428 h.

İbnü'l-Mevsılî, Muhammed, *Muhtasaru's-Sava'iki'l-mürsele ale'l-Cehmiyye ve'l-Muattıla*, thk. el-Hasen Abdurrahman el-Alevî, I-IX, Riyâd: Advâu's-Selef, 2004.

İbnü'l-Mibred, Yusuf b. Hasen, *Şerhu Gâyetu's-sûl ilâ ilmi'l-usûl*, Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2000.

İbnü'l-Mulakkin, Sirâcuddîn Ömer b. Ali, *el-Mukni' fî ulûmi'l-hadîs*, thk. Abdullah el-Cudey', Ahsâ: Dâru Fevvâz, 1992.

İbnü'l-Murtaza, Mehdî lidînillah Ahmed b. Yahya, *Mi'yâru'l-ukûl ilâ ilmi'l-usûl (el-Bahru'z-zehhâr ile birlikte)*, Sana: Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, 1948.

_____, *Minhâcu'l-vusûl ilâ ma'ânî Mi'yâri'l-uk'ûl fî ilmi'l-usûl*, Binhâ: Müessesetü'l-İhlâs, ts.

İbnü'l-Mutahhar, Hasen b. Yusuf el-Hillî, *Nihâyetü'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl*, I-IV, Kum: Müessesetü'l-İmâmi's-Sâdık, 1425 h.

_____, *Hulâsatu'l-akvâl fî marifeti'r-ricâl*, Meşhed: Mecmeu'l-Buhûs el-İslâmiyye, 1422 h.

_____, *Mebâdiu'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl*, Beyrût: Dâru'l-Edvâ, 1986.

_____, *Tehzîbu'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl*, Londra: Müessesetü'l-İmâm Ali, 2001.

İbnü'n-Neccâr, Muhammed b. Ahmed el-Fettûhî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr*, Riyâd: Mektebetü'l-Abîkân, 1993.

İbnü'n-Nefîs, Ali b. Ebi'l-Hazm, *el-Muhtasar fî ilmi usûli'l-hadîs*, thk. Ammâr et-Tâlibî, Duha: Câmiatu Katar, ts.

İbnü'r-Razzâz, Eshel b. Sehl, *Târîhu Vâsıt*, thk. Kurkîs Avvâd, Beyrût: Âlemu'l-Kütüb, 1986.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr, *Mukaddime (Ulûmu'l-hadîs)*, thk. Nureddîn Itr, Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1986.

_____, *Mukaddime (Ulûmu'l-hadîs)* , thk. Tarık İvadullah, Riyâd: Dâru İbni'l-Kayyım, 2008.

_____, *Sıyânetu Sahîhi Müslim mine'l-ihlâl ve'l-galat*, Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1984.

İbnü's-Semânî, Mansûr b. Muhammed, *Kavâtı'u'l-edille fî usûli'l-fıkh*, Riyâd: Mektebetü't-Tevbe, 1998.

İbnü'ş-Şumunnî, Takıyyüddîn, *el-Âlî er-rutbe fî şerhi'n-Nuhbe*, Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2003.

İbnü'l-Vezîr, Sârimuddîn İbrahim b. el-Hâdî, *el-Fusûlu'l-lu'lu'iyye fî usûli fıkhi'l-İtrati'z-zekiyye*, thk. Muhammed Yahya Azzân, Sana: Merkezu't-Turâs ve'l-Buhûsi'l-Yemenî, 2002.

İbnü'l-Vezîr, Muhammed b. İbrahim el-Yemânî, el-*Avâsım ve'l-kavâsım fi'z-zebbi an sünneti Ebi'l-Kasım* (s.a.v), thk. Şuayb el-Arnaût, I-IX, Beyrût: Müessetü'r-Risâle, 1992.

_____, *Tehkîhu'l-enzar fî ma'rifeti ulûmi'l-âsâr*, thk. Muhammed Subhî, Âmir Hüseyn, Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1999.

İclî, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Abdillah, *Târihu's-sikât*, thk. Abdulmutî Kalacî, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984.

İsâm Hâdî, *Muhaddisu'l-asr el-İmâm Muhammed Nâsıruddin el-Elbânî kemâ areftuhu*, Cubeyl: Dâru's-Sıddîk, 2003.

İsâm Mer'î, *en-Nüketü'r-rafîa fi'l-faslı fî İbn Lehîa*, Kâhire: Dâru'l-Harameyn, 1996.

İsterâbâdî, Mirzâ Muhammed b. Ali, *Menhecu'l-makâl fî tahkîki ahvâli'r-ricâl,* I-VII, Kum: Müessesetü Âli'l-beyt li İhyâi't-Turâs, 1422 h.

Kahbâî, İnâyetullah, *Mecma'u'r-ricâl*, İsfehan, 1384 h.

Kandemir, Mehmet Yaşar, "Sahîhayn'a Yöneltilen Tenkitlerin Değeri", *Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi*, Ensar Neşriyat, 1995, s. 335-376.

_____, "Kütüb-i sitte", *DİA*, XXVII, 6-8.

Kannûbî, Saîd b. Mebrûk, *es-Seyfu'l-hâdd fi'r-reddi alâ men ehaze bi hadîsi'l-âhâd fi'l-i'tikâd*, 3. baskı, 1418 h.

Karagözoğlu, Mustafa Macit, "Maktû Rivâyetlerin Hadîs İlmindeki Yeri", *Genç Akademisyenler İlahiyat Araştırmaları* (Sempozyum 1-2 Mayıs), İstanbul, 2009, s. 81-96.

_____, *Zayıf Râvîler -Duafâ Literatürü ve Zayıf Rivâyetler-*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.

el-Kâri, Molla Ali b. Sultan, *el-Masnû fî marifeti'l-hadîs el-mevdû*, thk. Abdulfettah Ebu Gudde, Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1994.

_____, *Şerhu Şerhi'n-Nuhbe*, thk. Muhammed Nizâr, Heysem Nizâr, Beyrût: Dâru'l-Erkam, ts.

Kartal, Alparslan, "İbnü'l-Cevzî'nin Cerh-Tadîl Değerlendirmeleri (*el-İlelü'l-mütenahiye fi'l-ehâdîsi'l-vâhiye* Adlı Eseri Işığında)", *FÜİFD*, 21:2, 2016, s. 171-199.

Kasım b. Kutluboğa, *el-Kavlu'l-mübteker fî şerhi Nuhbeti'l-fiker*, Dımaşk: Dâru'l-Fârâbî, 2008.

_____, *es-Sikât min men lem yeka' fi'l-Kütübi's-sitte*, thk. Şâdî Muhammed, I-IX, Sana: Merkezü'n-Nu'mân, 2011.

el-Kâsımî, Cemâluddîn, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, thk. Muhammed Abdulhakîm, Kâhire: Dâru'l-Hadîs, ts.

Kastallânî,Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed, *İrşâdu's-sârî li şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Kâhire: el-Matba'atu'l-Emîriyye, 1323.

Kaya, Murat, "Mevzu Hadislerin Yapısı ve Kullanım Yaygınlığı", *YYÜSBED*, sayı: 31, Van, 2016, s. 56-74.

Kaysiyye, Mahmud Ahmed, *el-İmam İbnü'l-Cevzî ve kitabuhu el-Mevzû'ât* (doktora tezi), Lahor: Pencap Üniversitesi, 1981.

Kelvezanî, Mahfûz b. Ahmed, *et-Temhîd fî usûli'l-fıkh*, I-IV, Mekke: Câmiatu Ümmi'l-Kurâ, ts.

Kettânî, Muhammed, *Nazmu'l-mütenâsir mine'l-hadîsi'l-mütevâtir*, yy: Dâru'l-Kütübi's-Selefiyye, ts.

Keşmîrî, Muhammed Enverşah, *Faydu'l-bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Bedr, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.

Kettânî, Muhammed b. Cafer, *Nazmu'l-mütenâsir mine'l-hadîs el-mütevâtir*, yy: Dâru'l-Kütübi's-Selefiyye, ts.

Koçyiğit, Talat, "Ahad Haberlerin Değeri", *AÜİFD*, c. XIV, 1966.

el-Lâhim, İbrahim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.

Lahhâm, Bedî' es-Seyyid, *el-İmam es-Suyûtî muhaddisen* (doktora tezi), Lahor: Pencap Üniversitesi, 1991.

Lakkânî, Burhanuddin, *Kadâu'l-vatar fî Nüzheti'n-nazar*, I-II, Ammân: ed-Dâru'l-Eseriyye, 2010.

Lârî, Abdülhüseyn, *et-Ta'lîkât alâ Ferâidi'l-usûl*, Kum: Müessesetü'l-Maârifi'l-İslâmiyye, 1418 h.

Leknevî, Muhammed Abdulhay, *el-Ecvibetü'l-fâdıle li'l-esileti'l-aşerati'l-kâmile*, thk. Ebû Gudde, Beyrût: Mektebu'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, 1984.

_____, *er-Ref' ve't-tekmîl fi'l-cerh ve't-tadîl*, thk. Abdulfettah Ebu Gudde, Kâhire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts.

_____, "Sünen-i Erba'a ve Bazı Hadîs Kitaplarında Yer Alan Hadîslerin Durumu" (çev: Mustafa Karataş), *Kur'an Mesajı: İlmi Araştırmalar Dergisi*, c. II, sayı: 19,20,21, 1999, s. 170-190.

_____, *Zaferu'l-emânî*, thk. Ebu Gudde, Haleb: Mektebetu'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, 1416 h.

el-Mecdelâvî, Talat, *Mevkıfu'l-İmâmi's-Suyûtî mine'l-ilâhiyyât ve'n-nübüvvât* (yüksek lisans tezi), Gazze: el-Câmiatu'l-İslâmiyye, 2002.

el-Makbelî, Sâlih b. el-Mehdî, *Necahu't-tâlib alâ Muhtasari İbni'l-Hacib*, Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2010.

Mazhari, Nasseruddin, *Münâvî'nin Suyûtî'ye İtirazları -Feyzu'l-kadîr'in Dördüncü Cildi Özelinde-* (yüksek lisan tezi), Selçuk ÜSBE, Konya, 2010.

Münâvî, Abdurraûf, *Feyzü'l-kadîr Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr*, Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1972.

Meclisî, Muhammed Bâkır, *er-Ricâl*, Beyrût: Müessetü'l-A'lemî, 1995.

Mâmekânî, Abdullah, *Mikbâsu'l-hidâye fî ilmi'd-dirâye*, Kum: Menşûrâtu Delîl-i Ma, 2000.

_____, *Tenkîhu'l-makâl fî ilmi'r-ricâl*, I-XXXIV, Kum: Müessesetü Âli'l-Beyt, 1431 h.

Mecma'u'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-kelâmiyye*, Meşhed: Mecmeu'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, 1436 h.

Mevsılî, Muhammed İbrahim, *er-Ruvât ellezîne vessekahum ez-Zehebî fî Mîzâni'l-i'tidâl*, thk. Ebu Turâb ez-Zâhirî, Cidde: Dâru'l-Kıble li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, ts.

Mizzî, Cemâluddîn Ebu'l-Haccâc Yusuf b. Abdurrahman, *Tehzîbu'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf, I-XXXV, Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1983.

_____, *Tuhfetü'l-eşrâf bi ma'rifeti'l-etrâf*, thk. Abdussamed Şerefuddîn, I-XIV, Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1983.

Moğultay b. Kılıç, *Islahu Kitâbi İbni's-Salah*, Kâhire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2007.

_____, *İkmalu Tehzîbi'l-Kemâl*, I-XII, Kâhire: Dâru'l-Fârûki'l-Hadîse, 2001.

_____, *el-İktifâ fî tenkîhi Kitâbi'd-Duafâ*, thk. Mâzin es-Sirsâvî, Kâhire: Dâru'l-Ezher, 2008.

Molla Hâtır, Halil İbrahim, *Mekânetu's-Sahîhayn*, Kâhire: el-Matba'atu'l-Arabiyyeti'l-Hadîse, 1402 h.

Muallimî, Abdurrahman b. Yahya, *et-Tenkîl bi mâ fî Te'nîbi'l-Kevserî mine'l-ebâtîl*, Beyrût: el-Mektebu'l-İslâmî, 1986.

Mustafa Sabri Efendi, *İlmu adâbi'l-bahs ve'l-münâzara*, Mısır: el-Matbaatü'l-Cemâliyye, 1912.

Muzaffer, Muhammed Rızâ, *Usûlü'l-fıkh*, Kum: Mektebetü'l-Azîzî, 2007.

Mübârekfûrî, Muhammed Abdurrahman, I-X, *Tuhfetü'l-ahvezî şerhu Süneni't-Tirmizî*, Dımaşk: Dâru'l-Fikr, ts.

Müfîd, Muhammed b. Muhammed, *et-Tezkira bi usûli'l-fıkh*, thk. Mehdî Necef, Müessetü Ali'l-Beyt, 1413 h.

Müeyyedî, Mecdüddîn, *Levâmiu'l-envâr*, Sade: Mektebetü't-Turâsi'l-İslâmî, 1993.

Münâvî, Muhammed Abdurraûf, *el-Yevâkît ve'd-durer fî şerhi Nuhbeti'l-fiker*, thk. Rabî' Muhammed, Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, ts.

Müslim b. el-Haccâc, Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyrî, *es-Sahîh*, nşr. Ebû Suyehb el-Kermî, Riyâd: Beytü'l-Efkâr, 1998.

Necâşî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali, *er-Ricâl*, Beyrût: Şeriketü'l-A'lemî, ts.

Nemle, Abdülkerim, *İthâfu zavi'l-basâir fî şerhi Ravdati'n-nâzır*, I-VIII, Riyâd: Dâru'l-Âsıme, 1996.

_____, Abdülkerîm, *el-Mühezzeb fî ilmi usûli'l-fıkh el-mukâren*, I-V, Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1999.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Kitâbu'd-duafa ve'l-metrûkîn*, thk. Boran ed-Dannâvî, Beyrût: Müessetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1985.

_____, *es-Sünen*, thk. Meşhûr b. Hasen, Riyâd: Mektebetü'l-Ma'ârif, ts.

Nevbahtî, Hasen b. Musa, *Fîraku'ş-Şîa*, yy: Dâru'r-Rüşd, 1992.

Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekriyyâ, *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccac*, I-XVIII, Kâhire: el-Matbaatu'l-Mısriyye bi'l-Ezher, 1929.

_____, *et-Takrîb ve't-teysîr*, thk. Muhammed Osman el-Haşt, Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1985.

Nûrî, Ebu'l-Mu'âtî, vd., *Mevsuatu akvali'l-İmâm Ahmed b. Habel fî ricâli'l-hadîs ve ilelihi*, Beyrût: Alemu'l-Kütüb, 1997.

Özçelik, Harun, "Mevzû Hadisleri Tespitte Metod Farklılıkları", *Atatürk ÜİFD*, sayı: 22, 2004, s. 193-230.

Özkan, Halit, "Süyûtî", *DİA*, XXXVIII, 188-204.

Özşenel, Mehmet, *İlk Dönem Hadîs-Rey Tartışmaları (Şeybânî Örneği)*, İstanbul: İFAV, 2015.

_____, Mehmet, *İtikadi Konularda Haber-i Vâhidin Delil Olma Meselesi ve Kevserî'nin Konuya Bakışı*, Dîvan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, c. 19, sayı: 37, 2014/2, s. 169-187.

Polat, Salahattin, "İ'tibâr ", *DİA*, XXIII, 455.

_____, "Mütabaât", *DİA*, XXXII, 180-181.

er-Ramlî, Muhammed Şevmân, *Ehâdîsu's-Süneni'l-erbaa el-mevzû'a*, Kâhire: Dâru İbn Affân, 2001.

er-Rassâs, Ahmed b. Muhammed, *Cevheratü'l-usûl ve tezkiratü'l-fuhûl*, thk. Ahmed Ali el-Ma'hazî, Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2009.

er-Razo, Hasan Muzaffer, *el-İmâmu'l-muhaddis Abdullah b. Lehîa*, Berût: Dâru'l-Cîl, 1996.

Safedî, Halîl b. Aybek, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaût, Türkî Mustafa, I-XIX, Beyrût: Dâr İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2000.

Safvan b. Adnan, *Kavaidu usûli'l-fikh ve tatbîkâtuh*, Dâru'l-Âsıme, yy, ts.

Salih, Subhi, *Ulûmu'l-hadîs ve mustalahuhu*, Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1984.

Sâmî b. Muhammed, *el-İhtiyârât el-fıkhiyye li-Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye*, Mekke: Dâru Alemi'l-Fevâid, 1435 h.

San'ânî, Muhammed b. İsmâil el-Emîr, *İcâbetü's-sâil şerhu Buğyeti'l-âmil*, thk. Hüseyin es-Seyâğî, Sana: Mektebetü'l-Cîli'l-Cedîd, 1988.

_____, *el-İnsâf fî hakîkati'l-evliyâi ve mâ lehum mine'l-eltâf*, thk. Abdurrezzak el-Abbâd, Medine: el-Câmiatu'l-İslâmiyye, 2004.

_____, *er-Ravdatu'n-nediyye fî şerhi't-Tuhfeti'l-aleviyye*, thk. Murtaza el-Mehatverî, Sana: Mektebetu Merkezi Bedr, ts.

_____, *Semerâtu'n-nazar fî ilmi'l-eser (Nuhbetü'l-fiker ile birlikte)*, thk. Abdulhamid b. Sâlih, Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2006.

_____, *Tavdîhu'l-efkar fî şerhi Tenkîhi'l-enzâr*, thk. Muhammed Muhibbuddin, I-IV, Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2011.

Arı, Mehmet Salih, "Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Hayatı, Eserleri ve Târih Metodolojisi", *YYÜSBED*, Van, 2012, s. 165-186.

Sehâvî, Şemsuddîn, *Fethu'l-muğîs bi şerhi Elfiyyeti'l-hadîs*, thk. Abdulkerîm el-Hudayr, Riyâd: Dâru'l-Minhâc, 1428 h.

_____, *Şerhu Takrîbi'n-Nevevî*, Ammân: ed-Dâru'l-Eseriyye, 2008.

es-Sığnakî, Husamuddîn Hüseyin b. Ali, *el-Kâfî şerhu Usûli'l-Pezdevî*, Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2001.

Sindî, Muhammed Ekrem, *İm'ânu'n-nazar şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, thk. Ebû Saîd Gulam Mustafa el-Kâsımî, yy., ts.

Siracuddîn, Abdullah, *Şerhu'l-Manzûmeti'l-beykûniyye*, Haleb: Mektebetu Dâri'l-Felâh, 2009.

Sofuoğlu, Cemal, "Zayıf ve Mevzû Hadisler Açısından Tirmizî'nin Sünen-i Üzerine Bir İnceleme", *DEÜİFD*, sayı: VI, İzmir, 1989, s. 43-87.

Subhânî, Cafer, *Usûlü'l-hadîs ve ahkamuhu*, Beyrût: Dâru Cevâdi'l-eimme, 2012.

Suneykî, Zeynuddîn, *Fethu'l-bâkî bi şerhi Elfiyyeti'l-Irâkî*, I-II, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.

Suyûtî, Celâluddîn, el-*Bahr ellezî zehar fî şerhi Elfiyyeti'l-eser*, thk. Uneys b. Ahmed, I-IV, Mektebetü'l-Gurabâ el-Eseriyye, ts.

_____, *Câmiu'l-ehâdîs*, thk. Ahmed Abdulcevâd, Abbâs Sakr, I-XXI, Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1994.

_____, *Kûtu'l-muğtezî alâ Câmii't-Tirmizî*, thk. Nâsır b. Muhammed el-Gureybî (doktora tezi), Mekke: Câmi'atu Ümmi'l-Kurâ, 1424 h.

_____, *el-Leâlî el-masnû'a*, Beyrût: Dâru'l-Marife, ts.

_____, *Mâ ravâhu el-esâtîn fî ademi'l-mecîi ilâ es-selâtîn*, Tanta: Dâru's-Sahâbe, 1991.

_____, *el-Muncem fil-mu'cem*, thk. İbrahim Bâcis Abdulkerim, Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1995.

_____, *Savnu'l-mantık ve'l-kelâm an fenneyi'l-mantık ve'l-kelâm*, thk. Ali Sâmi en-Neşşâr, Suâd Alî, Silsiletü İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.

_____, *Şerhu'l-Kevkebi's-sâtı'*, thk. Muhammed İbrahim, Mansûra: Mektebetü'l-Îmân, 2000.

_____, *Şerhu's-sudûr bi şerhi ahvâli'l-mevtâ ve'l-kubûr*, Kâhire: Daru'l-Medenî, 1985.

_____, *et-Ta'akkubât ale'l-Mevzû'ât*, thk. Abdullah Şaban, el-Mansûra: Dâru Mekke el-Mükerreme, 2004.

_____, *Tabakâtu'l-huffâz*, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.

_____, *Târihu'l-hulefâ*, Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2003.

_____, *Tedrîbu'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevâvî*, thk. Tarık b. İvadullah, Riyâd: Dâru'l-Âsıme, 2003.

_____, *et-Tehaddus bi nimetillâh*, thk. Elisabeth Sartain, el-Matba'atu'l-Arabiyyeti'l-Hadîse, ts.

Süleyman Uludağ, "Abdal", *DİA*, I, 59-60.

Sübkî, Tâcuddîn, *el-İbhâc fî şerhi'l-Minhâc*, I-VII, Debî: Dâru'l-Buhûs, 2004.

_____, *Cemu'l-cevâmi*, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

es-Süleymanî, Mustafa b. İsmaîl, *el-Cevâhiru'l-süleymaniyye ale'l-Manzûmeti'l-beykûniyye*, Riyâd: Dâru'l-Keyân, 2006.

eş-Şemmâhî, Ahmed b. Saîd, *Muhtasaru'l-insâf*, Maskat: Vizâratü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1984.

Şehristânî, Muhammed b. Abdulkerim, *el-Milel ve'n-nihal*, Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1993.

Şerif el-Murtazâ, Ali b. Hüseyin, *ez-Zerîa ilâ usûli'ş-şerîa*, Kum: Müessesetü'l-İmâmi's-Sâdık, ts.

Şevkânî, Muhammed b. Ali, *el-Bedru't-tâli'*, I-II, Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.

_____, *el-Fethu'r-rabbânî min fetâvâ'l-İmâmi'ş-Şevkânî*, Sana: Mektebetü'l-Cîl el-Cedîd, ts.

_____, *el-Fevaidu'l-mecmu'a fi'l-ehâdîsi'l-mevzû'a*, thk. Abdurrahman el-Muallimî, Beyrût: Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, 1995.

_____, *İrşadu'l-fuhûl*, thk. Sâmî el-Eşerî, Riyâd: Dâru'l-Fadîle, 2000.

_____, *Vebelu'l-gamâm alâ Şifâi'l-uvâm*, Kâhire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1416 h.

eş-Şınkîtî, Muhammed Emîn, *Müzekkiratu usûli'l-fıkh*, Cidde: Mecme'u'l-Fıkhi'l-İslâmî, 1426 h.

eş-Şınkîtî, Ahmed Mahmud, *Haberu'l-vâhid ve hücciyyetuhu*, Medîne: el-Câmi'atu'l-İslâmiyye, 2002.

eş-Şîrâzî, Ebû İshâk, İbrahim b. Ali, *et-Tabsira fî usûli'l-fıkh*, Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1980.

_____, *Şerhu'l-Lüma' fî usûli'l-fıkh*, Beyrût: Dâru'l-Garbi''l-İslâmî, 1988.

Şumunnî, Kemâluddîn, *Netîcetu'n-nazar fî Nuhbeti'l-fiker*, Dımaşk: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 2009.

Tabbâ', İyâd Halid, *el-İmâmu'l-hafız es-Suyûtî ma'lemetü'l-ulûmi'l-İslâmiyye*, Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1996.

et-Tahhân, Mahmud, *Teysîru mustalahi'l-hadîs*, Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif, 2010.

Tarık b. İvadullah, *Islahu'l-ıstılah,* Kâhire: Mektebetü't-Tev'iyeti'l-İslâmî, 2008.

_____, *el-İrşâdât fî takviyeti'l-ehâdîsi bi'ş-şevâhid ve'l-mütabaât*, Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1998.

_____, *el-Muhtasaru'l-hâvî li mühimmâti Tedrîbi'r-râvî (Tedrîbu'r-râvî ile birlikte),* Riyâd: Dâru'l-Âsıme, 2003.

_____, *el-Medhal ila ma'rifeti ilmi'l-hadîs*, Riyâd: Dâru İbni'l-Kayyım, 2003.

_____, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker*, Riyâd: Dâru'l-Muğnî, 2009.

_____, *Şerhu Nuzheti'n-nazar*, Riyâd: Dâru'l-Me'sûr, 2011.

_____, *Lügatü'l-muhaddis el-kübrâ*, Kâhire: Dâru Bilâl b. Rabâh, 2013.

_____, *Talî'atu sıyâneti'l-hadîs ve ehlih min teaddî Mahmûd Saîd ve cehlih*, Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1998.

et-Tarîfî, Abdulazîz, *Zevâidu Süneni Ebî Dâvûd ale's-Sahîhayn*, Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1426 h.

Tavâlibe, Muhammed Abdurrahman, "Eflah b. Saîd ve hadîsuhu", *el-Mecelletü'l-Ürdüniyye fi'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye*, c: 3, sayı: 1, 2007.

Tebrîzî, Ebu'l-Hasen el-Erdebîlî, *el-Kafî fî ulûmi'l-hadîs*, thk. Meşhûr b. Hasen, Ammân: ed-Dâru'l-Eseriyye, 2008.

Tekineş, Ayhan, "İlelü'l-hadîs", *DİA*, XXII, 84-86.

Tîbî, Şerefuddîn Hüseyin b. Muhammed, *el-Hulâsa fî ma'rifeti'l-hadîs*, thk. Ebu Âsım eş-Şevâmî, Kâhire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2009.

et-Tirmesî, Muhammed Mahfûz, *Menhecu zevi'n-nazar fî şerhi Manzûmeti ilmi'l-eser*, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *es-Sünen (el-Câmi)*, thk. Hasen b. Meşhûr, Riyâd: Mektebetü'l-Ma'ârif, ts.

et-Tûsî, Ebu Cafer Muhammed b. Hasen, *el-Emâlî*, thk. Behzad el-Caferî, Ali Ekber el-Gaffârî, Tahran: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, ts.

_____, *el-Fihrist*, Kum: Menşûrâtu'ş-Şerîfi'r-Radî, ts.

_____, *er-Ricâl*, Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, ts.

Tüsterî, Muhammed Takî, *Kâmûsu'r-ricâl*, Kum: Müessetü'n-Neşri'l-İslâmî, ts.

Ukaylî, Muhammed b. Amr, *Kitabu'd-Du'afâ*, Riyâd: Dâru's-Sumay'î, 2000.

el-Vâdiî, Mukbil b. Hâdî, *es-Seyru'l-hasîs şerhu İhtisari ulûmi'l-hadîs*, Kâhire: Dâru'l-Âsâr, 2007.

el-Vecîh, Abdusselam b. Abbâs, *A'lâmu'l-müellifîn ez-Zeydiyye*, Ammân: Müessetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1999.

Yavuz, Salih Sabri, "Suyûtî", *DİA*, XXXVIII, 202-204.

Yıldırım, Enbiya, *Hadisçiler ve Çelişki*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009.

_____, *Hadiste Metin Tenkidi*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009.

_____, "İbnü'l-Cevzî'nin Hadisçiliğine Genel Bir Bakış", *Cumhuriyet ÜİFD*, X/1, Sivas, 2006.

_____, "Suyûtî'ye Yöneltilen Suçlamalar (Sehâvî-Suyûtî Çekişmesi Bağlamında)", *Cumhuriyet ÜİFD*, X/2, 2006.

Yücel, Ahmet, *Hadîs İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, İstanbul: İFAV, 1998.

_____, *Hadis Usûlü*, İstanbul: İFAV yayınları, 20. baskı, 2015.

Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed, *Divanu'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*, Mekke: Mektebetü'n-Nahdati'l-Hadîse, 1967.

_____, *el-İber fî haberi men ğaber*, thk. Muhammed es-Saîd, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.

_____, *el-Kaşif fî ma'rifeti men lehû rivâye fi'l-Kütübi's-sitte*, thk. Muhammed Avvâme, Ahmed Muhammed, Cidde: Dâru'l-Kıble li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, ts.

_____, *Mîzânu'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed, Âdil Ahmed, I-VIII, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.

_____, *el-Muğnî fi'd-du'afâ*, thk. Nureddin Itr, Katar: İdâratü İhyâi't-Turâs, ts.

_____, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût, I-XXV, Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1985.

_____, *Târîhu'l-İslâm*, thk. Ömer Tedmürî, I-LIII, Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1990.

_____, *Telhîsu'l-Mevzû'ât*, Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1998.

_____, *Tenkîhu't-Tahkîk fî ehâdîsi't-ta'lîk*, thk. Mustafa Abdulhay, Riyâd: Dâru'l-Vatan, 2000.

_____, *Tezhîbu Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, I-XI, Kâhire: Dâru'l-Fârûki'l-Hadîse, 2004.

_____, *Tezkiratü'l-huffâz*, yy: Dâiratu'l-Ma'ârifi'l-Usmâniyye, 1374.

Zerkeşî, Muhammed b. Cemâleddin, *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, thk. Zeynulâbidin Muhammed, Riyâd: Edvâu's-Selef, 1998.

_____, *el-Bahru'l-muhît fî usûli'l-fıkh*, I-VI, Gardaka: Dâru's-Safve, 1992.

Zeylaî, Abdullah b. Yusuf, *Nasbu'r-râye li-ehâdîsi'l-Hidâye*, thk. Muhammed Avvâme, I-IV, Cidde: Müessetür-Rayyân, ts.